॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ श्रीकृष्णाय नमो नमः ॥

अथश्रीवासुदेवमाहात्म्यारम्भः *

प्रथमोऽध्यायः

सावर्णिप्रश्नवर्णनम्

शौनक उवाच

जीवानां श्रेयसे सौते! बहुधा साधनानिते । धर्मोज्ञानञ्चवैराग्यंयोगादान्युदितानिनः
इतिहासैर्बहुविधैर्विस्पष्टार्थानितानिच । सर्वाण्यपिमहाबुद्धे! श्रुतान्यस्माभिरादरात्
सर्वेषां मनुजानान्तुदुष्कराण्येवतानितु । बाहुल्याच्चान्तरायाणांतत्सिद्धिरपिदुर्ल्लभा
प्रयत्नेनाऽतिमहतापुरुषैर्धैर्य्यशालिभिः । साधितान्यपिसिध्यन्तितानिकालेनभूयसा
अतो भवान्द्विजातानामाश्रमाणाञ्चसर्वशः । ब्रवीतु सुकरोपायं स्त्रीशूद्रादेरपीह नः ॥
कृतेन येनाऽप्यल्पेन येन केनाऽपि देहिना । अन्तरायैरविहतं महदेव फलं भवेत् ॥ ६॥
मोक्षस्य साधनंतादृक्सुविचार्य्यमहामते! । हिताय सर्वजीवानां कृपया वक्तुमर्हसि
प्रसादाद्बलदेवस्य व्यासस्य जनकस्य च । जानामिसर्वमेवत्वं तन्नो ब्रूहि बुभुत्सतः

सौतिरुवाच

महर्षिरपि सावर्णिरेवमेव हि शौनक । विनीतः स्कन्दमप्राक्षीत्पुनः शङ्करनन्दनम् ॥

---

* बङ्गाक्षरमुद्रितपुस्तकेलक्ष्मणपुर (लखनऊ) मुद्रितपुस्तकेचेदंवासुदेवमाहात्म्यं नैव दृश्यतेनारदपुराणीयविषयानुक्रमणेमाहेश्वरखण्डेवासुदेवमाहात्म्यपरिगणनं कृतं परं वेङ्कटेश्वरमुद्रितग्रन्थ एतन्माहात्म्यस्य वैष्णवखण्डसमाप्त्यनन्तरं कृतंनिबन्धन मिति परिशिष्टशैल्योप निबद्धयतेऽस्माभिरिति निभालयन्तु सुधियः ।

सावर्णिरुवाच

श्रुतानानाविधाधर्माःसाङ्ख्यज्ञानश्चनैकधा । योगादीनिन्त्वदुक्तानिसाधनानिमयागुह

सुदुष्कराणि मन्येऽहं तानि त्वस्माद्दृशां किल ।

महतामपि चाऽन्येषां कृच्छ्रसाध्यानि वै चिरात् ॥ ११॥

अतो वर्णाश्रमवतां श्रेयस्कृत्सुकरश्च यत् । साधनं यच्छ्रेष्ठतमं वक्तुमर्हसिमेऽधुना

सौतिरुवाच

इति पृष्टो मुनीन्द्रेण तेनजिज्ञासुनागुहः । वासुदेवं हृदिध्यायन्कार्त्तिकेयःसऊचिवान्

स्कन्द उवाच

शृणु ब्रह्मन्प्रवक्ष्येऽहं श्रुतं पितृमुखान्मया । सर्वेषामपि जीवानां सुकरंमोक्षसाधनम्

देवताप्रीणनसमंस्वेष्टसिद्धिमभीप्सताम् । नास्त्यन्यसाधनंकिञ्चिद्वर्णाश्रमवतामिह

अप्यल्पं सुकृतं कर्म देवसम्बन्धतः कृतम् । फलं ददाति निर्विघ्नंमहद्देवहितन्नृणाम्

दैवं पित्र्यं स्वधर्मश्च काम्यं कर्म्मापि यच्च तत् ।

देवतायास्तु सम्बन्धात्सद्यः स्यादिष्टसिद्धिदम् ॥ १७ ॥

साङ्ख्ययोगविरागादि प्रागुक्तं यच्च दुष्करम् ।

तदपि स्याद्धि सुकरमनेनैवाऽऽशु सिद्धिदम् ॥ १८ ॥

देवस्याऽऽराधनेनैव यतः सिद्ध्यति वाञ्छितम् ।

अतः सर्वैर्यथाशक्ति प्रीत्याराध्यः स मानवैः ॥ १६ ॥

सावर्णिरुवाच

देवाबहुविधाःप्रोक्तास्त्वया षण्मुख! मे पुरा । नानाविधा वर्णिताश्चतदाराधनरीतयः

तत्फलानि च सर्वाणि त्वयोक्तानि पृथक्पृथक् ।

स्वर्गादिप्राप्तिमुख्यानि कालग्रस्तानि तानि तु ॥ २१ ॥

निवृत्तिधर्म्मिणां ब्रह्माद्युपास्तेर्योगिनां गुह! ।

ज्ञानादिलोकाप्तिफलं द्विपरार्द्धान्तनश्वरम् ॥ २२ ॥

दुष्कराणीह संसाध्य कर्म्माणिपुरुकृच्छ्रतः । क्षयिष्णुफललाभश्चेत्तर्हिकिंतदुपार्जनैः

कालेन नाश्यते येषांवपुःस्थानबलादिकम् । तेषांनरोचतेमह्यमुपासाऽत्रदिवौकसाम्

यः स्वयं निर्भयोऽन्येषां भयहर्त्तासनातनः । नित्यधामाक्षयफलप्रदाता भक्तवत्सलः

यस्य प्रसादात्सर्वेषां सर्वत्र मनोरथाः । सिद्ध्येयुश्चाञ्जसैवाऽत्र तं देवं वद मे गुह!

तदाराधनरीतिश्च सुकरां शिष्टसम्मताम् । ब्रूहि सर्वां विशेषेण जिज्ञासामीदमञ्जसा

सौतिरुवाच

इत्थं महर्षिणा तेन सम्पृष्टो भगवान्गुहः । सुप्रसन्नउवाचेदं मानयंस्तमुदारधीः ॥२८

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांद्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये सावर्णिप्रश्नोनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः

आत्यन्तिकश्रेयःसाधनवर्णनेनारायणनारदसमागमवर्णनम्

स्कन्द उवाच

महान्तं प्रश्नविप्रत्वं पृच्छसि त्वमिहाऽनघ! । नास्योत्तरंवर्षशतैर्वक्तुंशक्यंस्वतर्कतः

ऋते देवप्रसादाद्धि ब्रह्मज्ञानिवरैरपि ॥ १ ॥

वासुदेवप्रसादात्तु मया ज्ञातं वदामि ते । अनाख्येयं न ते किञ्चिद्धर्मनिष्ठाय सन्मते!

एवमेव हि पप्रच्छ निवृत्ते भारते रणे । अजातशत्रुर्नृपतिर्भीष्मं धर्म्मविदाम्वरम् ॥

शयितं शरशय्यायां ध्यानप्राप्ताच्युतेन च । प्राप्तमैकात्म्यमव्यग्रं निगमागमपारगम्

युधिष्ठिर उवाच

चतुर्षु तात वर्णेषु चतुर्ष्वप्याश्रमेषु यः । इच्छेच्चतुर्वर्गसिद्धिं देवतां कां यजेत सः

निर्विघ्नेन च का सिद्धिः कथं स्यादल्पकालतः ।

कथं चाप्यल्पसुकृती पदवीं महतीमियात् ॥

एतं मे संशयं छिन्धि सर्वज्ञस्त्वं पितामह! ॥ ६ ॥

स्कन्द उवाच

एवं धर्मात्मनातेन पृष्टः शान्तनवो मुने! । किञ्चिज्जहास वीक्ष्यैवश्रीकृष्णमुखपङ्कजम्
दृशा स प्रेरितस्तेन नरनारायणोदितम् । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं पितुः श्रुतमुवाचतम्
ततः श्रुत्वा नारदोऽपिकुरुक्षेत्रं गतः पुनः । कैलासएत्थयतत्प्राह पितरंमेसचापिमाम्
तत्तेऽहं सम्प्रवक्ष्यामि निश्छद्मपरिपृच्छते । महासदसि निर्णीतंमुनिवर्याऽपसंशयम्
वासुदेवः परम्ब्रह्म श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः । देवोऽकामैः सकामैश्च पूज्यो मुक्तैर्नरैरपि

द्विजातीनां चाश्रमाणां स्त्रीशूद्रादेश्च सर्वथा ।
स्वस्वधर्मैरेष एव तोषणीयोऽस्ति भक्तितः ॥ १२ ॥

तस्मात्कर्माखिलमपिदैवंपित्र्यञ्चसर्वदा । तत्प्रीत्याएव कर्त्तव्यं वेदोक्तञ्चयथोचितम्
सुखाप्तयेनृभिर्यद्यत्कर्माऽत्रक्रियतेशुभम् ।अपिस्वनुष्ठितंतच्चेत्कृष्णसम्बन्धवर्जितम्

तदा क्षयिष्ण्वल्पफलं ज्ञेयं तच्च गुणात्मकम् ॥ १४ ॥

फलवैगुण्यकृत्तच्चाऽशुभदेशादियोगतः । बहुविघ्नश्च तन्नृणां नैव वाञ्छितसिद्धिदम्
कमतदेव श्रीकृष्णप्रीणनाय क्रियेत चेत् । तत्सम्बन्धेन तद्वैतद्भवेत्सर्वं हिनिर्गुणम्
स्ववाञ्छितादप्यधिकं ददाति फलमक्षयम् । असद्देशादिसम्बन्धात्तद्वैगुण्यंभवेन्न च

विघ्नस्तु कोऽपि ब्रह्मर्षे! प्रतापाच्चक्रपाणिनः ।
तस्मिन्नप्रभवेत्काऽपितत्स्यातीप्सितसिद्धिदम् ॥ १८ ॥

यद्यप्यल्पंस्वसुकृतं तथापि परमात्मनः । साक्षात्सम्बन्धतो ब्रह्मन्भवत्येव महत्तरम्
यथास्फुलिङ्गमात्रोऽपि वन्यकाष्ठौघयोगतः । अनिवार्यो भवेद्दावस्तथैतद्धरियोगतः

प्रवृत्ते वा निवृत्ते वा तस्माद्धर्मे स्थितैर्नरैः ।
उपास्तव्यो वासुदेवस्तत्सम्यक्सिद्धिमीप्सुभिः ॥ २१ ॥

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् । नारदस्य च सम्वादमृषेर्नारायणस्य च ॥
यो वासुदेवोभगवान्नित्यंब्रह्मपुरेस्थितः । दाक्षायण्यामाविरासीद्धर्माल्लोकहितायसः
कृते युगे द्विजवर! पुरा स्वायम्भुवान्तरे । नरो नारायणश्चेति द्विरूपः प्रादुरास सः
धर्माश्रमात्तपस्तप्तुं क्षेमायैव नृणाम्भुवि । नरनारायणौ तौ च बदर्याश्रममीयतुः ॥

तत्राद्यौ लोकनाथौ तौकृशौधमनिसन्ततौ । तेपातेतेजसास्वेनदुर्निरीक्ष्यौसुरैरपि
यस्य प्रसादं कुर्वाते स वै तौ द्रष्टुमर्हति । शक्यते नान्यथाद्रष्टुमपि तद्धामवासिभिः
एकदा नारदोयोगी ताभ्यामेव दिदृक्षितः । अन्तरात्मतया चान्तर्हृदयेपि प्रचोदितः
मेरोर्महागिरेः शृङ्गात्सद्यो गगनवर्त्मना । तं देशमागमद्ब्रह्मन्बदर्याश्रमसञ्ज्ञितम् ॥
तयोराह्निकवेलायामागतस्तत्र स द्रुतम् । आद्याश्रमक्रियासक्तौ तौ ददर्श च दूरतः
दृष्ट्वैवेश्वरचर्यां तां तस्य कौतूहलंत्वभूत् । अहोएतौ जगत्पूज्यावीश्वरौसर्वदेहिनाम्

एतौ हि परमं ब्रह्म काऽनयोराह्निकी क्रिया ॥ ३१

पितरौ सर्वभूतानां देवतानाञ्च दैवतम् । कां देवतां तु यजतः पितॄन्वैतौ महामती

इति सञ्चिन्त्य मनसा भक्तो नारायणस्य सः ।
तत्समीपमुपेत्याऽथ तस्थौ नत्वा कृताञ्जलिः ॥ ३३ ॥

कृते दैवेच पित्र्ये च ततस्ताभ्यांनिरीक्षितः । पूजितश्चैवविधिनाशास्त्रदृष्टेनसोऽनघ!
तद्दृष्ट्वामहदाश्चर्य्यमपूर्वम्विधिविस्तरम् । उपोपविष्टःसुप्रीतो नारदोऽभूच्चविस्मितः
नारायणं सन्निरीक्ष्य प्रयतेनान्तरात्मना । नमस्कृत्य च तं देवमिदं वचनमब्रवीत् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्य आत्यन्तिकश्रेयःसाधननिरूपणे नारायणनारद-
समागमोनाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

तृतीयोऽध्यायः

श्रीवासुदेवस्यसर्वोपास्यत्वनिरूपणम्

नारद उवाच

वेदेषु सपुराणेषु साङ्गोपाङ्गेषु गीयसे । त्वमेव शाश्वतो धातानियन्ताऽमृतमच्युतः
त्वं विधाता च सततं त्वयि सर्वमिदं जगत् ॥ १ ॥

चत्वारो ह्याश्रमादेवसर्वे वर्णाश्चकर्मभिः । यजन्ते त्वामहरहर्न्नानामूर्त्तिसमास्थितम्
पिता माता च सर्वस्य दैवतं त्वं हि शाश्वतम् ।
कं त्वं च यजसे देवं पितरं वा न विद्महे ॥ ३ ॥

श्रीनारायण उवाच

नैतद्रहस्यं वक्तव्यमात्मगुह्यमथापि ते । मयि भक्तिमते ब्रह्मन्प्रवक्ष्यामि यथातथम् ॥
सत्यं ज्ञानमनन्तं यो ब्रह्मेति श्रुतिवर्णितः । त्रिगुणव्यतिरिक्तश्च पुरुषो दिव्यविग्रहः
महापुरुष इत्युक्तो वासुदेवश्च यः प्रभुः । नारायण ऋषिर्विष्णुः कृष्णश्च भगवानिति
एकः स एव देवो नौ पितरौ चेति विद्धि भो ।
आवाभ्यां पूज्यतेऽसौ हि दैवे पित्र्ये च कल्पिते ॥ ७ ॥

नास्तितस्मात्परतरःपितादेवोऽथवाद्विज! । आत्माहिनौस विज्ञेयःकृष्णोब्रह्मपुरेश्वरः
तेनैषा प्रथिता ब्रह्मन्मर्यादा लोकभावनी । दैवं पित्र्यञ्च कर्तव्यमितिलोकहितैषिणा
प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च द्वेधा कर्माऽस्ति वैदिकम् । यथाधिकारंविहितंपुरुषार्थोपलब्धये
तन्त्रवेदोक्तविधिनास्वोचितस्त्रीपरिग्रहः । वित्तार्जनञ्चन्यायेनद्रव्ययज्ञाःसकामनाः
वासो ग्रामे च नगरे पूर्त्तमिष्टञ्च कर्मयत् । प्रवृत्तं तत्तुसकलमशान्तिकृदुदीरितम् ॥
स्त्रीद्रव्ययोः परित्यागः कामलोभक्रुधांतथा । वनवासश्चवैराग्यंतपःक्षान्तिःशमोदमः
ब्रह्मयज्ञा योगायज्ञा ज्ञानयज्ञाश्च सर्वशः । जपयज्ञाश्चेति मुने निवृत्तं कर्म कीर्तितम् ॥
त्रिलोक्यां गतयोधर्मंप्रवृत्तमनुतिष्ठताम् । स्वर्गलोकावधिमुने! मनुष्याणांभवन्तिवै

इन्द्रचन्द्राग्निलोकादौ स्वस्वपुण्यफलश्च ते ।
भोगैश्वर्यं बहुविधमभीष्टं भुञ्जते खलु ॥ १६ ॥

यावत्पुण्यं तावदेव भुक्त्वा तत्ते सुरास्ततः । क्षीणे तु सुकृतेभूयःपतन्तिविवशाभुवि
भोगैश्वर्यादिनाशो हि कालवेगेन जायते । अनिच्छतामपि मुने तेषांपुण्यक्षये सति
अधिकारिकदेवानामपि ब्रह्मदिने मुहुः । इष्टभोगैश्वर्यनाशो जायते कालरंहसा ॥ १९
निवृत्तधर्मनिष्ठा ये योगिनश्च तपस्विनः ।
जनादीन्यान्ति लोकांस्त्रींस्ते तु त्रैलोक्यतो बहिः ॥ २० ॥

तत्तल्लोकैश्वर्यभोगान्भुञ्जने तेनिजेप्सितान् । दैनन्दिनेऽपि प्रलयेवर्त्तन्ते ते यथासुखम्
ब्रह्मणो द्विपरार्द्धान्ते तद्भोगैर्यसम्पदः । नश्यन्ति कालशक्त्यैव लोकास्तेषां चनारद
अथैतद्द्विविधंकर्मगुणात्मकमपि द्विज! । कृतंचेद्विष्णुसम्बद्धंनिर्गुणंस्यात्तदातुतत्
तत्फलं चाऽक्षयं स्याद्धि स्वेष्टादप्यधिकं नृणाम् ।
भक्तास्ते भगवद्धाम यान्त्यपुनरावृत्तितः परम् ॥ २४ ॥
अतो विवेकिनो नित्यं विष्णुभक्त्यन्विताः क्रियाः ।
प्रवृत्ता वा निवृत्ता वा कुर्वते सकला अपि ॥ २५ ॥

ब्रह्मा स्थाणुर्मनुर्दक्षो भृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिराश्चात्रिःपुलस्त्यःपुलहः क्रतुः
वैभ्राजश्च वसिष्ठश्च विवस्वान्सोम एव च । कश्यपः कर्दमाद्याश्च प्रजानां पतयोमुने
देवाश्च ऋषयः सर्वेसर्वे वर्णास्तथाऽऽश्रमाः । पूजयन्ति तमेवेशं प्रवृत्तंधर्ममास्थिताः
मनः सनत्सुजातश्च सनकः स सनन्दनः । सनत्कुमारः कपिल आरुणिश्चसनातनः
ऋभुर्यतिश्च हंसाद्या मुनयो नैष्ठिकव्रताः । तमेव पूजयन्तीशं निवृत्तं धर्ममास्थिताः
वासुदेवस्याऽङ्गतया भावयित्वासुरान्पितॄन् । अहिंसपूजाविधिनायजन्तेचान्वहंहि ते
यथाधिकारमेते हि तेन यत्र नियोजिताः । प्रवृत्ते वा निवृत्ते वा धर्मेतेपालयन्तितम्
तस्य देवस्य मर्यादां न क्रामन्त्युभयेऽपि ते ॥ ३२ ॥

चतुर्वर्गं तेषु यस्य यद्यदिष्टतमं भवेत् । तत्तत्सम्पूरयत्येव सर्वशक्तिपतिः प्रभुः ॥३३
भक्त्या कृतस्याप्यल्पस्यभगवान्पुण्यकर्मणः । प्रीतोददात्येवफलंमहदक्षयमीप्सितम्

तेषुतद्भक्तितोलोकेयेत्वेकान्तित्वमास्थिताः । वासुदेवंविनाऽन्यत्रसङ्क्षीणाशेषवासनाः
देहान्ते तेतु सम्प्राप्य तस्य धाम तमःपरम् । देहैरप्राकृतैरेव प्रेम्णा परिचरन्ति तम्
अन्येतु भक्ताःकालेनतदुपासनदाढर्य्यतः । वासनानांक्षयेजातेयान्त्येकान्तिकवद्धितम्
येन केनाऽपि भावेन तेन सम्बध्यते तु यः । संसृतिं नप्रयात्येवसतुकाप्यन्यजीववत्
कर्मयोगस्यसंसिद्धिर्ज्ञानयोगस्यचेप्सिता ।
तस्या श्रयादेवऽऽनृणां निर्विघ्नं भवतिद्रुतम् ॥ ३६ ॥
तस्मात्सएवभगवान्सर्वैरपिजनैरिह । स्वाभीष्टफलसिद्ध्यर्थंप्रीत्योपास्योयथाविधि
ब्रह्मास्यमाःता निर्विघ्ना अपि ब्रह्मशिवादयः ।
श्रीविष्णोः कुर्वते भक्तिं सन्तीत्थं तन्महागुणाः ॥ ४१ ॥
इतिगुह्यसमुद्देशस्तवनारद कीर्तितः । अतिप्रेम्णा हि सततं मयि भक्तिमतोऽखिलः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवसर्वोपास्यत्वनिरूपणं नाम
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

चतुर्थोऽध्यायः

श्वेतद्वीपमुक्तवर्णनम्

स्कन्द उवाच

स एवमुक्तो (क्ता?) स्तमविदां वरिष्ठो नारायणेनोत्तमपूरुषेण ।
जगाद वाक्यं जगतां गरिष्ठं तमच्युतं लोकहिताधिवासम् ॥ १ ॥

नारद उवाच

श्रुतं मयादेव! समं त्वयोक्तमृष्याकृतिच्छादितभूरिधाम्ना ।
तवैव लीलासकलेयमीश सर्वेश्वरस्येति विदामि चित्ते ॥ २ ॥
त्वद्दर्शनेनैव हि पूर्णकामो भवामिभूमन् ! स्वहृदीप्सितेन ।

तथाप्यहं तत्तव पूर्वरूपं प्रभो! दिदृक्षामि हि कौतुकं मे ॥ ३ ॥

श्रीनारायण उवाच

न तत्स्वरूपं मम दानयज्ञयोगैश्च वेदैस्तपसाऽपि दृश्यम् ।
एकान्तिकैर्भक्तवरैस्तु भक्त्या ह्यनन्यया नारद! दृश्यते तत् ॥ ४ ॥
भक्तिस्तव त्वस्ति मयि ह्यनन्या ज्ञानञ्च वैराग्ययुतं स्वधर्मः ।
अतश्च तद्दर्शनमाप्स्यसि त्वं सुरेश्वराद्यैरपि यद्दुरापम् ॥ ५ ॥
त्वदीयभक्त्याऽतितरां प्रसन्नस्त्वाज्ञापयाम्यद्य तदीक्षणाय ।
सितान्तरीपं व्रज तत्र तेऽयं मनोरथः सेत्स्यति विप्रवर्य! ॥ ६ ॥

स्कन्द उवाच

श्रुत्वेति वाचं परमेष्ठिपुत्रः सोऽप्यर्चयित्वा तमृषिं पुराणम् ।
खमुत्पपातोत्तमयोगयुक्तस्ततोऽधिमेरौ सहसा निपेते ॥ ७ ॥
तस्याऽवतस्थे च मुनिर्मुहूर्त्तमेकान्तमासाद्य गिरेः स शृङ्गे ।
आलोकयन्नुत्तरपश्चिमेन ददर्श चाऽत्यद्भुतमन्तरीपम् ॥ ८ ॥
क्षीरोदधेरुत्तरतो हि द्वीपः श्वेतः स नाम्ना प्रथितो विशालः ।
देदीप्यमानो विततेन सर्वतो ज्योतिश्चयेनाऽतिसितेन नित्यम् ॥ ९॥
आम्रैरनेकैरसनैरशोकैराम्रातकैर्निम्बकदम्बनीपैः ।
बिल्वैर्मधूकैः सुरदारुभिश्च प्लक्षैर्वटैः किंशुकचन्दनैश्च ॥ १० ॥
सर्ज्जैश्च शालैः पनसैस्तमालैर्मुनिद्रुमैः केतकचम्पकैश्च ।
कुन्दैश्चजातीसुरमल्लिकाभिर्द्रुमैर्वृतः पुष्पफलावनम्रैः ॥ ११ ॥
कल्पद्रुमाणां बहुभिश्च वृन्दैः सुवर्णरम्भाक्रमुकालिभिश्च ।
महद्भिरुद्यानवरैरनेकैः सरित्सरोभिर्विकचाम्बुजैश्च ।
हंसादिभिः पक्षिवरैः सुशब्दैर्गणैर्मृगाणांरुचिरैश्चलद्भिः ॥ १२ ॥
सर्वेऽपि जीवाः किल यत्र मुक्ता वसन्ति च स्थावरजङ्गमाश्च ।
तं वीक्षमाणेन च तेन दृष्टा भक्तोत्तमाः श्री पुरुषोत्तमस्य ॥ १३ ॥

अतीन्द्रिया निर्गतसर्वपापा निष्यन्दहीनाश्च सुगन्धिनश्च ।
द्विबाहवः केऽपि चतुर्भुजाश्च श्वेताश्च केचिन्नवनीरदाभाः ॥ १४ ॥
पद्मच्छदाक्षाः सममानगात्राः सुरूपदिव्यावयवाःसुसाराः ।
विकीर्णकेशाश्च सदा किशोराः सद्भिश्च चिह्नैर्निखिलैरुपेताः ॥ १५ ॥
सरोजरेखाङ्कितपाणिपादाः षडूर्मिहीना मिहिरातितेजसः ।
सितांशुकाध्यानपराश्च सौम्याः कालोऽपि येभ्यो भयमेति नित्यम् ॥१६॥

सावर्णिरुवाच

अतीन्द्रिया निरातङ्का अनिष्यन्दाः सुगन्धिनः ।
के ते नराः कथं जातास्तादृशाः का च तद्गतिः ॥ १७ ॥
श्वेतद्वीपपयोम्भोधौवर्त्तते हिधरातले। तद्वासिनामपिकथं प्रोक्ताऽतीन्द्रियता त्वया
ये ब्रह्मण्यक्षरे धाम्नि सच्चिदानन्दरूपिणि ।
स्थिताः स्युश्चिन्मया मुक्तास्ते तथा स्युर्न्महीतरे ॥ १६ ॥
एतं मे संशयं छिन्धि परं कौतूहलं हि मे ।
त्वं हि सर्वकथाभिज्ञस्ततस्त्वामाश्रितोऽस्म्यहम् ॥ २० ॥

स्कन्द उवाच

एकान्तोपासनेनैव प्राक्कल्पेषु रमापतेः । ये ब्रह्मभावं सम्प्राप्ता अजरामरतांगताः ॥२१
अक्षराख्या पुमांसस्ते श्वेतद्वीपेऽत्रधामनि । सेवितुंवासुदेवंतं स्थितादेवर्षिणेक्षिताः
प्राप्तेप्रलयकालेतुपुनश्चाऽक्षरधामनि। स्थास्यन्तितेस्वतन्त्राश्चकालमायाभयोज्झिताः
अत्रापिपुरुषा ये तुमायाजाताअतः क्षराः । तेऽपि सद्भिःसाधनैर्वैजायन्तेतादृशाःकिल
अहिंसया च तपसा स्वधर्मेण विरागतः । वासुदेवस्यमाहात्म्यज्ञानेनैवात्मनिष्ठया ॥
भक्त्या परमयानित्यंप्रसङ्गेन महात्मनाम् । हरिसेवाविहीनानां मुक्तीनामप्यनिच्छया
सिद्धीनामणिमादीनां सर्वासां चाऽप्यकाङ्क्षया ।
अन्योऽन्यं श्रुतिकीर्तिभ्यां श्रीहरेर्जन्मकर्मणाम्
भवन्ति तादृशा नूनं पुरुषा मुनिसत्तम! ॥ २७ ॥

जगत्सर्गे जायमानेऽप्येते कालवशात्क्वचित् ।
न जायन्ते स्वतन्त्रत्वान्न नश्यन्ति लयेऽन्यवत् ॥ २८ ॥
अत्रतेकथयिष्यामिकथांपौराणिकींमुने! ।यथाऽत्रत्योऽपिमनुजस्तथाभावमुपेयिवान्
विस्तीर्णैषाकथाब्रह्मञ्छ्रुतामेपितृसन्निधौ । सैषाद्यतववक्तव्याकथासारोहिसस्मृतः
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्वेतद्वीपमुक्तवर्णनंनाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः

उपरिचरवसुसद्गुणवर्णनम्

स्कन्द उवाच

आसीद्राजोपरिचरो वासुनामा पुरा मुने । भूभर्त्तुरायोस्तनयः ख्यातश्चासावमावसुः
आखण्डलसखो भक्तिं प्राप्तो नारायणे प्रभौ ॥ १
धार्मिकः पितृभक्तश्च पितॄन्देवांश्च तर्पयन् । सदाचाररतो दक्षः क्षमावाननसूयकः ॥
सर्वोपकारकः शान्तो ब्रह्मचर्यरतः शुचिः । अक्रोधनश्च मितभुङ्मृदुर्निर्व्यसनो मुनिः
निर्द्वन्द्वो निर्विकारश्च निर्मानो धीर आत्मवित् ।
निर्दम्भो मानदो योगी तपस्वी विजितेन्द्रियः ॥ ४ ॥
धनपुत्रकलत्रेषु विरक्तः स्वजनादिषु । नारायणमनुं भक्त्या स जजापाऽन्वहं नृपः ॥
तस्मैतुष्टोऽथभगवान्वासुदेवःस्वयंददौ । साम्राज्यं सोऽथनासक्तस्तत्रभेजेतमादरात्
तन्त्रोक्तेनविधानेनपञ्चकालं समाहितः । पूजयामास देवेशं तच्छेषेण सुरान्पितॄन् ॥
तेषांशेषेणविप्रांश्चलक्ष्मिमत्याऽऽश्रितांश्चसः । शेषान्नभुक्सत्यपरःसर्वभूतेष्वहिंसकः
भक्षणे दोषमविदत्प्राणिमात्रामिषस्य तु । महापातकवद्राजा स्वप्रजाश्चतथाऽवदत्
सर्वभावेन भेजेऽसौ देवदेवं जनार्दनम् । अनादिमध्यनिधनं लोककर्त्तारमव्ययम् ॥

श्रीवासुदेवपदयोः स चकार मनः स्थिरम् । श्रोत्रे चनित्यंभगवत्कथायाःश्रवणेनृपः
नयने स्वे मुकुन्दस्य तद्भक्तानाञ्चदर्शने । गुणगाने हरेर्वाणीञ्चक्रे भूमिपतिः स तु ॥

नारायणाङ्घ्रिसंस्पृष्टतुलसीपुष्पसौरभे ।
घ्राणं चकार च नृपो नाऽन्यगन्धेषु कर्हिचित् ॥ १३ ॥

श्रीशोपभुक्तवस्त्रादिस्पर्शने च त्वचं निजाम् । चकार रसनामन्ने नारायणनिवेदिते
भगवन्मन्दिरक्षेत्रसदन्तिकगतौ तथा । चकार चरणौ राजा सेवायाञ्च करौ हरेः ॥
उत्तमाङ्गं च चक्रेऽसौ विष्णुपादाभिवन्दने । सख्यञ्चकार परमं महाभागवतेषु सः १६
एकोऽपि न क्षणस्तस्य विना भक्तिरमापतेः । जगामकिलराजर्षेस्तदीयव्रतचारिणः
महद्भिरेव सम्भारैर्विष्णोर्ज्जन्मदिनोत्सवान् । चक्रे तदर्थमुद्यानमन्दिरोपवनानि च
इत्थं नारायणे भक्तिं वहतो ब्राह्मणोत्तम! । एकशय्यासनं तस्यदत्तवान्देवराट्स्वयम्

वैजयन्तीं ददौ मालां तस्मा इन्द्रोऽतिशोभनाम् ।
अम्लानपङ्कजमयीं तथा रत्नानि भूरिशः ॥ २० ॥

आत्मा राज्यं धनं चैव कलत्रं वाहनादि च । यत्तद्भगवतः सर्वमिति तत्प्रेक्षितं सदा

काम्या नैमित्तिकाजस्रं यज्ञियाः परमाः क्रियाः ।
सर्वाः सात्वतमास्थाय विधिं चक्रे समाहितः ॥ २२ ॥

पञ्चरात्रविदो मुख्यास्तस्य गेहे महात्मनः । प्रायणंभगवत्प्रत्तंभुञ्जतेऽस्माग्रतोद्विजाः
तस्य प्रशासतो राज्यंधर्मेणाऽमित्रघातिनः । नानृतावाक्समभवन्मनोदुष्टंनचाऽभवत्

न च कायेन कृतवान्स पापं परमण्वपि ॥ २४ ॥

पञ्चरात्रं महातन्त्रं भगवद्भक्तिपुष्टये । शुश्रावाऽनुदिनं राजा भगवद्भक्तवक्त्रतः ॥ २५॥
धर्मं संस्थापयञ्छुद्धं रञ्जयन्सकलाः प्रजाः । पालयामासपृथिवींदिवमाखण्डलोयथा
अपिसप्तविधस्तस्य राज्ये पललभक्षकः । पुमान्कोऽप्यभवन्नैव न चपाखण्डवेषिणः

असाध्व्यो योषितश्चैव पुरुषाः पारदारिकाः ।
न श्रुतास्तस्य राज्ये च धर्मसङ्करकारिणः ॥ २८ ॥

एकादशविधं मद्यंत्रिविधाञ्चसुरामपि । नाजिघ्रदपि कोऽपीह तस्मिन्राज्यंप्रशासति

एवंगुणःसतु कोऽपिपक्षपाताद्दिवौकसाम् । मिथ्यालापाद्दिवोभ्रष्टःप्रविवेशमहीतलम्
अन्तर्भूमिगतश्चाऽसौ सततं धर्मवत्सलः । नारायणपरोभूत्वा तन्मन्त्रमजपत्स्थिरः
तस्यैवच प्रसादेन पुनरेवोत्थितस्तु सः । दिवम्प्राप्य सुखं तत्रमनोऽभीष्टंसमन्वभूत्

पुनश्चेदिपतिर्भूत्वा भुव्यसौ पितृशापतः ।
पञ्चरात्रोक्तविधिना भेजे हरिमतन्द्रितः ॥ ३३ ॥

स्वर्गलोकं ततः प्रापद्दिव्यदेहेन भूपतिः । उपासनाञ्च तत्रत्यैः परमर्षिगणैः सह ॥
द्रढीकुर्वन्भगवतः कञ्चित्कालमुवास तत् । परं पदमथ प्रापद्वासुदेवस्य निर्भयम् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्य उपरिचरवसुसद्गुणवर्णनं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

षष्ठोऽध्यायः

वेदस्यहिंसापरत्वोक्त्योपरिचरवसोरधःपातवर्णनम्

सावर्णिरुवाच

स हि भक्तोभगवतआसीद्राजामहान्वसुः । किं मिथ्याऽऽभ्यवदद्येनदिवोभूविवरंगतः

केनोद्धृतः पुनर्भूमेः शप्तोऽसौ पितृभिः कुतः ।
कथं मुक्तस्ततो भूप इत्येतत्स्कन्द! मे वद ॥ २ ॥

स्कन्द उवाच

शृणु ब्रह्मन्कथामेतां वसोर्वासवरोचिषः । यस्याः श्रवणतःसद्यःसर्वपापक्षयोभवेत्
स्वायम्भुवान्तरेपूर्वमिन्द्रो विश्वजिदाह्वयः । आरम्भे महायज्ञमश्वमेधाभिधं मुने ॥
निबद्धाः पशवोऽजाद्याःक्रोशन्तस्तत्रभूरिशः । सर्वेदेवगणाश्चापि रसलुब्धास्तदासत
क्षेमाय सर्वलोकानां विचरन्तो यदृच्छया । महर्षय उपाजग्मुस्तत्र भास्करवर्चसः

सम्मानिताः सुरगणैः पाद्यार्घ्यस्वागतादिभिः ।

ते बृहन्मुनयोऽपश्यन्मेध्यांस्तान्क्रोशतः पशून् ॥ ७ ॥

सात्त्विकानामपिचतंदेवानांयज्ञविस्तरम् । हिंसामयंसमालोक्यतेऽत्याश्चर्यंहिलेभिरे
धर्मव्यतिक्रमं दृष्ट्वा कृपया ते द्विजोत्तमाः । महेन्द्रप्रमुखानूचुर्देवान्धर्मधियस्ततः ॥९॥

महर्षय ऊचुः

देवैश्च ऋषिभिःसाकंमहेन्द्राऽस्मद्वचःशृणु । यथास्थितंधर्मतत्त्वंवदामोहिसनातनम्
यूयं जगत्सर्गकाले ब्रह्मणा परमेष्ठिना । सत्त्वेन निर्मिताः स्थोवै चतुष्पाद्धर्मधारकाः
रजसा तमसा चासौ मनूंश्चैव नराधिपान् । असुराणाञ्चाधिपतीनसृजद्धर्मधारिणः
सर्वेषामथ युष्माकं यज्ञादिविधिबोधकम् । ससर्ज श्रेयसे वेदं सर्वाभीष्टफलप्रदम्
अहिंसैव परो धर्मस्तत्र वेदेऽस्तिकीर्त्तितः । साक्षात्पशुवधोयज्ञे नहि वेदस्यसम्मतः
चतुष्पादस्यधर्मस्यस्थापनेह्येवसर्वथा । तात्पर्यमस्तिवेदस्य न तु नाशोऽस्यहिंसया
रजस्तमोदोषवशात्तथाप्यसुरपा नृपाः । मेध्येनाऽऽजेन यष्टव्यमित्यादौमतिजाड्यतः

छागादिमर्थं बुबुधुर्व्रीह्यादिं तु न ते विदुः ॥ १६ ॥
सात्त्विकानां तु युष्माकं वेदस्याऽर्थो यथा स्थितः ।
ग्रहीतव्योऽन्यथानैव तादृशी च क्रियोचिता ॥ १७ ॥

यादृशो हि गुणो यस्यस्वभावस्तस्यतादृशः ।
स्वस्वभावानुसारेण प्रवृत्तिः स्याच्च कर्मणि ॥ १८ ॥
सात्त्विकानां हि वो देवः साक्षाद्विष्णू रमापतिः ।
अहिंसयज्ञेऽस्ति ततोऽधिकारस्तस्य तुष्टये ॥ १९ ॥

प्रत्यक्षपशुमालभ्य यज्ञस्याऽऽचरणं तु यत् । धर्मः स विपरीतोवैयुष्माकंसुरसत्तमाः
रजस्तमोगुणवशादासुरीं सम्पदं श्रिताः । युष्माकं याचका ह्येतेसन्त्यवेदविदोयथा
तत्सङ्गादेवयुष्माकं साम्प्रतं व्यत्ययोमतेः । जातस्तेनेदृशंकर्म प्रारब्धमितिनिश्चितम्
राजसानां तामसानामासुराणांतथानृणाम् । यथागुणंभैरवाद्याउपास्याःसन्तिदेवताः
स्वगुणानुगुणात्मीय देवतातुष्टये भुवि । हिंस्रयज्ञविधानं यत्तेषाममेवोचितं हि तत्
तत्राऽपि विष्णुभक्तायेदैत्यरक्षोनरादयः । तेषामप्युचितो नास्तिहिंस्रयज्ञःकुतस्तुवः

यज्ञशेषोहि सर्वेषां यज्ञकर्मानुतिष्ठताम् । अनुज्ञातो भक्षणार्थं निगमेनैव वर्तते ॥२६

सात्त्विकानां देवतानां सुरामांसाशनं क्वचित् ।
अस्माभिर्वीक्षितं नैव न श्रुतञ्च सतां मुखात् ॥ २७ ॥

तस्माद्व्रीहिभिरेवाऽसौयज्ञःक्षीरेणसर्पिषा । मेध्यरन्नरसैश्चाऽन्यैःकार्योनपशुहिंसया
तत्राऽपिवीजयष्टव्यमजसञ्ज्ञमुपागतैः । त्रिवर्षकालमुषितैर्न येषां पुनरुद्गमः ॥ २९॥
अद्रोहश्चाप्यलोभश्च दमो भूतदया तपः । ब्रह्मचर्यं तथा सत्यमदम्भश्च क्षमा धृतिः
सनातनस्यधर्मस्य रूपमेतदुदीरितम् । तदतिक्रम्य यो वर्तेद्धर्मघ्नः स पतत्यधः ॥३१

स्कन्द उवाच

इत्थं वेदरहस्यज्ञैर्महामुनिभिरादरात् । बोधिता अपि सन्नीत्या स्वप्रतिज्ञाविघातत

तद्वाक्यंजगृहुर्नैव तत्प्रामाण्यविदोऽपिते ॥ ३२ ॥

महद्व्यतिक्रमात्तर्हि मानक्रोधमदादयः । विविशुस्तेष्वधर्मस्य वंश्याश्छिद्रगवेषिणः
अजश्छागोन वाजानीत्यादिवादिषुतेष्वथ । विमनस्स्वृषिवर्येषुपुनस्तान्बोधयत्सुच
राजोपरिचरः श्रीमांस्तत्रैवागाद्यदृच्छया । तेजसा द्योतयन्नाशा इन्द्रस्य परमः सखा
तं दृष्ट्वासहसायान्तंवसुं तेऽन्तरिक्षगम् । ऊचुर्द्विजातयो देवानेष छेत्स्यतिसंशयम्
एष भूमिपतिःपूर्वं महायज्ञान्सहस्रशः । चक्रे सात्वततन्त्रोक्तविधिनाऽऽरण्यकेन च

येषु साक्षात्पशुवधः कस्मिंश्चिदपि नाऽभवत् ।
न दक्षिणानुकल्पश्च नाऽप्रत्यक्षसुरार्च्चनम ॥ ३८ ॥

अहिंसाधर्मरक्षाभ्यांख्यातोऽसौ सर्वतोनृपः । अग्रणीर्विष्णुभक्तानामेकपत्नीमहाव्रतः
ईदृशो धार्मिकवरः सत्यसन्धश्चवेदवित् । कश्चिन्नान्यथा ब्रूयाद्वक्यमेष महान्वसुः
एवं तेसम्विदं कृत्वाविबुधाऋषयस्तथा । अपृच्छन्सहसाऽभ्येत्यवसुं राजानमुत्सुकाः

देवमहर्षय ऊचुः

भोराजन्केन यष्टव्यं पशुनाऽहोस्विदोषधैः । एतं नः संशयंछिन्धिप्रमाणंनोभवान्मतः

स्कन्द उवाच

स तान्कृताञ्जलिर्भूत्वा परिपप्रच्छ वै वसुः । कस्यवःकोमतःपक्षोब्रूतसत्यंसमाहिताः

महर्षय ऊचुः

धान्यैर्यष्टव्यमित्येव पक्षोऽस्माकं नराधिप ! । देवानां तु पशुःपक्षोमतंराजन्वदात्मनः

स्कन्द उवाच

देवानां तु मतं ज्ञात्वा वसुस्तत्पक्षसंश्रयात् । छागादिपशुनैवेज्यमित्युवाचवचस्तदा
एवं हि मानिनां पक्षमसन्तं स उपाश्रितः । धर्मज्ञोऽप्यवदन्मिथ्यावेदं हिंसापरंनृपः
तस्मिन्नैव क्षणे राजा वाग्दोषादन्तरिक्षतः । अधः पपात सहसा भूमिं चप्रविवेशसः
महतीं विपदं प्रापभूमिमध्यगतो नृपः । स्मृतिस्त्वेनं नप्रजहौ तदा नारायणाश्रयात्

मोचयित्वा पशून्सर्वांस्ततस्ते त्रिदिवौकसः ।
हिंसाभीता दिवं जग्मुः स्वाश्रमांश्च महर्षयः ॥ ४६ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वेदस्य हिंसापरत्वोक्त्या उपरिचरवसोरधः
पातवर्णनंनाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः

उपरिचरवसुमोक्षवर्णनम्

स्कन्द उवाच

भूमध्यगःसराजाऽथस्वकृतंकर्मगर्हयन् । अनुतप्यमानश्च भृशं मानयंस्तान्बृहन्मुनीन्

जजाप भगवन्मन्त्रं त्र्यक्षरं मनसा सदा ॥ १ ॥

तत्राऽपि परया भक्त्या पञ्चकालं स्वचेतसा । अयजद्धरिं सुरपतिंभूमेर्विवरआदरात्
ततोऽस्य तुष्टोभगवान्वासुदेवो जगत्पतिः । आपद्यपि यथाकालंयथाशास्त्रंस्वमर्चतः

वरदो भगवान्विष्णुः समीपस्थं द्विजोत्तमम् ।
गरुत्मन्तं महावेगमाबभाषे स्वयं ततः ॥ ४ ॥

श्रीभगवानुवाच

द्विजोत्तम महाभाग गम्यतां वचनान्मम । सम्राड्राजा वसुर्नामधर्मात्मामांसमाश्रितः
ब्रह्मातिक्रमदोषेण प्रविष्टो वसुधातलम् । तन्मानना कृता तेन तद्गच्छाद्यतदन्तिकम्
भूमेर्विवरसङ्गुप्तं गरुडैनं ममाज्ञया । अधश्चरं नृपश्रेष्ठं खेचरं कुरु मा चिरम् ॥ ७ ॥

स्कन्द उवाच

गरुत्मानथ विक्षिप्य पक्षौमारुतवेगवान् । विवेश विवरंभूम्यांयत्रास्तेवाग्यतोवसुः
तत एनं समुत्क्षिप्य स्वचञ्च्वा विनतासुतः । उत्पपात नभस्तूर्णं तत्र चैनममुञ्चत
तस्मिन्मुहूर्त्ते सञ्जज्ञे राजोपरिचरः पुनः । सशरीरो गतः स्वर्गं परमं सुखमाप्तवान्
एवं तेनाऽपि ब्रह्मर्षे वाग्दोषात्सदवज्ञया । प्राप्ता गतिरयज्वार्हा धर्मज्ञेन महात्मना ॥
केवलं पुरुषस्तेन सेवितो हरिरीश्वरः । ततः शीघ्रं जहौ पापं स्वर्गलोकमवाप च

भुञ्जानो विविधं सौख्यं मनोऽभीष्टञ्च तत्र सः ।
उवासान्यो यथा शक्रो गीयमानयशाः सुरैः ॥ १३ ॥

तमेकदा विमानेन चरन्तं सूर्यसन्निभम् । अद्रिकाप्सरसायुक्तमच्छोदा समवैक्षत ॥

सा हि सोमपदस्थानां पितृणां मानसी सुता ।
अग्निष्वात्ताभिधानानाममूर्त्तानां महात्मनाम् ॥ १५ ॥
अमूर्त्तत्वात्पितॄन्स्वान्सा न जानन्ती शुचिस्मिता ।
तं वसुं पितरं मेने स च तामात्मजामिव ॥ १६ ॥

तौ ततः पितरः शेपुर्भावं दृष्ट्वेदृशं तयोः । कन्ये त्वमस्यनृपतेर्भुविकन्याभविष्यसि

वसो! त्वं मानुषो भूत्वा सुतामेनां स्वयोषिति ।
अस्यामेवाप्सरायां त्वं जनयिष्यसि निश्चितम् ॥ १८ ॥
इत्थं तौ पितृभिः शप्तौ शापमोक्षाय तांस्ततः ।
प्रार्थयामासतुर्नत्वा तदोचुस्ते कृपालवः ॥ १९ ॥
अवश्यमित्थं भावित्वाद्युवाभ्यामुपलम्भितः ।
शापोऽयं तत्र युवयोः श्रेय एव भविष्यति ॥ २० ॥

अष्टाविंशे द्वापरे तु वसो! त्वं भुवि भूपतेः । कृतयज्ञस्य तनयो भवितासि महात्मनः
तत्राऽपि च यथेदानीं तथा त्वं सकलैर्गुणैः । जुष्टश्चखचरोभाव्यो महाभागवताग्रणीः

पञ्चरात्रोक्तविधिना विष्णुमभ्यर्च्य भक्तितः ।
तच्छेषेण सुरांश्चाऽस्मानर्चयिष्यसि सप्रजः ॥ २३ ॥
ततस्त्वं दिव्यदेहेन स्वर्गलोकमवाप्स्यसि ।
दिव्यान्भोगांस्तत्र भुक्त्वा प्राप्स्यसे वैष्णवं पदम् ॥ २४ ॥
अच्छोदे त्वमपि क्षोण्यां नाम्ना कालीति विश्रुता ।
स्वांशेन मत्स्यदेहायामद्रिकायां जनिष्यसे ॥ २५ ॥

पराशरात्तत्रसुतंकन्यैवप्राप्स्यसेहरिम् । प्रसादादेवतस्यत्वं भुक्तिं मुक्तिं च लप्स्यसे

स्कन्द उवाच

इत्थं स पितृभिःशप्तोऽनुगृहीतश्चभूपतिः । कृतयज्ञादिह जनिं प्राप्याऽभूद्विश्रुतोगुणैः
यथा पूर्वं कृष्णभक्तो दैवपित्र्यविधानवित् । सख्ये तस्मै महेन्द्रश्चप्रादात्प्रचुरसम्पदः
श्वेतद्वीपे वासुदेवात्प्राप्तोयोविजयध्वजः । पुरास्वेनारिनाशार्थंतस्माद्इन्द्रस्तमप्यदात्

अन्तरीक्षगती राजा भौमान्भोगान्सुदुर्लभान् ।
भुक्त्वाऽन्ते स्वर्गलोकञ्च दिव्यदेहेन लब्धवान् ॥ ३० ॥
प्राक्पुण्यशेषस्य फलं भुञ्जन्स्वमनसेप्सितान् ।
तत्र भोगान्बहुविधांस्तीव्रं वैराग्यमाप्तवान् ॥ ३१ ॥

मेरोः शृङ्गेऽथ विजने शुचिः कृतदृढासनः । दध्यौस्वहृदयाम्भोजेस्वेष्टदेवंरमापतिम्
त्यक्त्वादेववपुः सोऽथयोगधारणयामुनिः । ततःसूक्ष्मशरीरेणप्रापभास्करमण्डलम्

यदाहुर्नैष्ठिकानाञ्च मुक्तिद्वारं हि योगिनाम् ॥ ३३ ॥

तत्तेजोदग्धसूक्ष्माङ्गः सच्चिद्रूपोऽतिनिर्मलः । स बभूव महाभागः सङ्क्षीणाशेषवासनः
ततस्तन्मण्डलगतैरातिवाहिकदैवतैः । स निन्ये वैष्णवं धाम श्वेतद्वीपाख्यमद्भुतम्
सहिद्वीपोभुविस्थोऽपिभवत्यप्राकृतोमुने । हरिभक्तिजनावासःप्राप्यएकान्तभक्तिभिः
स गोलोकब्रह्मपुरवैकुण्ठानाञ्च सुव्रत! । द्वारभूतोऽस्ति भक्तानांतल्लिप्सूनांमहात्मनाम्

यस्य यद्धाम्न इच्छा स्याद्व्रजतस्तं तदेव हि । प्रापयन्तिश्वेतमुक्तामुनेप्रागुक्तलक्षणाः

दिव्यदेहोऽभवत्तत्र धाम्न्यऽसौ श्वेतमुक्तवत् ।
प्राप्य गोलोकधामाऽथ परमानन्दमाप्तवान् ॥ ३६ ॥

इत्थमेकान्तिकेनैवधर्मेणाऽऽराधयन्तिये । नारायणं परं ब्रह्म श्वेतमुक्ता भवन्ति ते ॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं पृष्टवान्यद्भवान्मुने । स्थितिरेकान्तभक्तानां श्वेतधाम्नश्चलक्षणम्

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्य उपरिचरवसुमोक्षनिरूपणं नाम
सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

अष्टमोऽध्यायः

देवेन्द्रशापवार्त्तावर्णनम्

सावर्णिरुवाच

महर्षिवारितैर्दैवैस्त्यक्ते हिंसामये मखे । पुनः कथं सम्प्रवृत्ता मखाः सर्वत्र तादृशाः
देवेष्वृषिषु भूपेषु प्राचीनाऽऽधुनिकेषु च । सनातनः शुद्धधर्मो विपर्यासं कथं गतः ॥
अत्र मे संशयो भूयान्सञ्जातोऽद्य षडानन! । त्वं सर्वशास्त्रतत्त्वज्ञस्तमपाकर्त्तुमर्हसि

स्कन्द उवाच

कालो बलीयान्बलिनां भिद्यन्ते तेन बुद्धयः । कामक्रोधरसास्वादलोभमानवतां मुने
अतिक्रमेण महतांयथार्थहितभाषिणाम् । क्रोधमानवशात्पुंसांनश्यन्त्येव च सद्धियः
अकार्यमपि ते कर्तुं तदानीं तु बुधा अपि । प्रवर्त्तन्तेऽनुतप्यन्तेवम्भ्रम्यन्तेऽथ संसृतौ

कामादिभिर्विहीना ये सात्वताः क्षीणवासनाः ।
तेषां तु बुद्धिभेदाय क्वाऽपि कालो न शक्नुते ॥ ७ ॥

अनाश्रितस्तु सद्धर्मं पुमान्कश्चन कर्हिचित् । संसृतेर्मुच्यतेनैव सत्यमेतद्वचो मम ॥

प्रवृत्तिं हिंस्रयज्ञादेरथ ते द्विजसत्तम! । कथयामि यथा पूर्वं मयाऽश्रावि पितुर्मुखात्

अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।

नारायणस्य माहात्म्यं यत्र लक्ष्म्याश्च कीर्तितम् ॥ १० ॥

मुनीनां वृहतांतेषामतिक्रमणदोषतः । इन्द्रस्याऽऽसीद्विश्वजितःसद्बुद्धिविलयोमुने दुर्वासाः शङ्करस्यांशस्तपस्वी मुनिरेकदा । चरन्यदृच्छयालोकान्पुष्पभद्रांनदींययौ जलक्रीडार्थमायान्तीं स्वर्गात्तत्रसखीवृताम् । विद्याधरस्य सुमतेरङ्गनां स समैक्षत स्वर्गङ्गाहेमकमलैर्ग्रथितामतिसौरभाम् । दधतीं दक्षिणे पाणौ स्रजंमदकलाभिधाम् तामवेक्ष्य मुनिस्तस्याः समीपमुपगम्यसः । उन्मत्तवद्ययाचेतांस्रजेविद्याधरीधृताम् सापिप्रणम्यतंसद्योमाहात्म्यंतस्यजानती । तत्कण्ठेधारयामासमालांतां परमादरात् ततः प्रीतमनागच्छन्गायन्नुन्मत्तवन्मुनिः । ददर्श पथिदेवेन्द्रमायान्तं तां महानदीम्

अप्सरोभिश्च गन्धर्वैः सतालं मधुरस्वरम् ।

उपगीयमानविजयमधिरूढं गजाधिपम् ॥ १८ ॥

रम्भामधुरसङ्गीतश्रवणानन्दनिर्वृतम् । तन्मुखाब्जस्थिरदृशं छत्रचामरशोभितम् ॥

अनवेक्षमाणमात्मानं तं दृष्ट्वा सोऽत्रिनन्दनः ।

स्वकण्ठस्थां स्रजं तस्मिंश्चिक्षेपोन्मत्तवद्धसन् ॥ २० ॥

इन्द्रोऽप्यधर्मसर्गेण समाविष्टःपुरैव यत् । ततस्तदा कामवशस्तांन्यधाद्गजकुम्भयोः

तत्सौरभाकृष्टचेताः करीन्द्रः शुण्डयाऽकृषत् ॥ २१ ॥

करात्सा पतिता भूमौ तांश्च गच्छन्करीपदा । ममर्द पश्यतस्तस्यमहर्षेस्तपसांनिधेः ततःक्रुद्धःसदुर्वासाः प्रलयाग्न्यरुणेक्षणः । प्राहेन्द्रंमत्तदुष्टात्मन्स्तब्धोसिकामलम्पट श्रियोधामस्रजंप्रीत्यामद्दत्तांनाभिनन्दसि । प्रणाममपि रेमूढ न करोषि त्वमुन्मदः ॥

न वीक्षसे मामपि त्वं त्वादृङ्मत्तैकशिक्षकम् ।

त्रैलोक्यराज्यप्राप्तान्ध्यः सम्यक्त्वां शिक्षयेऽधुना ॥ २५ ॥

यस्यः प्रसादात्त्रैलोक्यराज्यसौख्यं त्वमाप्तवान् ।

सैव श्रीः सत्रिलोकं त्वां हित्वा लीनाऽस्तु सागरे ॥ २६ ॥

वज्रपातोपमंवाक्यंतन्निशम्यैवतत्क्षणम् ।गजादुत्प्लुत्यविमदस्तदङ्घ्र्योर्न्यपतद्धरिः प्रार्थयामासच मुहुः प्रणमंस्तं सवेपथुः । प्रसादं मयि दासे त्वं कृपालो कर्तुमर्हसि ॥ प्राहाऽथ स रे शक्र नाहम्वैगौतमोमुनिः । अक्षमासारसर्वस्वं दुर्वाससमवेहिमाम् अन्येतेमुनयोदुष्टास्तावकास्तेऽनुवर्त्तिनः । अहं तु त्वादृशान्कीटानगणयेनैवनिःस्पृहः

ज्वलज्जटाकलापाच्च भ्रुकुटीकुटिलेक्षणात् ।

को वा न बिभियान्मत्तो ब्रह्माण्डे पापकर्मकृत् ॥ ३१ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये देवेन्द्रशापो नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

नवमोऽध्यायः

हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

भाविधर्मविपर्यासकालवेगवशोऽथ सः । नाहं क्षमिष्य इत्युक्त्वा कैलासं प्रययौमुने त्रैलोक्याच्छ्रीरपितदासमुद्रेऽन्तर्द्धिमाययौ ।इन्द्रंविहायाऽप्सरस सर्वशःश्रियमन्वयुः तपः शौचं दया सत्यं पादः सद्धर्मस्त्रद्धयः । सिद्धयश्च बलं सत्त्वं सर्वतः श्रियमन्वयुः गजादीनिच यानानि स्वर्णाद्याभूषणानिच । चिक्षियुर्मणिरत्नानि धातूपकरणानिच

अन्नान्यौषधयः स्नेहाः कालेनाऽल्पेन चिक्षियुः ।

न क्षीरं धेनुमहिषीप्रमुखानां स्तनेष्वभूत् ॥ ५ ॥

नवाऽपि निधयोनष्टाः कुवेरस्यापिमन्दिरात् । इन्द्रःसहामरगणैरासीत्तापससन्निभः

सर्वाणि भोगद्रव्याणि नाशमीयुस्त्रिलोकतः ।

देवा दैत्या मनुष्याश्च सर्वे दारिद्र्यपीडिताः ॥ ७ ॥

कान्त्याहीनस्ततश्चन्द्रःप्रापाम्बुत्वंमहोदधौ । अनावृष्टिर्महत्यासीद्धान्यबीजक्षयङ्करी

काऽन्नं क्वान्नेति जल्पन्तः क्षुत्क्षामाश्चनिरोजसः । त्यक्त्वाग्रामान्पुरश्चोषुर्वनेषुचनगेषुच

क्षुधार्त्तास्ते पशून्हत्वा ग्राम्यानारण्यकांस्तथा ।
पक्त्वाऽपक्त्वाऽपि वा केचित्तेषां मांसान्यभुञ्जत ॥ १० ॥
विद्वांसो मुनयश्चाऽथ ये वै सद्धर्मचारिणः ।
म्रियमाणाः क्षुधाऽथाऽपि नाऽश्नन्त पललानि तु ॥ ११ ॥

तदा तु वृद्धा ऋषयस्तान्दृष्ट्वाऽनशनाद्धृतान् । मनुभिः सह वेदोक्तमापद्धर्ममबोधयन् मुनयः प्रायशस्तत्र क्षुधाव्याकुलितेन्द्रियाः । परोक्षवादवेदार्थान्विपरीतान्प्रपेदिरे ॥ अर्थश्चाजादिशब्दानांमुख्यंछागादिमेव ते । बुबुधुश्चाऽथ ते प्राहुर्यज्ञान्कुरुतभोद्विजाः

या वेदविहिता हिंसा न सा हिंसाऽस्ति दोषदा ।
उद्दिश्य देवान्पितृंश्च ततो घ्नत पशूञ्छुभान् ॥ १५ ॥

प्रोक्षितं देवताभ्यश्चपितृभ्यश्चनिवेदितम् । भुञ्जतस्वेप्सितंमांसंस्वार्थंतुघ्नतमापशून् ततो देवर्षिभूपाला नराश्च स्वस्वशक्तितः । चक्रुस्तैर्बोधितायज्ञान्तेह्येकान्तिकान्हरेः गोमेधमश्वमेधञ्च नरमेधमुखान्मखान् । चक्रुर्यज्ञावशिष्टानि मांसानि बुभुजुश्च ते ॥ विनष्टायाः श्रियः प्राप्त्यैकेचिद्यज्ञांश्चचक्रिरे । स्त्रीपुत्रमन्दिराद्यर्थंकेचिच्चस्वीयवृत्तये महायज्ञेष्वशक्तास्तुपितॄनुद्दिश्यभूरिशः । निहत्यश्राद्धेषुपशून्मांसान्यादंस्तथाऽऽदयन् केचित्सरित्समुद्राणां तीरेष्वेवावसञ्जनाः । मत्स्याञ्जालैरुपादाय तदाहारा बभूविरे

स्वगृहागतशिष्टेभ्यः पशूनेव निहत्य च ।
निवेदयामासुरेते गोछागप्रमुखान्मुने! ॥ २२ ॥

सजातीयविवाहानां नियमश्च तदा क्वचित् । नाभवद्धर्मसाङ्कर्याद्वित्तवेश्माद्यभावतः ब्राह्मणाः क्षत्रियादीनांक्षत्राद्याब्रह्मणांसुताः । उपयेमिरेकालगत्यास्वस्ववंशविवृद्धये

इत्थं हिंसामया यज्ञाः सम्प्रवृत्ता महापदि ।
धर्मस्त्वाभासमात्रोऽस्थात्स्वयं तु श्रियमन्वगात् ॥ २५ ॥
अधर्मः साऽन्वयो लोकांस्त्रीनपि व्याप्य सर्वतः ।
अवर्द्धताऽल्पकालेन दुर्निवार्यो बुधैरपि ॥ २६ ॥

दरिद्राणामथैतेषामपत्यानि तु भूरिशः । तेषां च वंशविस्तारो महाँल्लोकेष्ववर्द्धत विद्वांसस्तत्रयेजातास्तेतुधर्मं तमेव हि । मेनिरे मुख्यमेवाऽथ ग्रन्थांश्चक्रुश्चतादृशान् ते परम्परया ग्रन्थाः प्रामाण्यं प्रतिपेदिरे । आद्ये त्रेतायुगे हीत्थमासीद्धर्मस्यविप्लवः ततः प्रभृति लोकेषु यज्ञादौ पशुहिंसनम् । बभूव सत्ये तु युगे धर्मआसीत्सनातनः कालेन महता सोऽपि सह देवैः सुराधिपः । आराध्य सम्पदं प्राप वासुदेवं प्रभुम्मुने ततो धर्मनिकेतस्य श्रीपतेः कृपया हरेः । यथापूर्वश्चसद्धर्मस्त्रिलोक्यां सम्प्रवर्तत ॥

तत्राऽपिकेचिन्मुनयो नृपा देवाश्च मानुषाः ।
कामक्रोधरसास्वादलोभोपहतसद्धियः
तमापद्धर्ममद्यापि प्राधान्येनैव मन्वते ।

एकान्तिनोभागवतजिताकामादयस्तुये । आपद्यपि नतेऽगृह्णंस्तं तदाकिमुताऽन्यदा इत्थं ब्रह्मन्नादिकल्पे हिंस्रयज्ञप्रवर्त्तनम् । यथासीत्तन्मयाख्यातमापत्कालवशाद्भुवि ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांद्वितीयेवैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये हिंस्रयज्ञप्रवृत्तिहेतुनिरूपणंनाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

दशमोऽध्यायः

श्रीवासुदेवप्रसादनिरूपणम्

सावर्णिरुवाच

कथं प्राप्ता पुनःस्कन्दश्रीरिन्द्रेण गताम्बुधिम् । एतांकथयमेसर्वांकथांनाराथाश्रयाम्

स्कन्द उवाच

श्रिया विहीनो देवेन्द्रः श्रीहीनैरपि दानवैः । पराजितोहृतस्थानोनष्टाशेषपरिच्छदः गिरिगह्वरकुञ्जेषु काननेषु ततस्ततः । परिबभ्राम सहितो दिगीशैर्वरुणादिभिः ॥ ३ वल्कलाजिनवस्त्राश्च पशुपक्ष्यामिषाशनाः । देवादैत्यानरानागास्तुल्याचारपरिच्छदाः

पात्राणि मृण्मयान्येवसर्वेषामपिवेश्मसु । आसन्वराकाःसर्वेऽपिपिशाच्यइवचस्त्रियः
आदावभूदनावृष्टिर्भुवि द्वादशवार्षिकी । ततो वर्षे क्वचिद्वृष्टिरासीत्स्वल्पाक्वचिन्नच
इत्थंदारिद्र्यदुःखानांतेषांवर्षशतंगतम् । बलिष्ठारब्धकर्माणस्तेऽतिदुःखेऽपिनोमृताः

अजीवन्त मृतप्राया नरकेष्विव नारकाः
यतन्तोऽपि श्रियः प्राप्त्यै यज्ञाद्यैर्नाऽलभन्त ताम् ॥ ८ ॥

ततः सहस्रवर्षान्ते मेरौ शरणमाययुः । शापाद्दुर्वाससो देवाःसर्वेदुर्वाससोविधिम्

प्रणम्य तस्मै दुःखं स्वं वासवाद्या न्यवेदयन् ।
आदावेव हि सोऽज्ञासीत्सर्वज्ञत्वात्सुरापदम् ॥ १० ॥

उपालभ्यततश्चेन्द्रंविरिञ्चिःसहशङ्करः । तद्दुःखवारणाकल्पोविष्णुमैच्छत्प्रसादितुम्
आराधयिष्यंस्तपसा ततोऽसौ तं तपःप्रियम् । सर्वदेवगणोपेतउपायात्क्षीरसागरम्
तस्योत्तरे तटे रम्ये सर्वे तेऽनशनव्रताः । एकपादस्थिता ऊर्द्ध्वबाहवश्चक्रिरे तपः ॥
केशवं हृदि ते दध्युः सर्वक्लेशविनाशनम् । लक्ष्मीपतिंवासुदेवमेकाग्रकृतमानसाः ॥

शताब्दान्ते ततो विष्णुः श्रीकृष्णो भगवान्स्वयम् ।
अत्यापन्नेषु दीनेषु कृपां देवेषु सोऽकरोत् ॥ १५ ॥

अदृश्यमूर्तिरात्मज्ञैरपि भूरितपस्विभिः । तत्राऽऽविरासीत्कृपयानियुताहस्करद्युतिः
तेजोमण्डलमेवाऽऽदौ सहसा स्फुरितं महत् । ददृशुर्विबुधाः सर्वे सितंघनमनौपमम्
ब्रह्माशिवश्च तन्मध्ये ददृशाते रमापतिम् । घनश्यामंचतुर्बाहुंगदाब्जाब्जारिधारिणम्
किरीटकाञ्चीकटककुण्डलादिविभूषितम् । पीतकौशेयवसनं दिव्यसुन्दरविग्रहम् ॥
हर्षविह्वलितात्मानौ दण्डवत्तौ प्रणेमतुः । तदिच्छयाऽथ देवाश्चदृष्ट्वातंचमुदाऽऽनमन्
बभूवुरतिहृष्टास्ते निधिं प्राप्याऽधना इव ।बद्धाञ्जलिपुटाः सर्वेभक्त्या तं तुष्टुवुःसुराः

देवा ऊचुः

ॐनमो भगवते तुभ्यं वासुदेवाय धीमहि । प्रद्युम्नायाऽनिरुद्धाय नमः सङ्कर्षणाय च
ॐकारब्रह्मरूपाय त्रेधाऽऽविष्कृतमूर्तये । ब्रह्माण्डसर्गस्थित्यन्तहेतवे निर्गुणाय च ॥
नयनानन्दरूपाय प्रणतक्लेशनाशिने । केशवाय नमस्तुभ्यं स्वतन्त्रेश्वरमूर्तये ॥ २४

मोदिताशेषभक्ताय कालमायादिमोहिने । सदानन्दाय कृष्णाय नमः सद्धर्मवर्त्तिने ॥
भवाम्बुधिनिमग्नानामुद्धृतिक्षमकीर्तये । दर्शनीयस्वरूपाय घनश्यामाय ते नमः ॥
गदाब्जदरचक्राणि बिभ्रते दीर्घबाहुभिः । सुरगोविप्रधर्माणां गोप्त्रे तुभ्यं नमोनमः
वरेण्याय प्रपन्नानामभीष्टवरदायिने । निगमागमवेद्याय वेदगर्भाय ते नमः ॥ २८ ॥

तेजोमण्डलमध्यस्थदिव्यसुन्दरमूर्तये ।
नमामो विष्णवे तुभ्यं परात्परतराय च ॥ २९ ॥

वार्णामनोविप्रकृष्टमहिम्नेऽक्षररूपिणे । सर्वान्तर्यामिणे तुभ्यं बृहते च नमोनमः
सुखदोऽसि त्वमेवैकःस्वाश्रितानामतोवयम् । महापदधिकक्लिष्टाःशरणंत्वामुपागताः

देवाधिदेवभक्तस्य तव दुर्वाससोवयम् ।
अतिक्रमाच्छ्रिया हीनाः प्राप्ताः स्मो दुर्दशामिमाम् ॥ ३२ ॥
वासोऽन्नपानस्थानादिहीनान्धर्मोऽपि नः प्रभो ।
त्यक्त्वा सह श्रिया यातस्तान्पातुं त्वमसाश्वरः ॥ ३३ ॥

यतोवयञ्च धर्मश्च त्वदीया इति विश्रुताः । यथापूर्वं सुखीकर्त्तुं त्वमेवार्हस्यतोहिनः

स्कन्द उवाच

इति सम्प्रार्थितो देवैर्भगवान्स दयानिधिः । उवाचानन्दयन्वाचामेघगम्भीरया सुरान्

श्रीभगवानुवाच

विदितं मे सुरा सर्वं कष्टं वः सदतिक्रमात् । उपायं कुरुताद्यैव वच्मि यत्तन्निवृत्तये
औषधीरम्बुधौ सर्वाः क्षिप्त्वामन्दरभूभृता । नागराजवरत्रेण मन्थध्वमसुरैः सह ॥

आदौ सन्धाय दनुजैः कुरुताऽम्बुधिमन्थनम् ।
साहाय्यं वःकरिष्यामि खेदःकार्यो न तत्र वः ॥ ३८ ॥
अमृतञ्च श्रियो दृष्टिं प्राप्य पूर्वाधिकौजसः ।
भवितारो मद्विमुखा दैत्यास्तु क्लेशभागिनः ॥ ३९ ॥

स्कन्द उवाच

इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विष्णुर्भक्तसङ्कटनाशनः ।

देवास्तस्मै नमस्कृत्य तदुक्तं कर्तुमारभन् ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवप्रसादनिरूपणं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १०

एकादशोऽध्यायः

अमृतमन्थनेविषोत्पत्तिनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

ब्रह्मरुद्रौ महेन्द्रादीन्सन्धानायाऽसुरैः सह । आज्ञाप्यजग्मतुः स्वंस्वंधामदेवारसांमुने
समयोचितभाषाविद्वासवोनीतियुक्तिभिः । प्रलोभ्यफलभागेनसन्धिंचक्रेऽसुरैः सह
ततो देवासुरगणा मिलिता वारिधेस्तटे । महौषधीरुपानीय बहुशो निदधुर्द्रुतम् ॥
मन्दराद्रिमुपेत्याऽथ नानौषधिविराजितम् । मूलादुत्पाट्य तेसर्वेनेतुमब्धिसमुद्यताः
एकादशसहस्राणियोजनानांभुविस्थितम् । नोद्धर्तुमशकंस्ते तं तदानींतुष्टुवुर्हरिम्
एतद्विदित्वा भगवान्सङ्कर्षणमहीश्वरम् । अजिज्ञपत्तमुद्धर्तुं बद्धमूलं महीधरम् ॥
फत्कारमात्रेणैकेन स तु सद्यस्तमीश्वरः । बहिश्चिक्षेप तत्स्थानाद्योजनद्वितयान्तरे
अत्याश्चर्यं तदालोक्य हृष्टाः सर्वे सुरासुराः । तदन्तिकमुपाजग्मुर्द्धावन्तश्चकृतारवाः
बलिनो यत्नवन्तोऽपि परिघोपमबाहवः । उद्धृत्यनेतुं नो शेकुर्विषण्णाविफलश्रमाः
ज्ञात्वा सुरगणान्खिन्नान्भगवान्सर्वदर्शनः । तार्क्ष्यमाज्ञापयामास नेतुं तमुदधिं द्रुतम्

सहावरणमप्यण्डं लीलया धर्तुमीश्वरः ।
मनोवेगः स तत्रेत्य निजत्रोट्यैव तं गिरिम्
उत्पाट्य सागरतटे निधाय हरिमाययौ ॥ ११ ॥

ततः संहृष्टमनसः सर्वे कश्यपनन्दनाः । वासुकिं चाऽऽह्वयामासुः सुधाभागप्रतिज्ञया

स तत्रागादथो सर्वे तेऽब्धि मन्थितुमुद्यताः ।

तानपांनिधिरागत्य मूर्त्तिमानब्रवीद्वचः ॥ १२ ॥

यदि दास्यथ मे यूयममृतांशं सुरासुराः । सोढास्मि विपुलं तर्हि मन्दरभ्रमणार्दनम्
तथेति ते प्रतिज्ञाय क्षिप्त्वादावोषधीलताः । परिविव्युर्नागराजंतस्मिन्काञ्चनपर्वते
ततो देवा हृदि हरिं सस्मरुः कार्यसिद्धये । स्मृतमात्रःसतत्राऽगादच्युतःसर्वदर्शनः
तमालोक्यामरगणा मुदिताःफणिनांपतेः । पुरोभागंगृहीत्वैवतस्थुस्तेनानुमोदिताः
देवतापक्षपातित्वं सूचयन्स्वहस्य च प्रभुः । यत्रदेवास्तत्रतस्थौततोदैत्यास्तुचुक्रुधुः
तपोविद्यावयोज्येष्ठा अधोभागममङ्गलम् । कथं तिरश्चोगृह्णीमोनेद्वङ्मूर्खावयंत्विति
सहदेवैस्ततोविष्णुःस्वयंतान्मानयन्निव । प्रहस्यदत्त्वाप्राग्भागंसुरान्पुच्छमजिग्रहत्
महाहिविषफूत्कारदाहादमररक्षणम् । चरित्रमेतच्छ्रीभर्तुरिति दैत्या न ते विदुः ॥

तत उत्तोलयामासुः स्वर्णसान्वालिभास्वरम् ।
मन्दरं काश्यपेयास्ते चर्मिका बद्धकच्छकाः ॥ २२ ॥
द्वाविंशतिसहस्राणि योजनानां तमुच्छ्रितम् ।
अम्भोनिधौ निदधिरे क्रोशन्तोऽत्यर्थमुत्सुकाः ॥ २३ ॥

धार्यमाणोप्यनाधारस्तैरद्रिरतिगौरवात् । ययावधस्तलंसद्यस्तदासंस्तेऽतिविह्वलाः
तदा स भगवान्साक्षात्सर्वथा भक्तकार्यकृत् । स्तूयमानोऽमरैरद्रिमुद्दध्रे कमठाकृतिः
उत्थितं तमवेक्ष्याशुसर्वे फुल्लहृदाननाः । बभूवुश्च स्थिरःसोऽभूत्कूर्मपृष्ठेतिविस्तृते

ततो ममन्थुस्तरसा यावद्बलमपांनिधिम् ।
श्रमफूत्कारवदना (म्लाना) देवादयोऽदयम् (देवादयोऽभवन्) ?॥ २७

भ्राम्यमाणात्ततस्त्वद्रेर्बहवोन्यपतन्द्रुमाः । ऊर्द्ध्वंद्रुघर्षजोवह्निस्तत्स्थसिंहादिमादहत्
तत्र नाना जलचरा विनिष्पिष्टा महाद्रिणा । विलयंसमुपाजग्मुःशतशः क्षीरवारिधौ
साम्वर्त्तकमहामेघसङ्घगर्ज्जितवन्महान् । आसीन्मन्थननादश्च प्रतिध्वनिविवर्द्धितः
अत्याकर्षणखिन्नाङ्गवासुकेर्म्मुखफूत्कृतैः । हतौजसोऽतिखिन्नाश्चदैत्यानिङ्गालवद्बभुः
अविषह्यं विषाग्निश्च मर्षन्ति बहुधा मुहुः । लम्बन्तेस्माऽहिराजस्यसहस्रंवदनान्यधः
दधारसहसा तानि भगवत्प्रेरितो विभुः । सङ्कर्षणो महातेजाः सहमानो विषानलम्

सहस्रमेकं वर्षाणां मथ्यमानात्पयोनिधेः । हालाहलं विषमभूदुत्सर्पद्दिदिशो दिशः यदाहुः कालकूटाख्यं सर्वलोकातिदाहकम् । तेनदन्दह्यमानाङ्गास्ते तुचक्रुः पलायनम् ततोब्रह्माप्रजेशाश्चदेवाःसर्वेऽप्युमापतिम् । प्रार्थयंस्तस्यपानार्थंस्तुवन्तःस्तुतिभिर्मुने भगवानथतं प्राह सुराणामग्रजो भवान् । भवतीत्यग्रजं वाद्दुर्धेर्गृ्हाणेदं विषं शिव!

देवानां स भयं दृष्ट्वा करुणश्चाऽऽज्ञया हरेः ।
आकर्षद्योगकलया विषं प्राणितलेऽखिलम् ॥ ३८ ॥
पपौ तत्कण्ठमध्ये च शोषयामास तत्क्षणम् ।
नीलकण्ठ इति ख्यातः शङ्कराख्यश्च सोऽभवत् ॥ ३९ ॥
पास्यतस्तस्य पाणेर्ये पतिता भुवि विन्दवः ।
तान्नागा वृश्चिकाद्याश्च जगृहुः काश्चनौषधीः ॥ ४० ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽमृतमन्थने विषोत्पत्तिर्नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

द्वादशोऽध्यायः

अमृतमन्थनेचतुर्दशरत्नोत्पत्तिवर्णनम्

स्कन्द उवाच

ततोहृष्टाः काश्यपेया मन्थस्थानमुपेत्यते । पुनर्वर्षसहस्रंचमथ्नन्तिस्म पयोनिधिम्

मथ्यमानात्तथा सिन्धोः सर्वैस्तैरपि किञ्चन ।
नाऽऽसीच्च शिथिला आसन्मन्थितारः श्वसन्मुखाः ॥ २ ॥
वासुकिश्च महासर्पः प्राणवैक्लव्यमाप्तवान् ।
मन्थकाले मन्दरोऽपि नैकत्राऽऽसीत्स्थिरस्थितिः ॥ ३ ॥

सर्वान्दृष्ट्वा निरुत्साहान्प्रद्युम्नो विष्णवनुज्ञया । देवासुराहिराजेषु प्रविश्यवलमादधौ

अनिरुद्धोपि तत्रैव तमाक्रम्य नगाधिपम् । सहस्रबाहुभिस्तस्थौ महाचलइवाऽपरः ततो ममन्थुस्तरसा सम्प्राप्तपरमौजसः । सविस्मया महाब्धिं ते सुरासुरगणामुदा नारायणानुभावेन नाऽऽपुर्देवादयः श्रमम् । शुशुभे मन्थनं तच्च सममाकर्षणात्तदा ॥ ७ मथ्यमाने महाम्भोधौ सुस्रुवुःपरितस्तदा । महाद्रुमाणां निर्यासावहवश्चौषधीरसाः तथाभूतादम्बुनिधेराविरासीत्कलानिधिः । कान्त्यौषधीनामध्यक्षःसर्वासांयउदीर्यते

ततो गदामधिष्ठात्री सर्वासामपि कामधुक् ।
हविर्धान्यभवद् धेनुः शीतांशुसदृशद्युतिः ॥ १० ॥

अश्वः श्वेतोऽथाविरासीद्ध्यानामधिदेवता । ऐरावतश्चनागेन्द्रश्चतुर्दन्तः शशिप्रभः पारिजातोदिव्यतरुस्तरुराजस्ततोऽभवत् । मणिरत्नं कौस्तुभाख्यं पद्मरागमभूत्ततः ततोऽभवन्नप्सरसो रूपलावण्यभूमयः । सुरा देवी ततो जज्ञे सर्वमादकदेवता ॥१३॥ आसीदथ धनुःशार्ङ्गंसर्वशस्त्राधिदैवतम् । वाद्याधिदैवतंशङ्खः पाञ्चजन्यस्ततोऽभवत् तत्र चन्द्रः पारिजातस्तथैवाप्सरसाङ्गणः । आदित्यपथमाश्रित्यतस्थुरेतेतुतत्क्षणम् वारुणीमश्वराजञ्च दैत्येशा जगृहुर्द्रुतम् । ऐरावतं देवराजो जग्राहानुमताद्धरेः ॥ कौस्तुभश्च धनुः शङ्खो विष्णुमेव प्रपेदिरे । हविर्धानींतु ते सर्वे तापसेभ्योददुस्तदा

मथ्यमानात्पुनः सिन्धोः साक्षाच्छ्रीरभवत्स्वयम् ।
आनन्दयन्ती स्वदृशा त्रिलोकीं हतवर्चसम् ॥ १८ ॥

तां ग्रहीतुं तु सर्वेऽपिसुरासुरनरादयः । ऐच्छंस्तस्याः प्रतापात्त शेकेनेतुंनकश्चन

ततस्तां पद्महस्तत्वाच्छ्रीं विदित्वैव वासवः ।
आनन्दं परमम्प्राप ब्रह्माद्या ये च तद्विदः ॥ २० ॥

तावत्तत्राम्बुधिःसाक्षादेत्यतांहैमआसने । कन्याममेयमित्युक्त्वागृहीत्वाङ्कउपाविशत् पुनरब्धेर्मथ्यमानादधिकं बलिभिश्चतैः । सुधार्थिभिर्धैर्यवद्भिरपि नैवाऽभवत्सुधा ॥ तदा शिथिलयत्नास्ते निराशाअमृतोद्भवे । प्रम्लानवक्त्राःखिन्नाश्चबभूवुःकाश्यपामुने दृष्ट्वातथाविधांस्तांश्चभगवान्करुणानिधिः । उद्युक्तोऽभूत्स्वयंब्रह्मन्मन्थनायहसन्विभुः

रत्नकाञ्चीदृढाबद्धकक्षपीताम्बरद्युतिः ।

द्वाभ्यां द्वाभ्यामहिं मध्ये दोर्भ्यामुभयतोऽग्रहीत् ॥ २५ ॥

धृताऽहिवदना दैत्यास्तस्थुरेकत एवते । एकतोधृततत्पुच्छादेवास्तस्थुस्तदाखिलाः
तन्मध्यगश्च भगवान्ममन्थाऽब्धिसलीलया । ददानो नयनानन्दंचञ्चत्करविभूषणः
ब्रह्मामहर्षिप्रवरैरन्तरिक्षस्थितस्तदा । अवाकिरत्तं कुसुमैः कुर्वञ्जयजयध्वनिम् ॥२८

मथ्यमानात्ततः सिन्धोर्ज्जज्ञे धन्वन्तरिः पुमान् ।
विष्णोरंशेन गौराङ्गः सुधाकुम्भं करे दधत् ॥ २६ ॥

घृतादीनांहिसर्वेषांरसानांसारमुत्तमम् । अमृतंतद्गृहीत्वाऽसौश्रियोन्तिकमुपाययौ

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽमृतमन्थने चतुर्दशरत्नोत्पत्तिर्नाम
द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

त्रयोदशोऽध्यायः

देवतामृतपानवर्णनम्

स्कन्द उवाच

उत्प्रेक्षन्तो जायमानं मन्थितारोऽथतेऽखिलाः ।
आयान्तं ददृशुर्दूराद‍न्ति धन्वन्तरिं श्रियः ॥ १ ॥
सुधाभृतं हेमकुम्भं दृष्ट्वा चाऽस्य करे धृतम् ।
असुराः सहसा ब्रह्मन्नुत्प्लुत्य जगृहुश्च तम् ॥ २ ॥

तत्रापि बलिनो ये ते गृहीत्वादुद्रुवुस्ततः । तान्दुर्बलान्न्यषेधन्तर्नीतिवाक्यैरनुद्रुताः
अहो नैवमधर्मो वः कार्यो धर्मपरायणैः । समश्रमेभ्यो देवेभ्यो दत्त्वा पेयंनचान्यथा
अनादृत्येति तद्वाक्यं ययुर्दूरं त्वरान्विताः । तत्रापितेषामन्योन्यंकराकृष्टिर्महत्यभूत्
अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वंपिबाम्यहम् । इत्थं विवदमानास्तेनापुस्तत्प्राशनक्षणम्

अथ देवाम्लानवक्त्राद्दृष्ट्वादैत्यैर्हृतांसुधाम् । अशक्तास्तत्प्रतीकारेशरणम्प्रापुरच्युतम्
पाहिपाहि जगन्नाथ! नष्टं सर्वस्वमेव नः । दैत्यैर्हृता सुधासर्वाकागतिर्नोभविष्यति
सुधापानादृतेऽप्येते हन्तुमस्मानलं क्षमाः । पीतेऽमृते तु तैरद्य किं करिष्यामहेवयम्

स्कन्द उवाच

निशम्यदैन्यंदेवानांभगवान्भक्तकार्यकृत् । साभैष्टेतिसुरानुक्त्वासुधामादात्सदासुरात्
स्त्रीरूपमद्भुतं धृत्वा सर्वलोकविमोहनम् । दैत्यान्तिकमुपागत्य चक्रे कन्दुकखेलनम्
ते तु तद्रूपमालोक्यमोहिताःकामविह्वलाः । त्यक्त्वा परस्परोन्मर्द्दतामुपेत्याब्रुवन्वचः
सुधाकुम्भमिमंभद्रेगृहीत्वात्वंविभज्य नः । सर्वान्पायय सुश्रोणि वयंकश्यपसूनवः

इत्युक्त्वा तं ददुस्तस्यै तेऽनिच्छन्त्या अपि स्त्रियै ।
सा प्राह मम विश्रम्भो न कार्यः स्वैरिणी ह्यहम् ॥ १४ ॥

अकार्यंवःकृतं ह्येतद्विभजिष्येनिजेच्छया । इत्युक्त्वाअपिते मूढा यथेष्टंकुर्विति ब्रुवन्
ततस्तदाज्ञयासर्वेदेवादैत्याश्चवासुकिः । निषेदुःपङ्क्तिशस्तत्रस्वस्वमण्डलमाश्रिताः
पङ्क्तिबन्धोद्यतेष्वेषु मोहिनीसातुदूरतः । सम्मुखं देवपङ्क्तीनांहैमासनउपाविशत्

स्वान्तिके चाऽमृतघटं निधाय स्त्रैणलीलया ।
इतस्ततो वीक्षमाणा तस्थौ निःस्पृहवत्क्षणम् ॥ १८ ॥
विप्रचित्तिमुखास्तर्हि ये वै दानवयूथपाः ।
सन्दिग्धचित्ता मोहिन्यामासन्देवान्तिकस्थितेः ॥ १६ ॥

शनैरुपेत्यतद्दृष्टिं वञ्चयित्वा सुधाघटम् । जह्रुःपुनर्दुरात्मानो रहोगत्वापिपासवः ॥
नरनारायणौ तत्रमुनिभिः सहचागतौ । आस्तां तौददृशातेतान्दानवान्हरतोऽमृतम्
नारायणेनेरितोऽथनरस्तान्सहसाऽरुणत् । बलादाच्छिद्यतत्कुम्भंमोहिन्यैसददौद्रुतम्
ततोनरंहन्तुकामाआत्तशस्त्रास्तुदानवाः । आपतन्पङ्क्तिविक्षेपोह्यसुराणामभून्महान्
तदा नरोऽपि भगवान्देवदैत्यनरैरपि । अजेयो निर्भयो ह्येकः साकं तैर्युयुधे बली

एतस्मिन्नन्तरे देवान्पङ्क्तिस्थान्मोहिनीवपुः ।
अपाययत्सुधां विष्णुः सर्वशो लघुचङ्क्रमः ॥ २५ ॥

तत्रापि दानवो राहुः सूर्याचन्द्रमसाऽन्तरे । प्रविश्य देवतापङ्क्तावुपाविशदलक्षितः
तत्राऽऽगतायां मोहिन्यां सिञ्चन्त्यां तन्मुखे सुधाम् ।
दृशाऽसूसुचता तस्यै पुष्पवन्तावुभौ च तम् ॥ २७ ॥
स्मृत्यागतेनचक्रेणतद्ग्रीवाऽस्यचसामृतम् । शिरश्चिच्छेदातिमहन्मायायोषिद्वपुःप्रभुः
तच्छैलश्रृङ्गप्रतिमं ग्रसल्लोकान्नदद्भृशम् । ग्रहत्वेस्थापयामास लोकानांशान्तयेहरिः
देवान्सुधां पाययित्वा जगृहे पौरुषींतनुम् । भगवानथ देवास्तु युयुधुः सहदानवैः
उदन्वतस्तटे युद्धं देवानामसुरैः सह । सुधापानातिबलिनामासीद्विष्णुसहायिनाम्
तस्मिंस्तु तुमुलेयुद्धेनरेणेन्द्रादिभिश्चते । निहन्यमानाअसुराः पलाय्य विविशूरसाम्
सूर्यश्चास्तं गतस्तावत्सर्वे देवगणास्ततः ।
श्रियोऽन्तिकमुपाजग्मुस्तद्दर्शनमहोत्सवाः॥ ३३ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये देवतामृतपानवर्णनं नाम
त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

चतुर्दशोऽध्यायः

लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सववर्णनम्

स्कन्द उवाच

ब्रह्मा प्रजेश्वराः शम्भुर्मनवश्च महर्षयः । आदित्यवसुरुद्राश्च सिद्धगन्धर्वचारणाः ॥१॥
साध्याश्च मरुतश्चैवविश्वदेवादिगीश्वराः । दस्रौवह्निश्चन्द्रमाश्च स्वयं धर्मःप्रजापतिः
सुपर्णः किन्नराश्चैव ये चान्ये गणदेवताः । शेषाद्या वैष्णवानागा देवपत्न्यश्चसर्वशः
सावित्री पार्वती चैव पृथिवी च सरस्वती ।
शची गौरी शिवा सञ्ज्ञा ऋद्धिः स्वाहा च रोहिणी ॥

धूमोर्णा चादितिर्द्धर्मपत्न्यो मूर्तिदयादयः ॥ ४ ॥
अरुन्धती शाण्डिलीच लोपामुद्रातथैवच । अनसूयादयः साध्व्यऋषिपत्न्यश्चसर्वशः
गङ्गा सरस्वती रेवा यमुना तपती तथा । चन्द्रभागा विपाशाच शतद्रुर्देविका तथा
गोदावरी च सरयूःकावेरीकौशिकीतथा । कृष्णा वेणी भीमरथी ताम्रपर्णीमहानदी
कृतमाला वितस्ता च निर्विन्ध्या सुरसा तथा ।
चर्मण्वती पयोष्णी च विश्वाद्या नद्य आययुः ॥ ८ ॥
रम्भा घृताची विश्वाची मेनका चतिलोत्तमा । उर्वशीप्रमुखास्तत्रसर्वाप्सरस आययुः
वैकुण्ठवासिनः सर्वे तथा गोलोकवासिनः । पार्षदप्रवराविष्णोस्तत्राजग्मुःप्रहर्षिताः
अणिमाद्याः सिद्धयोऽष्टौ शङ्खपद्मादयो नव ।
निधयो मूर्तिमन्तश्च समाजग्मुः श्रियोऽन्तिके ॥ ११ ॥
पूर्णः शारदचन्द्रोपि तदानीं प्रीतये श्रियाः । नैशं तमोऽहरत्सर्वं बभूवुर्निर्मलादिशः ॥
ततोऽभिषेकमारेभे तस्या ब्रह्माज्ञया वृषा । मण्डपं रचयामाससद्यस्त्वष्टातिशोभनम्
रत्नस्तम्भसहस्राणामायताभिश्च पङ्क्तिभिः ।
चित्रैरनेकरुल्लोचैः शोभितं कदलीद्रुमैः ॥ १४ ॥
सुगन्धिपुष्पनम्राभिर्दिव्यकल्पद्रुमालिभिः । जुष्टं नानाविधैरङ्गैर्दर्शनीयं मनोहरम् ॥
कोटिशो रत्नदीपानां पङ्क्तिभिः शुद्धरोचिषाम् ।
भ्राजमानं तोरणैश्च मुक्ताहारैश्च लम्बिभिः ॥ १६ ॥
रत्नसिंहासने तत्र गीतवाद्यपुरस्सरम् । उपावेश्य श्रियं चक्रुरभिषेकं महर्षयः ॥१७
ऐरावतः पुण्डरीको वामनो कुमुदोऽञ्जनः ।
पुष्पदन्तः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः ॥ १८ ॥
कुर्वन्तोबृंहितान्येतेहेमकुम्भोद्धृतैःशुभैः। चतुःसिन्धुसमानीतैरभ्यषिञ्चन्तवारिभिः
मूर्तिमत्यो महानद्यस्तत्राजह्रुर्जलानि च । मन्त्रानुच्चारयन्तिस्म मूर्तावेदाःसहर्षिभिः
जगुः सुकण्ठा गन्धर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः । वाद्यानिवादयामासुरन्येदेवगणास्तदा
महानभूत्तदानन्दस्त्रिलोक्यां सर्वदेहिनाम् । श्रीसूक्तादिद्विजापेठुर्जगुर्गीतानिचस्त्रियः

कांस्यतालमृदङ्गांश्च पणवानकगोमुखान् । वादयामासुरम्भोदादिविदुन्दुभयोऽनदन्
आसीत्कुसुमवृष्टिश्च साकंजयरवैस्तदा । आसंस्तत्परिचर्यायांधर्मपत्न्यश्च सिद्धयः
सुस्नातायै ततस्तस्यै कौशेये पीतवाससी । ददावनर्घ्ये जलधी रत्नभूषाश्च भूरिशः
उपवेशोचितं तस्या इन्द्र आसनमाहरत् । विश्वकर्मा कङ्कणानि ददौ सद्रत्नमुद्रिकाः

सुधाकरस्तु तद्भ्राता नासाभूषणमुत्तमम् ।
ददौ तस्यै केशभूषां सद्रत्ननिचितां तथा ॥ २७ ॥

पद्मजन्मा ददौ पद्मं मुक्ताहारं सरस्वती । नागाश्च शेषप्रमुखास्तस्यै रत्नेन्द्रकुण्डले

अञ्जनं कुङ्कुमं चाऽदाद् दुर्गा सौभाग्यलक्षणम् ।
ललाटिकाञ्च सावित्री शची ताम्बूलपात्रिकाम् ॥ २६ ॥

वसन्तः कौसुमान्हारान्कण्ठसूत्रञ्च शङ्करः । वैजयन्तीं स्रजं पाशी कुबेरो रत्नदर्पणम्

अनर्घ्यां कञ्चुकीं वह्निर्यमोऽदाद् व्यजनं शुभम् ।
ददुस्तस्यै चाऽपरेऽपि भूषास्तत्समयोचिताः ॥ ३१ ॥
ततः स्वलङ्कृतां कन्यां कस्मैदद्यामिमामिति ।
सिन्धुः पप्रच्छ ब्रह्माणं तदोवाच स सर्ववित् ॥ ३२ ॥

कन्यातवेयमम्भोधे! मातामम शिवस्य च । देवानामथसर्वेषांलोकानामस्तिनिश्चितम्
नारायणं वासुदेवं परं ब्रह्माखिलेश्वरम् । पुरुषोत्तममेवैकं विनाऽस्याः नाऽपरः पतिः
अतः साक्षाद्भगवते त्रैलोक्यसुखहेतवे । आगतायोपविष्टाय देह्यस्मै विधिनाऽम्बुधे
कुरुष्व जन्मसाफल्यं पावयित्वा निजंकुलम् । समुद्रर भवाम्भोधेर्दद्स्वेमांपरमात्मने
एकस्त्वंसप्तभीरूपैःसप्तद्वीपविभागतः । विश्रुतोऽथविधायैतन्महतींकीर्त्तिमाप्स्यसि

इत्युक्तो ब्रह्मणा हृष्टः समुद्रः पुलकाञ्चितः ।
मन्यमानो निजं धन्यमदित्सद्विष्णवे सुताम् ॥ ३८ ॥

ततःसहैवविधिनासम्प्रार्थ्यतमीश्वरम् । वाग्दानादिविधायैवचक्रेवैवाहिकंविधिम्
धन्वन्तरिश्चन्द्रमाश्च धासवाद्याश्चदेवताः । आसन्समुद्रस्यपक्षे तत्र वैवाहिकोत्सवे
वस्त्राभरणयानादिदाने भोजनकर्मणि । सन्मानने च जन्यानां मुख्या आसंस्तएवहि

लक्ष्म्याश्च माङ्गल्यविधौ मुख्यास्तत्र तु योषितः ।
आसन्गङ्गादयो नद्यः शच्याद्याश्च सुराङ्गनाः ॥ ४२ ॥

मेनाद्यानगपत्न्यश्चसिद्धयश्चाणिमादयः । चन्द्रपत्नीतथाकान्तिःसर्वाश्चाप्सरसोमुने

नारायणस्याथ विभोर्लीलां वैवाहिकीं विधिः ।
शोभयन्पितरौ चक्रे मूर्तिधर्मौ विचार्य च ॥ ४४ ॥
धर्मोऽसौ जगदाधारः पूज्यश्चाखिलदेहिनाम् ।
पिताऽस्य भवितुं योग्यो ह्यस्मिश्च प्रीतिमान्भृशम् ॥ ४५ ॥

इयञ्च मूर्त्तिःप्रख्यातासर्वसद्गुणजन्मभूः । दाक्षायणीधर्मपत्नी माता भवितुमर्हति
ततोधर्मस्याऽपिपक्षेमुख्याःकार्येष्विवेऽभवन् । नन्दीश्वरगणेशाभ्यांसहितःशङ्करोमुने
महर्षयो मरीच्याद्याः प्रजेशा नारदो मुनिः । वैनतेयश्च नन्दाद्याःश्रीदामाद्याश्चपार्षदाः
दुर्गा च वेदसूर्यांगी स्त्रीषुमुख्याबभूविरे । ऋषिपत्न्योऽनसूयाद्याधर्मपत्न्यश्चसर्वशः
सह वेदादिभिर्ब्रह्मा त्वासीदुभयपक्षयोः । ब्राह्मणावैदिकाये चविवाहविधिकोविदाः
अथाऽब्धिःसर्वसम्भाराञ्छ्रियाएवप्रसादतः । सद्यःसम्पादयामासजनयन्देवविस्मयम्
यद्यत्सङ्कल्पयामास हृदि तत्तदुपाहृतम् । सद्यः स्वान्तिक एवैक्षत्ततोऽभूदतिहर्षितः
मध्येतुमण्डपस्यासावग्निस्थापनवेदिकाम् । कारयामासविधिवद्ब्राह्मणैर्वेदवेदिभिः
अलञ्चकार तां वेदिंगन्धपुष्पाक्षतादिभिः । नानाविधैःशुभै रङ्गैः साङ्कुरैः करकैस्तथा

ततो महामङ्गलवाद्यघोषैः समन्त्रकं संस्नपितो मुनीन्द्रैः ।
अनर्घ्यवासांसि च रत्नभूषा दधार विष्णुर्मुकुटञ्च दिव्यम् ॥ ५५ ॥
वादित्रनिध्वाननिनादिताशं नृत्यत्सुरस्त्रीकलगीतशोभनम् ।
तं मण्डपं सोऽथ सुरैः स्तुवद्भिः सहेत्य हैमे निषसाद पीठे ॥ ५६ ॥
प्रक्षालयामास तदङ्घ्रिपङ्कजं स्वश्रेष्ठपत्न्या जलधिः सगङ्गया ।
भृङ्गारसिक्तोत्तमवारिधारया तदम्बु शीर्ष्णा च दधार साऽन्वयः ॥ ५७ ॥
ततः पठन्मङ्गलमुच्चकैः श्रियं प्रादापयच्चाम्बुधिनाऽच्युताय ।
प्रज्वाल्य वह्निं विधिना विधाता साकं बृहद्भिर्मुनिभिर्जुहाव ॥ ५८ ॥

प्रदाय तस्मै तनयां मनोज्ञां तत्पादपद्मैकनिबद्धदृष्टिम् ।
वासांसि रत्नाभरणानि चाऽदाद् भूयांसि भूम्ने स समं दुहित्रा ॥ ५९ ॥
हुतस्य तस्याऽथ हुताशनस्य प्रदक्षिणाश्चापि सह श्रियैव ।
चकार चेतांसि निजेक्षकाणां स्त्रीणाञ्च पुंसां च हरन्हरिः सः ॥ ६० ॥
एकासने तौ सह सन्निविष्टौ ब्रह्माण्डमातापितरौ मनोज्ञौ ।
सम्पूजयामासुरनर्घ्यवस्त्रविभूषणैर्देवगणाः सयोषाः ॥ ६१ ॥
तदा च गीतानि सुमङ्गलानि श्रियश्च विष्णोर्गुणवर्णनानि ।
दुर्गादयश्चाऽथ पुलोमजाद्या देव्यो जगुः सस्मितचारुवक्त्राः ॥ ६२ ॥
द्विधा विभक्तानि सुराङ्गनानां वृन्दान्युपाविश्य च सम्मुखानि ।
तद्दम्पतिप्रेक्षणकौतुकानि तदा जगुः प्रेमभरेण तानि ॥ ६३ ॥
यथा तदाकर्ण्य सुराः समस्ता महर्षयश्चाऽखिलयोपितोऽपि ।
स्वान्तस्तमैक्षन्त सह श्रियेशं स्फुरन्तमासन्ननु चित्रवच्च ॥ ६४ ॥
प्रणम्य भक्त्या च वराक्षतादि समर्प्य ताभ्यां विबुधा मुदैव ।
पृथक्पृथक्तुष्टुवुरूर्जिताभिर्वाग्भिश्च तौ प्राञ्जलयो विनीताः ॥ ६५ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीनारायणविवाहोत्सवनिरूपणं नाम
चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

पञ्चदशोऽध्यायः

ब्रह्मादिदेवकृतालक्ष्मीनारायणस्तुतिवर्णनम्

ब्रह्मोवाच

विचार्य्याऽहं वेदान्मुहुरुपगतो निश्चयमिमं
रमारामे भक्तिस्त्वयिदृढतरा यर्हासुभृताम् ।
भवेत्तर्ह्येवैषां क्षयविरहिता भोगनिकरा-
स्तथास्युर्लोका वै परमपुरुषाऽऽत्यन्तिकगतिः ॥ १ ॥
अज्ञानन्तस्त्वित्थं भृतरजतमस्कानपि हरे!
भजन्त्यस्मान्देवावहुविधतपोर्च्चासरणिभिः।तएवोक्तामूढाःक्षयरहितसौख्यंनकुहचि
लभन्तेऽतस्त्वां वै निजहृदि दधे केशवमहम् ॥ २ ॥

शङ्कर उवाच

त्रयी सांख्यवेदान्तयोगाः पुराणं तथा पञ्चरात्रं प्रभो! धर्मशास्त्रम् ।
तवैवाऽतिमाहात्म्यमेकस्य नित्यं प्रकारैरनेकैर्हि गायन्ति भक्त्या ॥ ३ ॥
त्वद्देवेश शास्त्राणि चैतानि भूम्नो बभूवुस्त्वदेकाश्रयाण्यादिकल्पे ।
रमासेव्यपादाम्बुजं शास्त्रयोनिं तमाद्यं भवन्तं भजे वासुदेवम् ॥ ४ ॥

धर्म उवाच

कथा त्वदीया भवपाशमोचनी सुधैव तापत्रयतप्तदेहिनाम् ।
अनेकजन्माघचयापहारिणी तनोति भक्तिं वयुनं तवाऽञ्जसा ॥ ५ ॥
सदैव सा कर्णपथेन हृद्दरीं विशत्वनन्ताभिध सम्मुखोद्गता ।
मम त्वदन्या हरताच्च वासना दयाब्धये ते प्रभविष्णवे नमः ॥ ६ ॥

प्रजापतय ऊचुः

धन्या एते कल्पवृक्षा यदीयां छायामेतामाश्रितस्त्वं सहश्रीः ।

धन्यः कर्ता मण्डपस्याऽस्य ते वै धन्यैषा भूर्यत्र पीठं तवेश! ॥ ७ ॥
धन्यो लोके नूनमेषोऽम्बुराशिः साक्षात्तुभ्यं येन दत्ता स्वकन्या ।
धन्याश्चैते त्वां वयं वीक्षमाणा धन्यैशानं श्रीपतिं त्वां नताः स्मः ॥ ८ ॥

मनव ऊचुः

धर्मः खलु स हि परमो धर्मेभ्यो माधव सकलेभ्योऽपि ।
भक्तिर्भवति यतो वै धर्मभुवि त्वयि हि निरवद्या ॥ ९ ॥
धर्मात्मानं भगवन्धर्मधुरीणं च धर्मपातारम् ।
सर्वातिप्रियधर्मं नुमस्त्वां धर्मसम्भूतिम् ॥ १० ॥

ऋषय ऊचुः

भक्त्या हीनस्त्वद्विमुखो वयुनार्थी श्राम्यन्भूयोऽप्यस्य नसिद्धिं समुपैति ।
तर्ह्याऽऽसक्तः कर्मणि काम्ये तु कुतोऽसौ सौख्यं यायादक्षयमानन्दमहाब्धे ॥११
भक्त्या नित्यं त्वामत एव वयं वै श्रद्धायुक्ता धर्मतपोनिगमाद्यैः ।
मायातीतं कालनियन्तारमुदारं ध्यायामः श्रीकान्तपरात्परमेकम् ॥ १२ ॥

इन्द्र उवाच

भगवन्गुरुदुःखिता वयं ननु दुर्वासस एव हेलनात् ।
न भवन्तमृतेऽवितुं हि नो विधिरुद्रप्रमुखा इमेऽशकन् ॥ १३ ॥
विगताखिलसम्पदो निरन्नाः समभावं भुवि पामरैरुपेताः ।
भवतैव वयं हृतापदः स्मः सपदि श्रीहरये नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ १४ ॥

अग्निरुवाच

गीर्वाणदानवनराद्युपजीवनान्नं यन्निर्मितं हि भवतैव ततो बुधास्तु ।
यज्ञेषु तेन यजनं तव कुर्वतेऽथो त्वच्छेषमन्यदिविषद्भ्य उपानयन्ति ॥१५॥
काम्येषु कर्मसु रता अपि याज्ञिकास्ते तत्कर्मबन्धनत आशु विमुच्य यान्ति ।
ब्राह्मीं गतिं तदितरे तु भवन्ति चौराः
श्रीयज्ञपूरुषमहं प्रणमामि तं त्वाम् ॥१६

मरुत ऊचुः

भक्ता एकान्तिकास्तेऽक्षरपरमपदे सेवया ते तु हीनं
वासैश्वर्यादि नेच्छन्त्यतिशयितसुखं नाऽपि कैवल्यमोक्षम् ।
तद्युक्तं त्वात्मनोऽपि श्वपचकुलजनुर्मानयन्त्युत्तमं वै
तं त्वामेकान्तधर्माश्रयणमुपगताः श्रीमहापूरुषं स्मः ॥ १७ ॥

सिद्धा ऊचुः

नैकब्रह्माण्डसर्गादिकारणं त्वामकारणम् । तत्स्थं तद्व्यतिरिक्तं चनियन्तारंनमामहे

रुद्रा ऊचुः

मायया सर्वमोहिन्यामोहनंमोहवर्जितम् । महाकालस्याऽपि कालंत्वांनमःपुरुषोत्तमम्

आदित्या ऊचुः

प्रकाशिता येन वयं जगन्ति प्रकाशयामो भवता रमेश! ।
स्वयं प्रकाशं तमुरुप्रकाशं प्रकाशमूर्त्तिं प्रणता भवन्तम् ॥ २० ॥

साध्या ऊचुः

शास्ता नृपाणाञ्च महोरगाणां दैत्याधिपानाञ्च सुराधिपानाम् ।
त्वं वै मनूनाञ्च प्रजापतीनां राजाधिराजाय नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥ २१ ॥

वसव ऊचुः

भवति भुवि यदा यदाऽसुरांशैः प्रथितसनातनधर्मधार्मिकाणाम् ।
कदनमुरु तदातदा स्वयं ते ह्यवतरते प्रणमाम धर्मगोप्त्रे ॥ २२ ॥

चारणा ऊचुः

चरित्रं शुभं ते धृतानेकमूर्त्तेः प्रबन्धैरनेकैर्हि गायन्ति भक्ताः ।
यदु श्रोतृवक्तॄन्पुनात्येव सद्यो वयं तं नताः पुण्यकीर्त्तिं भवन्तम् ॥ २३॥

गन्धर्वाप्सरस ऊचुः

ये कथास्ते विहायाऽन्यगाथाः प्रभो! कीर्त्तयन्तेऽथ शृण्वन्ति वा ते जनाः ।
दुःखिताः स्युश्च संसारपाशैः सितास्तं नताः स्मः शरण्यं भवन्तं वयम् ॥२४॥

समुद्र उवाच

अजित तवाऽथ तावकजनस्य मुदा-

ऽल्पमपि द्रविणजलान्नवस्त्रनमनान्यतमेन सकृत् ।

चरति ह सेवनं स पदवीं महतीं महतां व्रजति जनोऽल्पकोपितमहंप्रणतःकरुणम्

पार्षदा ऊचुः

पितरौ त्वमसि स्वजनस्त्वमसि त्वमसीष्टगुरुः सुहृदात्मपतिः ।

त्वमसाश्वर एव च नः परमस्त्वमसि द्रविणं सकलं त्वमसि ॥ २६ ॥

मूर्त्तिरुवाच

यत्सम्बन्धत एव यान्ति पदवीमुच्चां महद्भिर्नुतां

स्त्रीशूद्रासुरनीचपक्षिपशवः पापात्मजीवा अपि ।

तद्धीना विबुधेश्वरा अपि भवन्त्यर्च्योज्झितास्तत्क्षणं

गोलोकाधिपतिं तमेव हृदये नित्यं भजे त्वामहम् ॥ २७ ॥

सावित्र्युवाच

त्वं सर्गकाले प्रकृतिञ्च पूरुषं दृष्ट्या स्वयोत्थाप्य ततस्तदात्मना ।

तत्त्वानि सृष्ट्वा महदादिमानितैर्भेकान्विराजो बहुधा ससर्जिथ ॥ २८ ॥

वैराजरूपेण जगद्विधातृतां स्वीकृत्य देवासुरमानुषोरगान् ।

त्वं स्थावरं जङ्गममीश! निर्ममे त्वामादिकर्तारमुपाश्रिताऽस्म्यहम् ॥ २९ ॥

दुर्गोवाच

प्रियतयाऽधिकया हृदि चिन्तनं विदधते तव ये भुवि ते विभो! ।

न परमेष्ठिसुखं न दिवः सुखं न कमयन्ति धरैकनरेशताम् ॥ ३० ॥

प्रसभमर्पितमप्यतुलं त्वया सुखमिदं समवाप्य च तत्र ते ।

तदपहाय न शक्तिकृतः क्षणं तमु नमामि च सात्वतनायकम् ॥ ३१ ॥

नद्य ऊचुः

वरद! नमनमात्रं नामसंकीर्तनं वा विदधति तव ये वै ज्ञानतोऽज्ञानतो वा ।

जनिमृतियमभीतेस्तानपि त्रायमाणं नरसखमुपयाताः स्मोऽद्य नारायणं त्वाम्

देवपत्न्य ऊचुः

भुवि धृताकृतेर्जन्म मङ्गलं चरितमद्भुतं लोकपावनम् ।

भवति निर्गुणं सर्वमेव ते भवसि निर्गुणं ब्रह्म यत्परम् ॥ ३३ ॥

तव समाश्रयात्तामसा जना अपि च राजसाः सात्त्विकाश्च ये ।

ननु भवन्ति ते निर्गुणास्ततो वयमुपास्महे त्वां हि निर्गुणम् ॥ ३४ ॥

ऋषिपत्न्य ऊचुः

आर्तानामुरुवृजिनैस्त्रिधा च तापैः सर्वापत्प्रशमनमेकमेश विष्णोः ।

पादाब्जं तव भवतीति तद्वयं वै प्राप्ताः स्मः शरणमनन्त देवदेव! ॥ ३५ ॥

पृथिव्युवाच

पूर्णशारदसुधाकराननं शारदाब्जदलदीर्घलोचनम् ।

श्रीवियोगबहुधार्तिमोचनं वासुदेवमहमेकमाश्रये ॥ ३६ ॥

सरस्वत्युवाच

नयने ममाच्युत तवाऽतिसुन्दरे मुखशीतरोचिषि चकोरतां गते ।

न हि गच्छतोऽन्यत इतीयमेव मे हृदि मूर्तिरस्तु सततं नहीतरा ॥ ३७ ॥

स्कन्द उवाच

इति स्तुतोऽखिलैर्देवैः सोऽभिनन्द्य दृशैव तान् ।

प्राह श्रियं शुभे! पश्य देवादींस्त्वमिमानिति ॥ ३८ ॥

ततःसमीक्षिताःप्रीत्यातथामधुरयादृशा । त्रिलोकीवासिनः सर्वेऋद्धाआसन्यथापुरा

लेभिरेस्वस्वऋद्धिंतेगृहिणस्त्यागिनोऽपिच । धर्मादयश्चसानन्दंप्रचरन्तिस्मपूर्ववत्

तस्याः श्रियश्च भगवान्ददौ स्थानमुरः स्वकम् ।

तत्र स्थितैव सा व्यापत्त्रैलोक्यं सम्पदात्मना ॥ ४१ ॥

ततो रत्नाकरः स्वस्माच्छ्रीजनेरनुभावतः । बभूवान्वर्थसञ्ज्ञो वैसम्पूर्णक्षयरत्नवान् ॥

चतुर्विधैर्बहुरसैः सदन्नैरमृतोपमैः । सर्वान्समागतांस्तत्र तर्पयामास सादरम् ॥ ४३

अनर्घ्याणि च वस्त्राणि रत्नभूषाः परिच्छदान् ।
देवादिभ्यो ददौ प्रीत्या सर्वेभ्योऽपि पृथक्पृथक् ॥ ४४ ॥

जामातुस्तुष्टयेस्वस्यतदीयेभ्यस्तदाम्बुधेः । नाऽऽसीत्किमप्यदेयम्वैधनवद्धनवर्षिणः
भगवानपि तद्वत्तं यौतकञ्च धनं बहु । ब्राह्मणेभ्यः प्रदायैव श्रिया सह तिरोदधे ॥
लक्ष्मीनारायणाभ्यांतेभृशमानन्दिताःसुराः । इन्द्रादयोदिवंजग्मुःस्वंस्वंधामाऽपरेययुः
अधिकारञ्च सम्प्राप्य यथापूर्वंनिजंनिजम् । सर्वेऽपिसुखिनोजाताप्रसादात्कमलापतेः
मन्दरञ्च गिरिं तार्क्ष्यः पुनर्भगवदाज्ञया । स्वस्थानं समुपानीयस्थापयामास लीलया
एवमिन्द्रेण ब्रह्मर्षे! नष्टा ब्राह्मणशापतः । उपलब्धा पुनः सम्पन्नारायणप्रसादतः ॥५०
य एतां शृणुयात्पुण्यां कथांभगवतोमुने! । कीर्तयेत्प्रयतोवापिसम्पदंप्राप्नुतोहितौ

गृहिणां धनसिद्धिः स्यात्त्यागिनाञ्च यथेप्सिता ।
भक्तिज्ञानविरागादेर्भवेत्सिद्धिरनेन वै । ॥ ५२ ॥

इति ते कथितं ब्रह्मन्यथेन्द्रः प्राप सम्पदम् । नारदोऽपि यथाश्वेतं द्वीपंसगतवानृषिः

तत्ते सर्वं प्रवक्ष्यामि शृणुष्वैकेन चेतसा ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये लक्ष्मीनारायणस्तुतिनिरूपणं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

षोडशोऽध्यायः

गोलोकवर्णनम्

स्कन्द उवाच

मेरुशृङ्गं समारूढो नारदो दिव्यया दृशा । श्वेतद्वीपञ्चतत्रस्थान्पश्यन्मुक्तान्सहस्रशः
वासुदेवे भगवति दृष्टिमाबध्य तत्क्षणम् । । उत्पपात महायोगीसद्यःप्रापचधामतत्

प्राप्यश्वेतं महाद्वीपं नारदो हृष्टमानसः । ददर्श भक्तांस्तानेव श्वेतांश्चन्द्रप्रभाञ्छुभान्
पूजयामास शिरसा मनसा तैश्च पूजितः । दिदृक्षुर्ब्रह्म परमंसच कृच्छ्रपरः स्थितः
भक्तमेकान्तिकं विष्णोर्बुद्ध्वाभागवतास्तु ते । तमूचुस्तुष्टमनसोजपन्तंद्वादशाक्षरम्

श्वेतमुक्ता ऊचुः

मुनिवर्य! भवान्भक्तः कृष्णस्याऽस्ति यतोऽत्र नः ।
दृष्टवान्देवदुर्दृश्यान्किमिच्छन्नथ तप्यति ॥ ६ ॥

नारद उवाच

भगवन्तंपरं ब्रह्मसाक्षात्कृष्णमहंप्रभुम् । द्रष्टुमुत्कोऽस्मिभक्तेन्द्रास्तंदर्शयततत्प्रियाः

स्कन्द उवाच

तदैकः श्वेतमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेरितो हृदि । एहितेदर्शयेकृष्णमित्युक्त्वापुरतोऽभवत्
प्रहृष्टो नारदस्तेन साकमाकाशवर्त्मना । पश्यन्धामानि देवानां तत उर्द्ध्वं ययौमुनिः
सप्तर्षींश्चध्रुवं दृष्ट्वाऽनासक्तः कुत्रचित्स च । महर्जनतपोलोकान्व्यतीयाय द्विजोत्तम!
ब्रह्मलोकं ततोदृष्ट्वाश्वेतमुक्तानुगोमुनिः । कृष्णस्यैवेच्छयाऽध्वानंप्रापाऽष्टावरणेष्वपि

भूम्यप्तेजोनिलाकाऽऽशाऽहम्महत्प्रकृतीः क्रमात् ।
क्रान्त्वा दशोत्तरगुणाः प्राप गोलोकमद्भुतम् ॥ १२ ॥

धामतेजोमयं तद्बुधि प्राप्यमेकान्तिकैर्हरेः । गच्छन्ददर्शवितताम गाधां विरजांनदीम्
गोपीगोपगणस्नानधौतचन्दनसौरभाम् । पुण्डरीकैः कोकनदै रम्यामिन्दीवरैरपि ॥
तस्यास्तटं मनोहारि स्फटिकाश्ममयंमहत् । प्रापश्वेतहरिद्रक्तपीतसन्मणिराजितम्

कल्पवृक्षालिभिर्जुष्टं प्रवालाङ्कुरशोभितम् ।
स्यमन्तकेन्द्रनीलादिमणीनां खनिमण्डितम् ॥ १६ ॥

नानामणीन्द्रनिचितसोपानततिशोभनम् । कूजद्भिर्मधुरं जुष्टं हंसकारण्डवादिभिः ॥
वृन्दैःकामदुघानाञ्चगजेन्द्राणाञ्चवाजिनाम् । पिबद्भिर्निर्मलं तोयं राजितंसव्यतिक्रमत्
उत्तीर्याऽथ धुनीं दिव्यांतत्क्षणादीश्वरेच्छया । तद्धामपरिखाभूतंशतशृङ्गागमापसः
हिरण्मयंदर्शनीयं कोटियोजनमुच्छ्रितम् । विस्तारेदशकोट्यस्तुयोजनानांमनोहरम्

सहस्रशः कल्पवृक्षैःपारिजातादिभिर्द्रुमैः । मल्लिकायूथिकाभिश्चलवङ्गैलालतादिभिः
स्वर्णरम्भादिभिश्चान्यैःशोभमानंमहीरुहैः । दिव्यैर्मृगगणैर्नागैःपक्षिभिश्चसुकूजितैः

दुर्गायितस्य तद्धाम्नस्तस्य रम्येषु सानुषु ।
मनोज्ञान्विततानैक्षद्भगवद्रासमण्डपान् ॥ २३ ॥

वृतानुद्यानततिभिः फुल्लपुष्पसुगन्धिभिः । कपाटैः रत्ननिचितैश्चतद्वारसुशोभनान् ॥
चित्रतोरणसम्पन्नैः रत्नस्तम्भैः सहस्रशः । जुष्टांश्चकदलीस्तम्भैर्मुक्तालम्बैर्वितानकैः
दूर्वालाजाक्षतफलैर्युक्तान्माङ्गलिकैरपि । चन्दनाऽगुरुकस्तूरीकेशरोक्षितचत्वरान् ॥
सुश्राव्यवाद्यनिनदैर्हृद्यान्बहुविधैरपि । तेषु यूथानि गोपीनां कोटिशः स ददर्श ह ॥
अनर्घ्यवासोभूषाभिः सद्रत्नमणिकङ्कणैः । काञ्चीनूपुरकेयूरैः शोभितान्यङ्गुलीयकैः ॥
तारुण्यरूपलावण्यैःस्वरैश्चाऽप्रतिमानिहि । राधालक्ष्मीसवर्णानिश्रृङ्गारिकरकाणिच

भोगद्रव्यैर्बहुविधैर्मण्डपेषु युतेषु च ।
विलसन्ति च गायन्ति मनोज्ञाः कृष्णगीतिकाः ॥ ३० ॥

उपत्यकासु तस्याद्रेरथ वृन्दावनाभिधम् । वनं महत्तदद्राक्षीत्सावर्णे! नारदो मुनिः ॥
कृष्णस्यराधिकायाश्चप्रियंतत्क्रीडनस्थलम् । कल्पद्रुमालिभीरम्यंसरोभिश्चसपङ्कजैः
आम्रैराम्रातकैर्नीपैर्बदरीभिश्च दाडिमैः । खर्जूरीपूगनारङ्गैर्नालिकेरैश्च चन्दनैः ॥ ३३
जम्बूजम्बीरपनसैरक्षोदैः सुरदारुभिः । कदलीभिश्चम्पकैश्च द्राक्षाभिः स्वर्णकेतकैः
फलपुष्पभरानम्रैर्नानावृक्षैर्विराजितम् । मल्लिकामाधवीकुन्दैर्ल्लवङ्गैर्यूथिकादिभिः ॥
मन्दशीतसुगन्धेन सेवितं मातरिश्वना । शतश्रृङ्गस्रुतैरार्द्रं निर्झरैश्च समन्ततः ॥

सदा वसन्तशोभाढ्यं रत्नदीपालिमण्डितैः ।
श्रृङ्गारिकद्रव्ययुतैः कुञ्जैर्जुष्टमनेकशः ॥ ३७ ॥

गोपानां गोपिकानाञ्चकृष्णसंकीर्त्तनैर्मुहुः । गोवत्सपक्षिनिनदैर्नानाभूषणनिस्वनैः

दधिमन्थनशब्दैश्च सर्वतो नादितं मुने! ॥ ३८॥

फुल्लपुष्पफलानम्रनानाद्रुमसुशोभनैः । द्वात्रिंशता वनैरन्यैर्युक्तं पश्यमनोहरैः ॥ ३९ ॥
तद्वीक्ष्य हृष्टः स प्रापगोलोकपुरमुज्ज्वलम् । वर्त्तुलं रत्नदुर्गञ्च राजमार्गोपशोभितम्

राजितं कृष्णभक्तानां विमानैः कोटिभिस्तथा ।
रथै रत्नेन्द्रखचितैः किङ्किणीजालशोभितैः ॥ ४१ ॥
महामणीन्द्रनिकरैः रत्नस्तम्भाऽलिमण्डितैः ।
अद्भुतैः कोटिशः सौधैः पङ्क्तिसंस्थैर्मनोहरम् ॥ ४२ ॥

विलासमण्डपरम्यैरत्नसारविनिर्मितम् । रत्नेन्द्रदीपततिभिः शोभितं रत्नवेदिभिः
केसराऽगुरुकस्तूरीकुङ्कुमद्रवचर्चितम् । दधिदूर्वालाजपूर्णैः रम्भाभिः शोभिताङ्गणम्
वारिपूर्णैर्हेमघटैस्तोरणैः कृतमङ्गलम् । मणिकुट्टिमराजाध्वचलद्भूरिगजाश्वकम् ॥
श्रीकृष्णदर्शनाऽऽयातैर्नैकब्रह्माण्डनायकैः । विरिञ्चिशङ्कराद्यैश्च बलिहस्तैःसुसंकुलम्

व्रजद्भिः कृष्णवीक्षाऽथ गोपगोपीकदम्बकैः ।
सुसङ्कुलमहामार्गं मुमोदाऽऽलोक्य तन्मुनिः ॥ ४७ ॥

कृष्णमन्दिरमापाऽथसर्वाश्चर्यमनोहरम् । नन्दादिवृषभान्वादिगोपसौधालिभिर्वृतम्
चतुर्द्वारैः षोडशभिर्दुर्गैः सपरिखैर्युतम् । कोटिगोपवृतैकैकद्वारपालसुरक्षितैः ॥४९
रत्नस्तम्भकपाटेषु द्वार्षु स्वाग्रस्थितेषु सः । उपविष्टाक्रमेणैव द्वारपालान्ददर्श ह ॥
वीरभानुं चन्द्रभानुं सूर्यभानुं तृतीयकम् । वसुभानुं देवभानुं शक्रभानुं ततः परम् ॥
रत्नभानुं सुपार्श्वञ्च विशालमृषभं ततः । अंशुं बलञ्च सुबलं देवप्रस्थं वरूथपम् ॥

श्रीदामानञ्च नत्वाऽसौ प्रविष्टोऽन्तस्तदाज्ञया ।
महाचतुष्के वितते तेजोऽश्यन्महोच्चयम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गोलोकवर्णनं नाम
षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सप्तदशोऽध्यायः

श्रीवासुदेवदर्शनवर्णनम्

स्कन्द उवाच

तत्त्वेककालसम्भूतकोटिकोट्यर्कसन्निभम् । स व्यचष्ट महत्तेजो दिव्यंसिततरम्मुने
दिशश्च विदिशः सर्वा उद्ध्र्वाऽधो व्याप्नुवच्च यत् ।
अक्षरं ब्रह्म कथितं सच्चिदानन्दलक्षणम् ॥ २ ॥
प्रकृतिपुरुषंचोभौतत्कार्याण्यपिसर्वशः । व्याप्तं यद्योगसंसिद्धाःषट्चक्राणिनिजान्तरे
व्यतीत्य मूर्ध्नि पश्यन्ति वासुदेवप्रसादतः ॥ ३ ॥
यद्भासाभासितःसूर्योवह्निरिन्दुश्चतारकाः । भासयन्तिजगत्सर्वंस्वप्रकाशंतथामृतम्
यद्ब्रह्मपुरमित्याहुर्भगवद्धाम सात्वताः । यस्यान्तिकेषु परितस्तिष्ठन्त्यर्चककोटयः
ब्रह्मशङ्करवृन्दानिह्यपर्यु परिसम्भ्रमात् । पतन्ति बलिहस्तानि गोपगोपीव्रजाश्चयत्
कृष्णस्यानुग्रहोयस्मिन्स तेजसि तमीक्षते । केवलं तेज एवान्ये पश्यन्तिनतुतं मुने
तस्मिन्ददर्शाऽद्भुतदिव्यमन्दिरं विचित्ररत्नेन्द्रमयं मनोज्ञम् ।
रत्नोज्ज्वलस्तम्भसहस्रकान्तं महासभामण्डपदर्शनीयम् ॥ ८ ॥
सौधालिभिर्भूरिभिरुज्ज्वलाभिः स्वोपासकानां परितो विराजितम् ।
विचित्रसूक्ष्माम्बररत्नभूषाविभूषितानां हि नृणाञ्च योषिताम् ॥ ९ ॥
सिंहासनं तत्र मणीन्द्रसारै रत्नेन्द्रसारैश्च विनिर्मितं सः ।
आश्चर्यकृत्प्रेक्षकमानसानां दिव्यं मुनिः प्रैक्षत भूरिहर्षः ॥ १० ॥
तत्राऽथ कृष्णं भगवन्तमैक्षन्नारायणं निर्गुणमास्थितं सः ।
सर्वज्ञमीशं पुरुषोत्तमञ्च यं वासुदेवञ्च वदन्ति सात्वताः ॥ ११ ॥
यं केचिदाहुः परमात्मसञ्ज्ञं केचित्परं ब्रह्म परात्परञ्च ।
ब्रह्मेति केचिद्भगवन्तमेके विष्णुञ्च भक्ताः परमेश्वरञ्च ॥ १२ ॥

कन्दर्पसाहस्रमनोहराङ्गं सदा किशोरं करुणानिधानम् ।
अतिप्रशान्ताकृतिदर्शनीयं क्षराक्षरेभ्यश्च परं स्वतन्त्रम् ॥ १३ ॥
नैकाण्डसर्गस्थितिनाशलीलाविधायकापाङ्गनिरीक्षणञ्च ।
अनेककोट्यण्डमहाधिराजं विश्वैकवन्द्यं नटवर्यवेषम् ॥ १४ ॥
अनर्घ्यदिव्योत्तमपीतवाससमनेकसद्रत्नविभूषणाढ्यम् ।
नवीनजीमूतसमानवर्णं कर्णोल्लसत्सन्मकराभकुण्डलम् ॥ १५ ॥
निजाङ्गनिर्यत्स्मितभूरितेजश्चयावृतस्वात्सितवर्णमुक्तम् ।
सद्रत्नसारोज्ज्वलसत्किरीटं शरत्सरोजच्छदचारुनेत्रम् ॥ १६ ॥
सुगन्धिसच्चन्दनचर्चिताङ्गं श्रीवत्सलक्ष्माङ्कितहृत्कपाटम् ।
निनादयन्तं मधुरञ्च वेणुं कृत्वा मुखाग्रेऽम्बुजचारुदोर्भ्याम् ॥ १७ ॥
जयासुशीलाललितामुखानां वृन्दैः सखीनां सह राधया च ।
तमर्च्यमानं रमया च भामाकलिन्दजाजाम्बवतीमुखानाम् ॥ १८ ॥
धर्मेण वेदैरखिलैर्भगैश्च ज्ञानादिभिः सम्मतपाणियुग्मैः ।
निषेव्यमाणञ्च सुदर्शनाद्यैर्निजायुधैर्मूर्तिधरैरनेकैः ॥ १९ ॥
मसारमाणिक्यसुवर्णवर्णैः सितैश्च कैश्चिन्निजपार्षदाग्र्यैः ।
उपासितं चक्रगदाब्जशङ्खलसद्भुजैर्नन्दसुनन्दमुख्यैः ॥ २० ॥
श्रीदाममुख्यैरथ गोपवेषैर्भक्त्याऽवनम्रैर्द्विभुजैरनेकैः ।
उपास्यमानं गरुडेन चाऽग्रतो विभूतिभिश्चाष्टभिरानताभिः ॥ २१ ॥
मूर्त्या च शान्त्या दयया च सेवितं पुष्ट्या च तुष्ट्या ह्यथ मेधया च ।
श्रद्धाक्रियाह्युन्नतिभिश्च मैत्र्या तथा तितिक्षास्मृतिबुद्धिभिश्च ॥ २२ ॥
दृष्ट्वा तमत्यद्भुतदिव्यमूर्त्तिं तद्रूपसौरभ्यहृताखिलेन्द्रियः ।
आनन्दवारिप्रतिरुद्धदृष्टिः प्रेम्णोद्ध्र्वरोमासुखसम्भृतोऽभूत् ॥ २३ ॥
दण्डवत्तं नमस्कृत्य नारदः प्रेमविह्वलः । बद्धाञ्जलिपुटस्तस्थौ वीक्षमाणस्तदाननम्
तं मानयामास हरिः पृष्ट्वा स्वागतमादरात् ।

भक्तमेकान्तिकं स्वस्य स्वेनैवच्च दिदृक्षितम् ॥ २५ ॥

भगवद्वाक्यपीयूषास्वादप्राप्तात्मसंस्मृतिः । तद्दर्शनमहामन्दो भक्त्यातुष्टाव तं मुनिः

नारद उवाच

जयश्रीकृष्ण! भगवन्नारायणजगत्प्रभो! । वासुदेवाऽखिलावास! सदैकान्तिकवल्लभ!

अत्याश्चर्यार्चनीयाङ्घ्रे राधिकाकमलादिभिः !

त्वमेवात्यन्तिकं श्रेयोऽभीप्सतां परमा गतिः ॥ २८ ॥

नित्यानामात्मनां नित्य आत्मा चेतनचेतनः । क्षराक्षरेभ्यश्च परस्त्वं ब्रह्म परमं हरेः

यथाविशुद्धिःसिद्धिश्चभक्त्यापरमया तव । तथानस्यान्नृणामन्यैःसाधनैस्तपआदिभिः

त्वदङ्घ्रिदिव्यज्योत्स्नैका मुमुक्षूणां हृदि स्थितम् ।

महत्सन्तमसं हर्त्तुं सद्यः शक्ताऽस्ति सत्पते! ॥ ३१ ॥

सर्वैर्वेदैस्त्वमेवेज्यउपास्योज्ञेयएव च । निरूपितोऽसिभगवन्सर्वकारणकारणम्

एकैकस्मिन्नोमकूपेयत्तवाऽस्तिसितंमहः । शान्तमानन्दरूपञ्चतत्कोटीन्दुप्रभाधिकम्

अस्मिंस्त्वमक्षरेधाम्निनिर्गुणेऽमृतसञ्ज्ञके । महःपुञ्जेसदैवास्सेनिर्गुणः पुरुषोत्तमः

ब्रह्माण्डभयदात्कालान्मायायाश्च महाभयात् ।

मुक्ता भक्ता भवन्त्येव त्वदीयोपासनाबलात् ॥ ३५ ॥

तं त्वामहमुपेतोऽस्मि शरणं जगदीश्वरम् । सर्वात्मानं विभुं ब्रह्ममहापुरुषमच्युतम्

यथा त्वच्चरणाम्भोजे भक्तिर्मे निश्चला सदा । भवेत्तथैव देवेश! कर्त्तुमर्हस्यनुग्रहम्

स्कन्द उवाच

इत्थं देवर्षिणा भक्त्या संस्तुतः परमेश्वरः ।

तमाहानन्दयन्वाचा सुधासम्मितया मुनिम् ॥ ३८ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-

श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवदर्शनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

अष्टादशोऽध्यायः

वासुदेवावतारादिवर्णनम्

श्रीभगवानुवाच

दर्शनं मम यज्जातं तव तत्तुमहामुने !। नित्यैकान्तिकभक्तत्वान्निर्दम्भत्वान्मदिच्छया

अहिंसाब्रह्मचर्यं च त्वयि नित्यञ्च तद्द्वयम् । स्वधर्मोपशमौचैववैराग्यंचात्मवेदनम्

सत्सङ्गोऽष्टाङ्गयोगश्च सर्वथेन्द्रियनिग्रहः । मुन्यन्नवृत्तिश्च तपः सर्वव्यसनहीनता ॥

मदेकान्तिकभक्तिश्चमाहात्म्यज्ञानपूर्विका । वर्त्तते तेन मामत्र पश्यसि त्वं हि सुव्रत

ईदृग्लक्षणसम्पन्नायेस्युरन्येऽपिमानवाः । तेपिमामीदृशंविप्र! पश्यन्त्येकान्तिकप्रियम्

असावहमिह ब्रह्मन्नस्मिन्नक्षरधामनि ।

राधालक्ष्मीयुतो नित्यं वसामि स्वाश्रितैः सह ॥ ६ ॥

वासुदेवस्वरूपोऽहं सर्वकर्मफलप्रदः । अन्तर्यामितया वर्त्ते स्वतन्त्रतः सर्वदेहिनाम्

वैकुण्ठाख्ये महाधाम्निलक्ष्म्या सह चतुर्भुजः । वसामिनन्दगरुडमुख्यैःसाकञ्चपार्षदैः

धाम्नि तेजोमयेदिव्येश्वेतद्वीपेऽन्वहं भुवि । ददामिश्वेतमुक्तेभ्यः पञ्चकालंस्वदर्शनम

कुर्वेऽनिरुद्धप्रद्युम्नसङ्कर्षणसमाह्वयैः ।

स्वरूपैर्नैककोट्यण्डसर्गस्थित्यप्ययानहम् ॥ १० ॥

सर्गारम्भे मया ब्रह्मा सृष्टो नाभिसरोरुहात् ।

तपसाऽऽराधयामास स मां यज्ञैश्च नारद !॥ ११ ॥

ततस्तस्मै प्रसन्नोऽहं प्राददामीप्सितान्वरान् ।

ब्रह्मन्प्राप्स्यसि सामर्थ्यं प्रजानां त्वं विसर्जने ॥ १२ ॥

आज्ञायामेव ताः सर्वास्तव स्थास्यन्ति मद्वरात् ।

वेदाश्चापि स्फुरिष्यन्ति तव बुद्धौ सनातनाः ॥ १३ ॥

ज्ञानञ्च मत्स्वरूपस्य यथावत्तेभविष्यति । त्वया कृताञ्चमर्यादांनातिक्रंस्यतिकश्चन

सुरासुरगणानाञ्च मुनीनाञ्च महात्मनाम् । त्वमेव वरदो ब्रह्मन्वरेप्सूनां भविष्यसि
असाध्ये यत्र कार्येचमोहमेष्यसितत्त्वहम् । प्रादुर्भूयकरिष्यामिस्मृतमात्रस्त्वयाविधे

सृज्यमाने त्वया विश्वे नष्टां पृथ्वीं महार्णवे ।
आनयिष्यामि स्वं स्थानं वाराहं रूपमास्थितः ।
हिरण्याक्षं निहत्यैव दैतेयं बलगर्वितम् ॥ १७ ॥

दिनान्तेतत्रमत्स्योऽहंभूत्वाक्षोणींतरीमिव । सहोषधिंधारयिष्येमन्वादींश्चनिशावधि
सुधार्थे मथ्नतामब्धिकाश्यपानांनिराश्रयम् । मन्थानं कूर्मरूपोऽहंधास्येपृष्ठेचमन्दरम्
नारसिंहं वपुः कृत्वा हिरण्यकशिपुं विधे !। सुरकार्ये हनिष्यामियज्ञघ्नं दितिनन्दनम्
विरोचनस्यबलवान्बलिःपुत्रोमहासुरः। भविष्यतिसशक्रञ्चस्वाराज्याच्च्यावयिष्यति
त्रैलोक्येऽपहृतेतेनविमुखेचशचीपतौ । अदित्यांद्वादशःपुत्रःसम्भविष्यामिकश्यपात्

ततो राज्यं प्रदास्यामि देवेन्द्राय दिवः पुनः ।
देवताः स्थापयिष्यामि स्वेषु स्थानेष्वहं विधे !।
बलिं चैव करिष्यामि पातालतलवासिनम् ॥ २३ ॥

कर्दमाद्देवहूत्याञ्च भूत्वाऽथ कपिलाभिधः । प्रवर्तयिष्येकालेननष्टंसाङ्ख्यंविरागयुक्
दत्तो भूत्वाऽनसूयायामत्रेरान्विक्षिकींततः । प्रह्लादायोपदेक्ष्यामि विद्याञ्चयदवे विधे
मेरुदेव्यां सुतो नाभेर्भूत्वाहमम्वृषभो भुवि । धर्मं पारमहंस्याख्यंवर्तयिष्ये सनातनम्

त्रेतायुगे भविष्यामि रामो भृगुकुलोद्वहः ।
क्षत्रञ्चोत्सादयिष्यामि भग्नसेतुकदध्वगम् ॥ २७ ॥

सन्धौतु समनुप्राप्ते त्रेताया द्वापरस्यच । कौशल्यायां भविष्यामि रामोदशरथादहम्
सीताभिधानालक्ष्मीश्चभवित्रीजनकात्मजा । उद्वहिष्यामितामैशंभङ्क्त्वाधनुरहंमहत्
ततो रक्षःपतिं घोरंदेवर्षिद्रोहकारिणम् । सीतापहारिणंसङ्ख्येहनिष्यामिसहानुजम्
तस्य मेतुचरित्राणिवाल्मीक्याद्यामहर्षयः । तदागास्यन्तिबहुधायच्छ्रुतेःस्यादघक्षयः
द्वापरस्यकलेश्चैव सन्धौ पर्यवसानिके । भूभारासुरनाशार्थं पातुं धर्मञ्च धार्मिकान् ॥

वसुदेवाद्भविष्यामि देवक्यां मथुरापुरे ॥ ३२ ॥

कृष्णोऽहंवासुदेवाख्यस्तथासङ्कर्षणोबलः । प्रद्युम्नश्चाऽनिरुद्धश्चभविष्यन्तियदोःकुले

गोपस्य वृषभानोस्तु सुता राधा भविष्यति ।
वृन्दावने तया साकं विहरिष्यामि पद्मज !॥ ३४ ॥
लक्ष्मीश्च भीष्मकसुता रुक्मिण्याख्या भविष्यति ।
उद्वहिष्यामि राजन्यान्युद्धे निर्जित्य तामहम् ॥ ३५ ॥

धर्मद्रुहोऽसुरान्हत्वा तदाविप्रांश्च भूपतीन् । धर्मं संस्थापयन्नेवकरिष्येनिर्भरांभुवम्
येन केनाऽपि भावेनयस्यकस्याऽपिमानसम् । मयिसंयोक्ष्यतेतन्तंनेष्येब्रह्मगतिंपराम्

धर्मं भुवि स्थापयित्वा कृत्वा यदुकुलक्षयम् ।
पश्यतां सर्वदेवानामन्तर्द्धास्ये भुवस्ततः ॥ ३८ ॥

कृष्णस्य ममवीर्याणि कृष्णद्वैपायनादयः । गास्यन्तिबहुधाब्रह्मन्सद्यःपापहराणिहि
कृष्णाद्वैपायनो भूत्वा पराशरमुनेः सुतः । शाखाविभागं वेदस्य करिष्यामितरोरिव

वैदिकं विधिमाश्रित्य त्रिलोकीपरिपीडकान् ।
छलेन मोहयिष्यामि भूत्वा बुद्धोऽसुरानहम् ॥ ४१ ॥

मया कृष्णेन निहताः साऽर्जुनेन रणेषु ये । प्रवर्तयिष्यन्त्यसुरास्तेत्वधर्मंयदाक्षितौ
धर्मदेवात्तदा भक्तादहं नारायणो मुनिः । जनिष्ये कोशले देशे भूमौहिसामगोद्विजः
मुनिशापन्मृतांप्राप्तान्पृथींस्तात!तथोद्धवम् । ततोऽविताऽसुरेभ्योऽहंसद्धर्मंस्थापयन्नज!

जनान्म्लेच्छमयान्भूमौ कलेरन्ते महैनसः ।
कल्को भूत्वा हनिष्यामि विचरन्दिव्यवाजिना ॥ ४५ ॥
यदा यदा च वेदोक्तो धर्मो नाशिष्यतेऽसुरैः ।
प्रादुर्भावो भविष्यो मे तद्रक्षार्थे तदा तदा ॥ ४६ ॥

तस्माच्चिन्तांविहायैवप्रजाःसृजयथापुरा । एतान्दत्त्वावरांस्तस्माअहमन्तर्हितोऽभवम्
यथा तस्मै वरा दत्तास्तथैव च मयाकृतम् । कुर्वेकरिष्ये च मुनेनिजशक्तिभिरञ्जसा
एवम्विधस्य मे ब्रह्मन्नीशितुः सर्वदेहिनाम् । दर्शनं दुर्लभं जातं तवैकान्तिकभक्तितः
वरं वरय मत्तस्त्वं स्वाभीष्टं मुनिसत्तम । प्रसन्नोऽस्मिभृशं तुभ्यंनाऽफलं ममदर्शनम्

स्कन्द उवाच

श्रुत्वेति भगवद्वाक्यं नारदो मुनिसत्तमः । मन्यमानो निजं धन्यं तमुवाच प्रभुं मुने!
दर्शनादेव ते स्वामिन्सम्पूर्णो मे मनोरथः । इदं हि दुर्लभंमन्ये सर्वेषामपि देहिनाम्

अतस्ते च त्वदीयानां त्वद्धाम्नोस्याऽमृतस्य च ।
साक्षात्समीक्षणादन्यत्प्राप्यं मे नास्ति वाञ्छितम् ॥ ५३ ॥

इतोऽन्यद्दुर्लभं क्वाऽपि नास्ति ब्रह्माण्डगोलके । यदहं परितुष्टात्तेप्रार्थयेयमिहाच्युत
लोकान्तरसुखंयत्तद्वैदिकैरेव कर्मभिः । दैवैः पित्र्यैश्चलभ्येत तच्चाऽप्यस्तिहिनश्वरम्
नेच्छामि तदहंकिञ्चित्सुखंत्वत्तःपरंप्रभो !। वरमेकं तु याचे त्वत्स्वेप्सितंवरदर्षभात्
तवाऽथ तवभक्तानांसदैवगुणगायने । अत्युत्सुकाऽस्तुमेबुद्धिस्त्वयिप्रीतिविवर्द्धिनी

स्कन्द उवाच

तथाऽस्त्विति प्रतिश्रुत्य कृष्णस्तेनेति याचितम् ।
गानोपयुक्तां महतीं वीणां दत्त्वाऽब्रवीत्पुनः ॥ ५८ ॥

श्रीभगवानुवाच

अधुना गच्छ देवर्षे विशालांबदरीमितः । तत्र धर्मात्मजं भक्त्या मामाराधय सुव्रत!
त्वं ह्येकान्तिकभक्तोऽसि ममनिष्कपटान्तरः । तेनत्वामधिकंमन्येविधेरपिपितुस्तव
यादृशोऽहञ्च यद्रूपो यावांश्च महिमा मम । विदुस्तत्सर्वमपि मेभक्ताएकान्तिकामुने
हृदि चिन्त्योऽहमेवास्मिसतांतेषांचतेमम । तेषामिष्टंनमत्तोऽन्यन्ममतेभ्योनकिञ्चन

यथा पतिव्रता नार्यो वशीकुर्वन्ति सत्पतिम्।
निजैर्गुणैस्तथा भक्ता वशीकुर्वन्ति मामपि ॥ ६३ ॥

अनुयामि श्रिया साकं तानहं परवानिव । यत्रयत्र च ते सन्तितत्रतत्राऽहमस्मि हि
सत्सङ्गादेव मत्प्राप्तिर्भवेद्भुवि मुमुक्षताम् । नान्योपायेन देवर्षे! सत्यमित्यवधारय ॥

मामेव यर्हि शरणं मानुषाः प्राप्नुवन्ति ये ।
तर्ह्येव ते विमुच्यन्ते मायाया जीवबन्धनात् ॥ ६६ ॥

मां प्रपन्नस्तु पुरुषो येन केनापि भावतः । यथेष्टं सुखमाप्नोति न तु संसृतिमन्यवत्

स्कन्द उवाच

एवमुक्तो भगवता प्राप्तोऽनुग्रहमीप्सितम् । प्रणम्य साश्रुनयनःपर्यावर्तत नारदः॥६८
तमेववीणया गायञ्छ्वेतमुक्तमपश्यत । प्राग्वत्स्वाग्रे चलन्तंतमन्वगच्छद् द्विजर्षभ!

सद्यः श्वेतं महाद्वीपं प्राप्य श्वेतान्प्रणम्य तान् ।
निवृत्तो नारदो ब्रह्मंस्तरसा मेरुमागमत् ॥ ७० ॥

ततो मेरोः प्रचक्राम पर्वतं गन्धमादनम् । निपपात च खात्तूर्णं विशालां बदरीमनु ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीवासुदेवावतारादिकथनंनामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

एकोनविंशोऽध्यायः

नारदनरनारायणसमागमवर्णनम्

स्कन्द उवाच

ततः स ददृशे देवौ पुराणावृषिसत्तमौ । तपश्चरन्तौ सुमहदात्मनिष्ठौ महाव्रतौ ॥

तेजसाऽप्यधिकौ सूर्यात्सर्वलोकविरोचनात् ।
श्रीवत्सलक्षणौ पूज्यौ जटामण्डलधारिणौ ॥ २ ॥

पद्मचिह्नभुजौतौचपादयोश्चक्रलक्षणौ । व्यूढोरस्कौ दीर्घभुजौ सितसूक्ष्मघनांशुकौ
स्वास्यौ पृथुललाटौ चसुभ्रुवौशुभनासिकौ । शुभलक्षणसम्पन्नौदिव्यमूर्त्तीघनप्रभौ

विनयेनाऽन्तिकं प्राप्य तयोः कृत्वा प्रदक्षिणाम् ।
भक्त्या प्रणम्य साष्टाङ्गं तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥ ५ ॥

ततस्तौतपसांवासौयशसांतेजसामपि । ऋषीपौर्वाह्णिकस्याऽन्तेविधेर्मौनंविहायच

प्रीत्या नारदमव्यग्रौ पाद्यार्घ्याभ्यां समार्चताम् ।
पीठयोरुपविष्टौ तौ कौशयोर्नारदश्च सः ॥ ७ ॥

तेषुतत्रोपविष्टेषु स देशोऽभिव्यराजत । आज्याहुतिमहाज्वालैर्यज्ञवाटोऽग्निभिर्यथा
अथनारायणस्तत्रनारदस्वाक्यमब्रवीत् । सुखोपविष्टंविश्रान्तंकृतातिथ्यं सुसत्कृतम्

श्रीनारायण उवाच

अपि ब्रह्मन्स भगवान्परमात्मा सनातनः । ब्रह्मधाम्नित्वया दृष्ट आवयोः कारणं परम्

नारद उवाच

भगवंस्त्वत्प्रसादेन तमहं परमेश्वरम् । वासुदेवं समालोके स्थितमक्षरधामनि ॥ ११
इहचैवागतःस्तेनविसृष्टोवांनिषेवितुम् । आसिष्येतत्परोभूत्वायुवाभ्यांसहनित्यशः

श्रीनारायण उवाच

धन्योऽस्यनुगृहीतोऽसियत्तेदृष्टःस्वयंप्रभुः । नहितंदृष्टवान्ब्रह्मन्कश्चिद्देवोपिवाऋषिः
भक्त्यैकान्तिकया तस्य प्राप्ता अक्षरसाम्यताम् ।
ये हि भक्तास्त एवैनं पश्यन्त्यखिलकारणम् ॥ १४ ॥
सदिव्यमूर्त्तिर्भगवान्दुर्दर्शः पुरुषोत्तमः । नारदैतद्धि मे सत्यं वचनं समुदाहृतम् ॥
नाऽन्यो भक्तात्प्रियतरो लोके तस्याऽस्ति कश्चन ।
ततः स्वयं दर्शितवांस्तवाऽऽत्मानं द्विजोत्तम !॥ १६ ॥
तेजः पुञ्जाभिरुद्धाङ्गो गुणातीताद्भुताकृतिः ।
अखण्डानन्दरूपश्च सदा शुद्धोऽच्युतोऽस्ति सः ॥ १७ ॥
रूपवर्णवयोवस्थाःप्राकृतानैवतस्य हि । सर्वं तस्याऽस्ति तद्दिव्यंसर्वोपकरणानिच
एकान्तिकानां भक्तानां स एव परमा गतिः ॥ १८ ॥
आत्मब्रह्मैक्यसम्पन्नैर्विनिवृत्तगुणैरपि । क्रियते वासुदेवस्य भक्तिरित्थंगुणो हि सः
माहात्म्यमस्यकोवक्तुंशक्नुयात्परमात्मनः । अचिन्त्यानन्तशक्तीनामधिपस्यमहामुने
आत्मात्मा चाक्षरात्माचह्येषआकाशनिर्मलः । दिव्यदृगीक्ष्यःसन्मात्रःपुरुषोवसुदेवजः
समस्तकल्याणगुणोनिर्गुणश्चेश्वरेश्वरः । परया विद्यया वेद्य उपास्यो ब्रह्मवित्प्रभुः
दिव्यमूर्त्ति तमीशानं तपसैकान्तिकेन च । यः प्रीणयति धर्मेण सधन्यतमउच्यते
तस्मात्त्वमपि देवर्षे ! धर्मेणैकान्तिकेनतम् । आराधयन्निहैवाङ्ग! कञ्चित्कालं तपःकुरु

तपसैवाऽतिशुद्धात्मा माहात्म्यं तस्य सत्पतेः ।
यथावज्ज्ञास्यति भवान्प्रोच्यमानं मयाऽखिलम् ॥ २५ ॥
सर्वार्थसाधनं विद्धितपस्तद्धृदयं मुने !। नातप्तभूरितपसा स वशीक्रियते प्रभुः ॥

स्कन्द उवाच

एवमुक्तो भगवता नरनारायणेन सः । प्रीतस्तपः कर्त्तुमिच्छंस्तमुवाच महामतिः ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये नारदनरनारायणसमागमो नामैकोन-
विंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥

विंशोऽध्यायः

चातुर्वर्ण्यधर्मनिरूपणम्

नारद उवाच

भगवन्ब्रूहि मे धर्ममेकान्तंतव सम्मतम् । प्रीयते येन विश्वात्मा वासुदेवः ससवदा

श्रीनारायण उवाच

साधु पृष्टं त्वया ब्रह्मन्मतिस्ते विमला किल ।
मयि स्निग्धाय भक्ताय तुभ्यं गुह्यमपि ब्रुवे ॥ २ ॥
धर्म एष मया प्रोक्तः कल्पस्याऽऽदौ विवस्वते । तमेव कथये तुभ्यं सनातनमहं मुने
स्वधर्मज्ञानवैराग्यैः सह लक्ष्मीवदीश्वरे । तस्मिन्ननन्याभक्तिर्याधर्मएकान्तिकःसवैः
तेनैवातिप्रसन्नःस्याद्गोलोकाधिपतिः स्वयम् । जायतेसचभक्तोऽपिपरिपूर्णमनोरथः

नारद उवाच

लक्षणानि बुभुत्सामिस्वधर्मादेः पृथक्पृथक् । शास्त्रयोनेरहंत्वत्तोवक्तुंतानित्वमर्हसि
निगमागमशास्त्राणां सर्वेषामपि सत्पते !। मूलं त्वमेक एवासि येषु धर्मः सनातनः

त्वमेव साक्षाद्भगवान्वासुदेवोऽक्षरात्परः । श्रेयसे सर्वभूतानां वर्तसेऽत्रदयानिधिः ॥
त्वत्तोऽन्ये तुस्वस्वभावगुणतन्त्राह्यजादयः । यथावन्नविजानीयुर्द्धर्मादींस्त्वमतोवद

स्कन्द उवाच

इति देवर्षिणा पृष्टो भगवान्धर्मनन्दनः । स्वधर्मादीन्क्रमेणैव कथयामास सर्ववित्

श्रीनारायण उवाच

वर्णानामश्रमाणाञ्च सदाचारः पृथक्पृथक् । सामान्यःसविशेषश्चस्वधर्मःस उदीर्यते
नृणां साधारणं धर्मं सर्वेषामादितः शृणु । अहिंसा परमोधर्मस्तत्राऽऽदिम उदाहृतः
स्वमुख्यधर्मवृत्योरच्यद्रोहोमनसाऽपियः । सतिगत्यन्तरेप्राणिमात्रस्यापीतिसामता
सत्यावाग्भूतमात्रस्य द्रोहोनस्याद्ययातथा । तपश्चशास्त्रविहितभोगसङ्कोचलक्षणम्
वाह्यमाभ्यन्तरश्चेति द्विविधं शौचकर्म च । अनादानं परस्वस्य परोक्षं वा छलेन च
यथोचितं ब्रह्मचर्यं कामलोभक्रुधां जयः । मुदा वित्तार्पणं पात्रे तुष्टिर्लब्धेन दैवतः ॥
तीर्थक्षेत्रे च यज्ञादौचतुर्वर्गाप्तयेऽपि वा । आत्मनो वापरस्याऽपिसर्वथा घातवर्जनम्
जातिभ्रंशकराणाञ्च कर्मणां परिवर्जनम् । पाणिपादोदरोपस्थवाचां संयमनं तथा
सर्वेषां व्यसनानाञ्च वर्जनं मद्यमांसयोः । व्यभिचारान्निवृत्तिश्च कुलसद्धर्मपालनम्
एकादशीनां सर्वासां यमैः साकमुपोषणम् । हरेर्जन्मदिनानाञ्च व्रताचरणमञ्जसा ॥

आर्जवं साधुसेवा च विभज्याऽन्नादिभोजनम् ।
भक्तिर्भगवतश्चेति धर्माः साधारणा नृणाम् ॥ २१ ॥

ब्रह्मक्षत्रविशः शूद्रा वर्णाश्चत्वार ईरिताः । तेषां पृथक्पृथग्धर्मान्विशेषान्वच्मितेमुने
शमो दमःक्षमाशौचमास्तिक्यंभक्तिरीशितुः । तपो ज्ञानंचविज्ञानंविप्रधर्मःस्वभावजः
शूरत्वं धैर्यमौदार्यं बलं तेजः शरण्यता । गोविप्रसाधुरक्षेज्याधर्माः क्षत्रस्यकीर्त्तिताः
राज्ञस्त्वेतेऽथ नीत्यैव प्रजानांपरिपालनम् । धर्मसंस्थापनंभूमौ धर्मादण्डार्हदण्डनम्
आस्तिक्यं दाननिष्ठाचसाधुब्राह्मणसेवनम् । अतुष्टिरर्थोपचये धर्मावैश्यस्यचोद्यमः
द्विजातीनां च देवानां सेवा निष्कपटंगवाम् । विशेषधर्मःकथितःशूद्रस्यमुनिसत्तम!
अध्यापनंयाजनञ्चविशुद्धाच्चप्रतिग्रहः । विप्रस्यजीविकाप्रोक्तातत्रान्त्यात्वापदिस्मृता

याजनेऽध्यापने वाऽपि दोषदर्शी द्विजोत्तमः ।
यस्तस्याऽन्यापि विहिता वृत्तिरस्ति चतुर्विधा ॥ २९ ॥
शिलोञ्छं नित्ययाच्ञा च शालीनश्चोचिता कृषिः ।
श्रेयसी पूर्वपूर्वाऽत्र ज्ञातव्या द्विजसत्तमैः ॥ ३० ॥

विप्रो जीवेद्वैश्यवृत्त्या सत्यामापदि नारद !। अथ वा क्षत्रवृत्त्या न तुकर्हिचित् ॥३१
शस्त्रेण जीवेत्क्षत्रन्तु सर्वतो धर्मरक्षया । आपन्नो वैश्यवृत्त्यैव विप्ररूपेण वा चरेत् ॥
करादानादिनृपतेरविप्राद्वृत्तिरीरिता । देशकालानुसारेण रञ्जयित्वाऽखिलाः प्रजाः
आपत्कालेपि क्षत्रस्य ब्राह्मणस्यैव सर्वथा । विगर्हितानीचसेवास्वतेजःक्षयकारिणी

कृषिवाणिज्यगोरक्षा तुरीया वृद्धिजीवनम् ।
वैश्यस्य जीविका प्रोक्ता शूद्रवृत्तिस्तथाऽऽपदि ॥ ३५ ॥
शूद्रो जीवेद् द्विजातीनां सेवालब्धधनेन च ।
आपत्काले तु कार्वादेर्जीविकावृत्तिमाश्रयेत् ॥ ३६ ॥

आपन्मुक्तस्तुसर्वोऽपि प्रायश्चित्तंयथोचितम् । विधायस्वस्ववृत्त्यैवपुनर्वर्त्ततमुख्यया
चातुर्वर्ण्यंसतांसङ्गंकुर्यान्नत्वसतांक्वचित् । मुक्तिप्रदोऽस्तिसत्सङ्गःकुसङ्गोनिरयप्रदः

कामं क्रोधं रसास्वादं जित्वा मानञ्च मत्सरम् ।
निर्दम्भं विष्णुभक्ता ये ते सन्तः साधवो मताः ॥ ३९ ॥
स्त्रियां स्त्रैणे रसास्वादे सक्ताश्च धनगृध्नवः ।
हिंस्रा दम्भकृताटोपा भक्ताभासा ह्यसाधवः ॥ ४० ॥
असाधुष्वासुरी सम्पद्दैवी सम्पत्तु साधुषु ।
सहजाऽस्तीति निश्चित्य सेव्याः सन्तः सुखेप्सुभिः ॥ ४१ ॥
यादृशां यस्य सङ्गः स्याच्छास्त्राणां वा नृणामपि ।
बुद्धिः स्यात्तादृशी तस्य कार्योऽतो नाऽसतां हि सः ॥ ४२ ॥

ये साधुसेवारुचयःपुरुषानिजशक्तितः । अप्राप्यंनास्तितेषां वै किमप्यैश्वर्यमूर्जितम्
स्वधर्मस्थाअपिसतां द्रोहिणोयेतुमानवाः । सद्गतिंनैवते यान्ति क्वापिकेनापिकर्मणा

महापूजारताविष्णोर्भक्ताअपिसतांयदि । द्रोहं कुर्युस्तदा तेषु न प्रसीदतिसकचित्
सद्द्रोहिणस्तुदेहान्तेयांयांयोनिंव्रजन्तिच । तत्रतत्रक्षुधारोगैःपीड्यन्तेजीविताववधि
सतामतिक्रमादेव पुण्यानां महतामपि । सद्यः क्षयः स्यात्सर्वेषामायुषः सम्पदामपि
तस्मात्सेवा सतां कार्या सर्वैरपि सुखेप्सुभिः ।
पुण्यतीर्थानि सेव्यानि पूज्या विप्राश्च धेनवः ॥ ४८ ॥
तीर्थानि देवप्रतिमा निन्देयुर्येकुबुद्धयः । तेषां तु जारजातानांवंशोच्छेदोभवेद्ध्रुवम्
एकस्मिंस्तर्पिते विप्रे सद्भोज्यैर्दक्षिणादिभिः ।
तर्पितं स्याज्जगत्सर्वं हरिस्तृप्यति च स्वयम् ॥ ५० ॥
एकस्मिन्ब्राह्मणे द्रुग्धे द्रुग्धं स्यात्सकलं जगत् ।
तस्माच्छक्त्या पूजनीया ब्राह्मणा विष्णुरूपिणः ॥ ५१ ॥
गवामङ्गेषु तिष्ठन्ति सर्वे देवगणा अपि । तथा सर्वाणितीर्थानितासुतिष्ठन्तिसर्वदा
गव्यर्चितायामेकस्यांसर्वेदेवाःसमर्चिताः । कृतानिस्युश्चसर्वाणितीर्थान्यपिचनारद
एकस्याअपिगोर्द्रोहेकृतेकापिप्रमादतः । द्रुग्धाःस्युर्देवतासर्वास्तीर्थान्यपिचकृत्स्नशः
तस्माच्चातुर्वर्ण्यजनैर्यथोक्तविधिसंस्थितैः । भवितव्यं प्रयत्नेन त्रेतव्यञ्च निषेधतः
चातुर्वर्ण्येतरे ये तु तेषां वृत्तिः कुलोचिता । चौर्यहिंसाद्यधर्मेण रहितैव हितावहा
वर्णधर्मा इति प्रोक्ताः सङ्क्षेपेण महामुने ! । चतुर्णामाश्रमाणाञ्चधर्मानथ वदामि ते
इतिश्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये चातुर्वर्ण्यधर्मनिरूपणं नाम
विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

एकविंशोऽध्यायः

ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

ब्रह्मचारी गृहस्थश्चवानप्रस्थोयतिस्तथा । एत आश्रमिणःप्रोक्ताश्चत्वारोमुनिसत्तमः
संस्कारैः संस्कृतो यस्तु शुद्धयोनिर्द्विजातिताम् ।
प्राप्तः स हि ब्रह्मचारी तद्धर्मानादितो ब्रुवे ॥ २ ॥
वर्णीवेदमधीयीत वसन्गुरुगृहेशुचिः । जितेन्द्रियोजितक्रोधो विनीतस्सत्यभाषणः
सायं प्रातश्चरेद्धोमं भिक्षाचर्याञ्च संयतः ।
कुर्यात्त्रिकालं सन्ध्याञ्च विष्णुपूजां तथाऽन्वहम् ॥ ४ ॥
गुर्वाज्ञयैव भुञ्जीत मितमन्नमनाकुलः । गुरुसेवापरो नित्यं भवेद्व्यसनवर्जितः ॥५॥
स्नाने च भोजने होमे जपेमौनमुपाश्रयेत् । छिन्द्यान्ननखरोमाणिदन्तान्नैवातिधावयेत्
नाऽतिधावेच्च वासांसि भवेन्निष्कपटोगुरौ । आहूतोऽध्ययनंकुर्यादादावन्तेचतंनमेत्
अस्पृश्यान्न स्पृशेच्चासौ नाऽसंभाष्यांश्च भाषयेत् ।
अभक्ष्यं भक्षयेन्नैव नाऽपेयञ्च पिबेत्कचित् ॥ ८ ॥
मेखलामजिनंदण्डंबिभृयाच्चकमण्डलुम् । सिते द्वे वाससीब्रह्मसूत्रञ्चजपमालिकाम्
दर्भपाणिश्च जटिलः केशसंस्कारवर्जितः । अङ्गरागं पुष्पहारान्भूषणानिच वर्जयेत् ॥
तैलाभ्यङ्गं न कुर्वीत कज्जलेनाऽञ्जनं तथा । वर्जयेच्च प्रयत्नेन संसर्गं मद्यमांसयोः
स्त्रीणां निरीक्षणंस्पर्शंभाषणंक्रीडनादिच । वर्जयेत्सर्वथावर्णीस्त्रियाश्चाप्यवलेखनम्
विना च देवप्रतिमां काष्ठचित्रादि योषितम् ।
अपि नैव स्पृशेद्धीमान्न च बुद्ध्याऽवलोकयेत् ॥ १३ ॥
प्राणिमात्रञ्च मिथुनीभूतं नेक्षेत कर्हिचित् ।
स्त्रीणां गुणांश्चाऽप्यगुणाञ्छृणुयान्नैव नो वदेत् ॥ १४ ॥

अस्पृशन्नेववन्देतगुरुपत्नीमपिस्वकाम् । जनन्याऽपि नतिष्ठेत रहःस्थानेतुकर्हिचित्
एवंवृत्तोवसेत्तत्रयावद्विद्यासमापनम् । ततोविरक्तोन्यासी स्याद्वर्णी वानैष्ठिकोभवेत्
अनधिकारिता प्रोक्ता नैष्ठिकव्रतिनां कलौ ॥ १६ ॥
न सन्धाविति विज्ञेयंकलीतिशब्दसंग्रहात् । वनीस्यादथ वाव्रह्मन्नविरक्तोभवेद्गृही
प्राजापत्यं च सावित्रं ब्राह्मं नैष्ठिकमेव च । चतुर्विधं ब्रह्मचर्यं तत्रैकं शक्तितः श्रयेत्
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे-
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

द्वाविंशोऽध्यायः

गृहस्थधर्मनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

गृही बुभूषुर्गुरवेदक्षिणांस्वस्यशक्तितः । दत्त्वा तदाज्ञयैवाऽसौ समावर्त्तनमाचरेत्
ततः कुलोचितांयोषांवयसोनामरोगिणीम् । पुंलक्षणेनरहितामपापांविधिनोद्वहेत्
स्वाधिकारानुसारेण कृष्णसम्प्रीतयेऽन्वहम् । देवर्षिपितृभूतानि यजेतविधिनाततः
स्नानं सन्ध्यां जपं होमं स्वाध्यायं विष्णुपूजनम् ।
तर्पणं वैश्वदेवञ्च कुर्याच्चाऽऽतिथ्यमन्वहम् ॥ ४ ॥
कुर्यात्पुण्यंयथाशक्तिन्यायार्जितधनेनच । अनासक्तः पोष्यवर्गं पुष्णीयान्नतुपीडयेत्
देहेच दैहिकान्वासाबुद्धिश्य पशुवत्परैः । वैरं न कुर्याद्देहादावहन्तां ममतांत्यजेत् ॥
कुर्याद्भागवतानाञ्चसतांसङ्गमतन्द्रितः । न स्त्रैणानां व्यसनिनांसङ्गंकुर्यान्नलोभिनाम्
कामभावेन नेक्षेत परयोषान्तु कर्हिचित् ।
श्राद्धपर्वव्रताहादौ नोपेयाच्च स्वयोषितम् ॥ ८ ॥
प्राप्तोऽपि पुरुषः साङ्ख्ये योगे च परिपक्वताम् ।

पुत्र्या अपि प्रसङ्गेन रहःस्थाने तु मुह्यति ॥ ९ ॥
अतो मात्रा भगिन्या वा दुहित्राऽपि रहःस्थले ।
सह नाऽऽसीत मतिमान्युवत्या किमुताऽन्यथा ॥ १० ॥
अमङ्गलानां सर्वेषां विधवाह्यत्यमङ्गलम् । तद्दर्शनञ्च तत्स्पर्शोनृणां सुकृतहृत्ततः ॥
प्रयाणकाले विधवादर्शनं सन्मुखे यदि । स्यात्तदानैवगन्तव्यमन्यथा मरणं ध्रुवम् ॥
आशिषो विधवा स्त्रीणां समाःकालाहिफूत्कृतैः ।
ततश्च बिभियात्ताभ्यो राक्षसीभ्यो यथा गृही ॥ १३ ॥
मद्यंमांसंमादकञ्चद्यूतादीन्दूरतस्त्यजेत् । नद्रोहंप्राणिमात्रस्यकुर्याद्वाचापिकर्हिचित्
अवतारचरित्राणि शृणुयादन्वहं हरेः । सर्वा अपि क्रियाः कुर्याद्वासुदेवार्थमास्तिकः
ऊर्जे माघे च वैशाखे चातुर्मास्ये मलिम्लुचे । अन्येषुपुण्यकालेषुविशेषनियमांश्चरेत्
पुण्यदेशे पुण्यकाले सत्पात्रे विधिना गृही । दद्याद्दानं यथाशक्तिदयांकुर्वीत जन्तुषु
पुण्यान्देशान्पुण्यकालान्पुण्यपात्राणिचाऽनघ ।। कथयामिविशेषेणधर्मवृद्धिकराणिते
देशः सर्वोत्तमस्त्वेष भुवि यो मदधिष्ठितः । महामुनिगणा यत्र तपस्यन्तिमहाव्रताः
हरितद्भक्तमाहात्म्याद्देशानामस्ति पुण्यता । गङ्गाद्वारं मधुपुरी नैमिषारण्यमेव च ॥
कुरुक्षेत्रमयोध्या च प्रयागश्च गयाशिरः । पुरी वाराणसी चैव पुण्यश्च पुलहाश्रमः ॥
कपिलाश्रमः श्रीरङ्गः प्रभासश्चकुशस्थली । क्षेत्रं सिद्धपदाख्यं च पौष्करञ्चमहत्सरः
क्रीडास्थानं भगवतः सश्रियो रैवताचलः । तथा गोवर्द्धनगिरिः पुण्यंवृन्दावनंवनम्
महेन्द्रमलयाद्याश्च सप्ताऽपि कुलपर्वताः । भागीरथी महापुण्या यमुना च सरस्वती
गोदावरी च सरयूः कावेरी गोमतीमुखाः । पुराणप्रथिताः पुण्या महानद्योनदास्तथा
महोत्सवैर्भवेद्यत्र भगवत्प्रतिमार्चनम् । प्रभोरनन्यभक्ताश्च भवेयुर्यत्रयत्र च ॥ २६ ॥
अहिंस्राश्च स्वधर्मस्था यत्र स्युर्ब्राह्मणोत्तमाः ।
मृगाद्याः पशवो यत्र विचरेयुश्च निर्भयाः ॥ २७ ॥
यत्रयत्रावताराश्च हरेर्वासश्च यत्र वा । एते पुण्यतमा देशा भुवि सन्ति विशेषतः ॥
अल्पोऽप्येषु कृतो धर्मः स्यात्सहस्रगुणो नृणाम् ।

पुण्यवृद्धिकरान्कालाञ्छृणवथो वच्मि नारद !॥ २९ ॥

अयने द्वे च विषुवं ग्रहणं सूर्यसोमयोः। दिनक्षयो व्यतीपातः श्रवणर्क्षाणि सर्वशः

द्वादश्य एकादश्यश्च मन्वाद्याश्च युगादयः।

पुण्याः स्युस्तिथयः सर्वा अमावास्या च वैधृतिः ॥ ३१ ॥

मासर्क्षयुक्पौर्णमास्यश्चतस्रोऽप्यष्टकास्तथा।

स्वजन्मर्क्षाणि च हरेर्जन्मोत्सवदिनानि च ॥ ३२ ॥

स्वस्य स्त्रियाश्चाऽर्भकाणां संस्कारोऽभ्युदयस्तथा।

सत्पात्रलब्धिश्च यदा कालाः पुण्यतमा इमे ॥ ३३ ॥

देवपितृद्विजसतामेषां शक्त्या समर्चनम्। स्नानदानजपादीनि स्युरनन्तफलानि हि

सत्पात्रं तु स्वयं साक्षाद्भगवानेव नारद !। शाखानामिव मूलाम्बु यद्दत्तं सर्वतुष्टिकृत्

अहिंसावेदविद्याभिस्तुष्टिः सद्धर्मभक्तिभिः।

हृदि विष्णुं दधीरन्ये ते सत्पात्राणि वै द्विजाः ॥ ३६ ॥

एकान्तिकाश्च भगवद्भक्ता बद्धविमोचकाः।

सत्पात्राणीति जानीहि येष्वास्ते भगवान्स्वयम् ॥ ३७ ॥

आढ्यस्तु कारयेद्विष्णोर्मन्दिराणि दृढानि च।

पूजाप्रवालसिद्ध्यर्थं तद्वृत्तीश्चाऽपि कारयेत् ॥ ३८ ॥

जलाशयान्वाटिकाश्च विष्ण्वर्थमुपकल्पयेत्। सदन्नैःसुरसैःसाधून्ब्राह्मणांश्चैवतर्पयेत्

अहिंसान्वैष्णवान्यज्ञान्कुर्याच्छक्त्या यथाविधि।

व्रतजन्मोत्सवान्विष्णोः सम्भारेण च भूयसा ॥ ४० ॥

प्रौष्ठपदासिते पक्षे क्षयाहे तीर्थपर्वसु। पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत तद्बन्धूनां च शक्तितः

दैवे कर्मणि पित्र्ये च भक्तान्भगवतोद्विजान्। पूजयेतस्वधर्मस्थान्भोजयेद्भगवद्धिया

दैवे द्वौ भोजयेद्विप्रौ त्रींश्च पित्र्ये यथाविधि।

एकैकं वोभयत्राऽपि नैव श्राद्धे तु विस्तरेत् ॥ ४२ ॥

देशकालद्रव्यपात्रपूजोपकरणानि च। विस्तरेण यथाशास्त्रं न स्यादेवेति निश्चितम्

न श्राद्धे काऽपि मांसं तु दद्यान्नाऽद्याच्च मानवः।

मुन्यन्नैः क्षीरसर्पिर्भ्यां तृप्यन्ति पितरो भृशम् ॥ ४५ ॥

अहिंसा प्राणिमात्रस्य मनोवाक्तनुभिस्तु या। तयैवपितरःसर्वेतृप्यन्त्यतिदयालवः

तस्मात्कुसङ्गतः क्वाऽपि शास्त्रहार्दमबुध्य च। श्राद्धे मांसं नैव दद्याद्वासुदेवपरःपुमान्

व्रतानि कुर्याद्विष्णोश्च ब्रह्मचर्यादिभिर्यमैः। सहैव तत्परो नान्यत्कार्यं कुर्याच्चतद्दिने

स्वसम्बन्धिजनानां चाऽप्याशौचं जनिनाशयोः।

यथाशास्त्रं पालयेत ग्रहणे चाऽर्कचन्द्रयोः ॥ ४६ ॥

व्यावहारिककार्याणांविवादेनिर्णयेऽपि च। गृहीतरास्त्यागिनोयेतेनकार्यानचाध्वगाः

यत्रैते स्युर्न तत्कार्यं सिध्येत्क्वापि द्विजोत्तम !।

सर्वस्वनाशस्तत्र स्यादित्येवं त्वस्ति निर्णयः ॥ ५१ ॥

धर्मा एते गृहस्थानांमयासङ्क्षेपतोदिताः। यदनुष्ठानतोनॄणांस्यात्स्वेष्टसुखमक्षयम्

शिलादिजीविकावृत्तिभेदेन गृहिणो द्विजाः। चतुर्विधाः प्रकीर्त्यन्तेतत्तन्नाम्नाचनारद

स्त्रीणामथ प्रवक्ष्यामि धर्मान्धर्मवताम्वर !।

येषु स्थिताः स्त्रियः सर्वाः प्राप्नुवन्तीप्सितं सुखम् ॥ ५४ ॥

सुवासिनीभिर्नारीभिः स्वपतिर्देववत्सदा।

सेवनीयोऽनुवर्त्यश्च जरन्रुग्णोऽधनोऽपि वा ॥ ५५ ॥

तद्बन्धवश्चानुवर्त्याः सेवनेनयथोचितम्। उज्ज्वलानिविधेयानिगृहोपकरणानिच

गृहं मार्जनसेकाद्यैः स्वच्छं कार्यं दिनेदिने। प्रियं सत्यंचवक्तव्यंस्थेयंशुचितयासदा

चाञ्चल्यमतिलोभश्च क्रोधः स्तेयं च हिंसनम्।

अधार्मिकाणां सङ्गश्च वर्ज्यः स्त्रीणां तथा नृणाम् ॥ ५८ ॥

भवितव्यं तत्पराभिर्द्धर्मकार्येषु सर्वदा।

त्यक्त्वौद्धत्यं विनीताभिः स्थेयं जित्वेन्द्रियाणि च ॥ ५९ ॥

पातिव्रत्ये स्थिताभिश्च धर्मे ताभी रमापतेः।

भक्तिः कार्या स्वतन्त्राभिर्भवितव्यं न कुत्रचित् ॥ ६० ॥

विधवातुसदाविष्णुंसेवेतपतिभावतः। कामसम्बन्धिनीर्वार्त्तानश्रृण्वीत न कीर्तयेत्
आसन्नसम्बन्धवतो विनाऽन्यान्पुरुषान्कचित्। अनापदिस्पृशेन्नैवपश्येन्नैवचकामतः
स्तनपश्यतुतुःस्पर्शाद्वृद्धस्यचन दुष्यति। कार्यआवश्यकेताभ्यांभाषणेचविभर्त्तृका
व्यावहारिककार्ये च विवादमधिकं नरैः। न कुर्वीताऽवश्यकार्ये तैर्भाषेत विना रहः

नेक्षेत मिथुनीभूतं बुद्ध्या पश्वाद्यपि कचित्।
त्यजेच्च सकलान्भोगान्स्यात्सक्नन्मितभुक्तया॥ ६५॥

सधातुसूक्ष्मवासांसिनालङ्काराश्चधारयेत्। न दिवा शयनं कुर्यान्न खट्वायामनापदि
ताम्बूलभक्षणंनैव कुर्यान्नाभ्यङ्गमञ्जनम्। पुम्प्रसङ्गाच्चविभियात्कृष्णाहेरिवनित्यदा
सर्माश्यपुरुषंनारीयानमोहमुपाव्रजेत्। तादृशीतुवनालक्ष्मीमेकांनान्यास्तिकुत्रचित्
धर्मनिष्ठा ततो नारी स्वनिःश्रेयसमिच्छती। नेक्षेतपुरुषाकारंबुद्धिपूर्वञ्च न स्पृशेत्
कृच्छ्रचान्द्रायणादीनि नैरन्तर्येण भक्तितः। व्रतानिकुर्याच्च सदा भवेन्नियमतत्परा
पित्रापुत्रादिनावाऽपितरुर्णा तरुणेन च। सह तिष्ठेन्न रहसि कुसङ्गं सर्वथा त्यजेत्

सधवा विधवा वा स्त्री स्वरजोदर्शनं कचित्।
न गोपयेत्त्रिरात्रं तु मनुष्यादींश्च न स्पृशेत्॥ ७२॥

प्रथमेऽहनिचण्डालीद्वितीयेब्रह्मघातिनी। तृतीयेरजकीप्रोक्ता साचतुर्थेऽह्निशुद्ध्यति

इति स्त्रीणां मया धर्माः सङ्क्षेपात्कथितास्तव।
युक्ता यैर्योषितो यायुरिहाऽमुत्र महत्सुखम्॥ ७४॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये गृहस्थधर्मनिरूपणं नाम द्वाविंशोऽध्यायः॥ २२॥

त्रयोविंशोऽध्यायः

वनस्थयतिधर्मनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

वानप्रस्थस्य वक्ष्यामि नियमानथ ते मुने!। तृतीयआयुषो भागे तृतीयाश्रम ईरितः
अनुकूला स्वसेवायां विरक्ताच तपःप्रिया। यदि पत्नी भवेत्तर्हि तया सहवनंविशेत्

अन्यथा तु सुतादिभ्यस्तस्या पोषणरक्षणम्।
आदिश्य स्वयमेकाकी विरक्तो वनमाविशेत्॥ ३॥

निर्भयो निवसेत्तत्र तपोरुचिरतन्द्रितः। कुर्यादुटजमग्न्यर्थं स्वयं तु बहिरावसेत्॥
भवेत्पञ्चतपा ग्रीष्म उदवासश्च शैशिरे। आसारषाट्चवर्षासुजितक्रोधोजितेन्द्रियः

वासश्च तार्णं पार्णम्वा वसीताऽजिनवल्कलम्।
भुञ्जीत ऋषिधान्यानि वन्यं कन्दफलादि वा॥ ६॥

अग्निपक्वं वाऽर्कऽपक्वमपक्वं वापिभक्षयेत्। अभावेत्वेषदन्तानामश्मोलूखलकुट्टितम्
स्वयमेवाहरेदन्नं यथाकालं दिनेदिने। काले पराहृतं वापि गृह्णीयान्नाऽन्यथा कचित्
कालेऽपि कृष्टपच्यन्तु न गृह्णीयादनापदि। वन्यैरेवाग्निकार्यञ्चधान्यैः कुर्वीत पूर्ववत्
रक्षेत्कमण्डलुं दण्डमग्निहोत्रपरिच्छदान्। केशरोमश्मश्रुनखान्धारयेन्मलिनान्दतः॥
अङ्गान्यमर्दयन्स्नायाद्भूतले च शयीत सः। देशकालबलावस्थानुसारेण तपश्चरेत्
फेनपाश्चौदुम्बराश्च वालखिल्यास्तथैव च। वैखानसेति कथिताश्चतुर्द्धावनवासिनः
यथाशक्तिद्वादशाब्दानष्टौ वा चतुरो वने। वसेद्द्वावेकमेवाऽपि ततःसंन्यासमाश्रयेत्

यदि स्यात्तीव्रवैराग्यं तर्हि न्यासो हितावहः।
वसेत्तत्रैवाऽन्यथा तु यावज्जीवं वने द्विजः॥ १४॥
यथाविधि कृतत्यागस्तुरीयाश्रममास्थितः।
साच्छादनं तु कौपीनं कन्थामेकाञ्च धारयेत्॥ १५॥

दण्डं कमण्डलुं चाम्बुगालनं बिभृयाच्च सः । सदाचारद्विजगृहेकालेभिक्षांसमाचरेत्
न कुर्यात्प्रत्यहं भिक्षामेकस्यैव गृहेयतिः । रसलुब्धो भवेन्नैव सकृच्च मितभुग्भवेत्
वनस्थाश्रमिणो भिक्षां प्रायो गृह्णीत भिक्षुकः ।
तदन्धसाऽतिशुद्धेन शुद्ध्यत्येवाऽस्य यन्मनः ॥ १८ ॥
घ्राणेऽपि मांससुरयोः पाराकं व्रतमाचरेत् ।
शौचाचारविशुद्धः स्याच्छूद्रादींश्चापि न स्पृशेत् ॥ १९ ॥
नित्यं कुर्याद्विष्णुपूजा मद्याद्विष्णोर्न्निवेदितम् ।
द्वादशार्णं जपेद्विष्णोरष्टाक्षरमनुञ्च वा ॥ २० ॥
असद्वादंनकुर्वीतवृत्त्यर्थंनाचरेत्कथाम् ।असच्छास्त्रेनसक्तःस्यान्नोपजीवेच्चवर्जाविकाम्
सच्छास्त्रमभ्यसेच्चासौबन्धमोक्षानुदर्शनम् । मठादीन्नैवबध्नीयादहन्ताममतेत्यजेत्
चातुर्मास्यंविनैकत्रवसेन्नाऽसावनापदि । आत्मनश्च हरेरूपं विद्याज्ज्ञानेन तत्त्वतः ॥
कामं क्रोधं भयं वैरं धनधान्यादिसङ्ग्रहम् । नैवकुर्यात्पालयेतयमांश्चनियमान्यतिः
तीव्रज्ञानविरागाभ्यां सम्पन्नोऽपि यतिर्ध्रुवम् ।
स्त्रीवित्तभूषासद्वस्त्रसंसर्गाद्भ्रष्टताम्व्रजेत् ॥ २५ ॥
पुष्पचन्दनतैलादिसुगन्धिद्रव्यवर्जनम् । त्यागीकुर्वीताऽन्यथा तु भवेद्देहात्मधीःस वै
आहारो यस्य यावांस्तं तावान्स्त्रीकाम आविशेत् ।
अतो मितं नीरसं च भोजनं त्यागिनो हितम् ॥ २७ ॥
न श्राव्या ग्राम्यवार्त्ता च मोक्षसिद्धिमभीप्सता ।
नश्येद्यच्छ्रवणान्नृणां सद्यो विष्णुकथारुचिः ॥ २८ ॥
अपिचित्रमयींनारीं त्यागीनैक्षेतन स्पृशेत् । स्त्र्याकारदर्शनादेवभ्रष्टाभूरितपस्विनः
कुटीचको बहूदश्च हंसः परमहंसकः । एवं चतुर्द्धा कथितो यतिर्वैराग्यभेदतः ॥३०॥
काषायवाससोये मे भविष्याःसाधवश्च तैः । कार्यं मदर्थपाकादितुर्याश्रमस्थितैरति
श्रावासुदेवभक्ता ये तीव्रवैराग्यशालिनः । तेषां धर्मस्तुतत्सेवा प्रोक्ताहस्सुचरात्रिषु
एकोऽपिच क्षणस्तेषां ज्ञानविज्ञानभूयसाम् ।

भक्तिं नवविधां विष्णोर्विना व्यर्थो न वै भवेत् ॥ ३३ ॥
सर्वगुणैरुपेतोऽपिभगवद्विमुखो यदि । स्वजनोऽपि भवेत्तं तु जह्युरेव हि वैष्णवाः
ग्रामादिकं हरेरन्नं मोक्षितंतत्पदाम्बुना । भुञ्जीरंस्तुलसीमिश्रं प्रत्यहं सात्वताजनाः
स्त्रीणाञ्च स्त्रीषु सक्तानां प्रसङ्गो विष्णुचिन्तकैः ।
सर्वथैव परित्याज्यो भवेत्तद्ध्यानमन्यथा ॥ ३६ ॥
भगवन्तंवासुदेवंविनैकमितरःपुमान् । कोऽपिनास्त्येव यो नारींसमीक्ष्यनविमुह्यति
यत्र स्थित्या मुहुः स्त्रीणां स्यातां शब्दश्रुतीक्षणे ।
त्यागी तत्र वसेन्नैव वसन्धर्मच्युतो भवेत् ॥ ३८ ॥
कामो लोभो रसास्वादः स्नेहो मानस्तथा च रुट् ।
एते त्याज्याः प्रयत्नेन षड् दोषाः संसृतिप्रदाः ॥ ३९ ॥
लोकेषुधर्मेष्वेतेषुयस्ययस्यच्युतिर्भवेत् । यथाशक्तियथाशास्त्रंकार्यातत्तस्यनिष्कृतिः
इत्थं चतुर्णां वर्णानामाश्रमाणाञ्च नारद !। धर्माःसंक्षेपतः प्रोक्ता वैष्णवानाञ्चते मया
वर्णीयतिश्चधर्मस्थोब्रह्मलोकमुपैति वै । त्रिलोकंवनस्थश्चगृहस्थःस्वर्गमाप्नुयात्
भक्त्या सहैताञ्छ्रीविष्णोराचरेयुस्तु ये जनाः ।
ते तु सर्वेऽपि देहान्ते विष्णुलोकमवाप्नुयुः ॥ ४३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीयेवैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वनस्थयतिधर्मनिरूपणं नाम
त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

चतुर्विंशोऽध्यायः

ज्ञानस्वरूपनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

अथज्ञानस्वरूपं तेवच्मिसाङ्ख्येननिश्चितम् । क्षेत्रादिज्ञायतेयेन तज्ज्ञानंहिनिरुच्यते
वासुदेवः परं ब्रह्म बृहत्यक्षरधामनि । आदावेकोऽद्वितीयोऽभून्निर्गुणो दिव्यविग्रहः
सकार्यमूलप्रकृतिः सकलाऽक्षरतेजसि । प्रकाशेऽर्कस्यरात्रीव तिरोभूता तदाऽभवत्
सिसृक्षाऽथाभवत्तस्यब्रह्माण्डानांयदातदा । सकालाविर्बभूवादौ महामायाततोहिसा
तां कालशक्तिमादाय वासुदेवोऽक्षरात्मना । सिसृक्षयैक्षत यदा सा चुक्षोभ तदैवहि
तस्याः प्रधानपुरुषकोट्योजज्ञिरे मुने !। युज्यन्ते स्म प्रधानैस्ते पुरुषाश्चेच्छयाप्रभोः
पुमांसोनिदधुर्गर्भांस्तेषु तेभ्यश्चजज्ञिरे । ब्रह्माण्डानिह्यसङ्ख्यानितत्रैकंतुविविच्यते

आदौ जज्ञे महांस्तस्मात्पुंसो वीर्याद्धिरण्मयात् ।
अहङ्कारस्ततस्तस्माद्गुणाः सत्त्वादयस्त्रयः ॥ ८ ॥

तमसः पञ्च तन्मात्रा महाभूतानि जज्ञिरे । दशेन्द्रियाणि रजसो बुद्ध्यासहमहानसुः

सत्त्वादिन्द्रियदेवाश्च जायन्ते स्म मनस्तथा ।
सामान्यतस्तत्त्वसञ्ज्ञा एते देवाः प्रकीर्त्तिताः ॥ १० ॥

प्रेरिता वासुदेवेन स्वस्वांशैरैश्वरंवपुः । अजीजनन्विराट्सञ्ज्ञं ते चराचरसंश्रयम् ॥
सच्च वैराजपुरुषःस्वसृष्टास्वप्स्वशेत यत् । तेन नारायणइतिप्रोच्यते निगमादिभिः

तन्नाभिपद्माद् ब्रह्माऽऽसीद्राजसोऽथ हृदम्बुजात् ।
जज्ञे विष्णु सत्त्वगुणो ललाटात्तामसो हरः ॥ १३ ॥

एतेभ्यएवस्थानेभ्यस्तिस्रआसंश्चशक्तयः । तत्रासीत्तामसीदुर्गासावित्रीराजसीतथा

सात्त्विकी श्रीश्चेति सर्वा वस्त्राऽलङ्कारशोभिताः ॥ १४ ॥
ता वैराजाज्ञया त्रींश्च ब्रह्मादीन्प्रतिपेदिरे ।

दुर्गा रुद्रञ्च सावित्री ब्रह्माणं विष्णुमन्तिमा ॥ १५ ॥
चण्डिकाद्याश्च दुर्गाया अंशेनाऽऽसन्सहस्रशः ।
त्रयीमुख्याश्च सावित्र्याः शक्तयोंऽशेन जज्ञिरे ॥
दुस्सहाप्रमुखाश्चासन्नंशेनैव श्रियो मुने !॥ १६ ॥

तत्रादितो यो ब्रह्माऽऽसीद्वैराजनाभिपद्मतः । एकार्णवेतदब्जस्थः सकञ्चिदपि नैक्षत
विसर्गवृद्धिमप्राप्तोनात्मानञ्चविवेदसः । कोऽहं कुत इति ध्यायन्नदिदृक्षत्कजाश्रयम्

नाऽलं प्रविश्याऽधो यातुस्तन्मूलञ्चविचिन्वतः ।
सम्वत्सरशतं यातं तस्य नाऽन्तं तु सोऽलभत् ॥ १९ ॥

ऊर्ध्वं पुनरुपेत्याऽथ श्रान्तश्च निषसाद सः । अदृश्यमूर्तिर्भगवानूचे तपतपेति तम्
तच्छ्रुत्वा तत्प्रवक्तारमदृष्ट्वा च स सर्वतः । गुरूपदिष्टवत्तेपे दिव्यं वर्षसहस्रकम् ॥
पद्मे तपस्यते तस्मै तपः शुद्धात्मने ततः । समाधौ दर्शयामासधामवैकुण्ठमच्युतः
प्राधानिकागुणा यत्र त्रयोपि रजआदयः । न भवन्त्यल्पमपि यत्कालमायाभयंन च
सहोदितार्कायुतवद्भास्वरेतत्र तेजसि । वासुदेवंददर्शाऽसौ रम्यदिव्यासिताकृतिम्
चतुर्भुजं गदापद्मशङ्खचक्रधरं विभुम् । पीताम्बरं महारत्नकिरीटादिविभूषणम् ॥

नन्दताक्ष्यादिभिर्जुष्टं पार्षदैश्च चतुर्भुजैः ।
सिद्धिभिश्चाष्टभिः षड्भिर्बद्धाञ्जलिपुटैर्भगैः ॥ २६ ॥

सिंहासने श्रिया साकमुपविष्टं तमीश्वरम् । प्रणम्यप्राञ्जलिस्तथौविरञ्चो हृष्टमानसः
तं प्राह भगवान्ब्रह्मंस्तुष्टोऽहंतपसा तव । वरं वरयमत्तस्त्वंस्वाभीष्टंयत्प्रियोऽसि मे
इत्युक्तस्तेन तं जानंस्तपसि प्रेरकं प्रभुम् । स्वञ्चविश्वसृजं ब्रह्माययाचेऽभिमतंवरम्
प्रजाविसर्गशक्तिं मे देहि तुभ्यंनमःप्रभो !। तत्रापिचन बद्ध्येयं यथाकुरुतथाकृपाम्
ततस्तं भगवानूचे सेत्स्यते ते मनोरथः । वैराजेन मयात्मैक्यंभावयित्वा समाधिना

प्रजाः सृजाऽथ स्वासाध्ये कार्ये स्मर्योऽहमिष्टदः ॥ ३१ ॥
इत्युक्त्वाऽन्तर्दधे विष्णुर्ब्रह्माप्येकसमाधिना ।
वैराजेनाऽथ लोकान्प्राग्लीनासर्वान्स्व ऐक्षत ॥ ३२ ॥

विसर्गशक्तिं सम्प्राप्य स सर्गाय मनोदधे । ब्रह्मज्योतिर्मयस्तावदादित्यःप्रादुरास ह

स्थापयित्वाऽण्डमध्ये तं ततः स मनसाऽसृजत् ।
तपोभक्तिविशुद्धेन मुनीनाद्यांश्चतुःसनान् ॥ ३४ ॥

प्रजाः सृजतचेत्यूचेतांस्तदातेतुतद्वचः । न जगृहुर्नैष्ठिकेन्द्रास्तेभ्यश्चुक्रोध विश्वसृट्

क्रुद्धस्य तस्य भालाच्च रुद्र आसीत्तमोमयः ।
मन्युं नियम्य मनसा प्रजेशान्सोऽसृजत्ततः ॥ ३६ ॥

मरीचिमत्रिं पुलहं पुलस्त्यञ्च भृगुं क्रतुम् । वसिष्ठं कर्दमञ्चैव दक्षमङ्गिरसं तथा ॥
धर्मं ततः सहृदयादधर्मंपृष्ठतस्तथा । मनसः काममास्याच्चवाणींक्रोधं भ्रुवोऽसृजत्
शौचं तपो दया सत्यमिति धर्मपदानि च । चतुर्भ्यो वदनेभ्यश्च चत्वारि ससृजेततः

ऋग्वेदं वदनात्पूर्वाद्यजुर्वेदं च दक्षिणात् । ।
ससर्ज पश्चिमात्साम सौम्याच्चाऽथर्वसञ्ज्ञितम् ॥ ४० ॥
इतिहासपुराणानि यज्ञान्विप्रशतं तथा ।
वस्वादित्यमरुद्विश्वान्साध्यांश्च मुखतोऽसृजत् ॥ ४१ ॥

बाहुभ्यः क्षत्रियशतमूरुभ्यां चविशांशतम् । पद्भ्यांशूद्रशतंचैतान्ससर्जसहवृत्तिभिः
ब्रह्मचर्यं च हृदयाद्गार्हस्थ्यं जघनस्थलात् । वनाश्रमंतथोरस्तःसंन्यासंशिरसोऽसृजत्
वक्षःस्थलात्पितृगणानसुरांजघनस्थलात् । ससर्ज च गुदान्मृत्युंनिर्ऋतिं निरयांश्चसः

गन्धर्वांश्चारणान्सिद्धान्सर्पान्यक्षांश्च राक्षसान् ।
नगान्मेघान्विद्युतश्च समुद्रान्सरितस्तथा ॥ ४५ ॥
वृक्षान्पशून्पक्षिणश्च सर्वान्स्थावरजङ्गमान् ।
स्वाङ्गेभ्य एव सोऽस्राक्षीद् ब्रह्मा नारायणात्मकः ॥ ४६ ॥
सृष्टिमेतां विलोक्याऽपि नाऽतिप्रीतो यदा तदा ।
हरिं ध्यात्वा स ससृजे तपोविद्यासमाधिभिः ॥
ऋषीन्स्वायम्भुवादींश्च मनूंश्च मनुजानपि ॥ ४७ ॥

ततः प्रीतः स सर्वेषांनिवासाययथोचितम् । स्वर्लोकंचभुवर्लोकंभूर्लोकंसमकल्पयत्

येषां तु यादृशं कर्म प्राक्कालीनं हि तान्विधिः ।
संस्थाप्य तादृशे स्थाने वृत्तीस्तेषामकल्पयत् ॥ ४९ ॥

देवानाममृतं नृणामृषीणां चान्नमोषधीः । यक्षरक्षोसुरव्याघ्रसर्पादीनां सुरामिषम्

चक्लृपे गोमृगादीनां वृत्तिं स यवसादि च ॥ ५० ॥

स देवानां तु विश्वेषां हव्यं वृत्तिमकल्पयत् । अमूर्तानांचमूर्तानांपितृणाकव्यमेवच
दुर्गोद्भवानां शक्तीनां तदुपासनतत्परैः । दैत्यरक्षःपिशाचाद्यैर्दत्तं मद्यामिषादि च

तथा सावित्र्युद्भवानां शक्तीनां तदुपासकैः ।
दत्तमृष्यादिभिर्यज्ञे मुन्यन्नंचान्नमोषधीः ॥ ५३ ॥

श्रीजातानां च शक्तीनां तदुपास्तिपरायणैः । दत्तं देवासुरनरैः पायसाज्यसितादिच
प्रजापतीनांसपतिस्ततःप्राहाऽखिलाःप्रजाः । इज्यादेवाश्चपितरोहव्यकव्यात्मकैर्मखैः
इष्टाः सम्पूरयिष्यन्तिह्येनेयुष्मन्मनोरथान् । एतान्येनाऽर्चयिष्यन्तितेवैनिरयगामिनः

इत्थं कृता हि मर्यादा तेन नारायणात्मना ।
दैवं पित्र्यमतोनित्यं जनैःकार्यं यथाविधि ॥ ५७ ॥

ततो ब्रह्मा स सर्वेषांधर्मसेत्ववनायच । तत्तज्जातिषुयेमुख्यास्तान्मनूंश्चाप्यतिष्ठिपत्
वासुदेवेच्छयैवेत्थं वैराजाद्ब्रह्मरूपिणः । कल्पेकल्पे भवत्येव सृष्टिर्बहुविधा मुने !॥

प्राक्कल्पे यादृशी सञ्ज्ञा वेदाः शास्त्राणि च क्रियाः ।
कल्पेऽन्ये तादृशाः सर्वे धर्माः स्युश्चाऽधिकारिणः ॥ ६० ॥
विष्णुर्यः कथितः सोऽपि वैराजपुरुषात्मकः ।
पोषयत्यखिलाँल्लोकान्मर्यादाः परिपालयन् ॥ ६१ ॥
मन्वादिभिः पाल्यमानाः सेतवस्त्वसुरैर्यदा ।
कामरूपैर्विभिद्यन्ते वासुदेवस्तदा स्वयम् ॥
ब्रह्मादिभिः प्रार्थ्यमानः प्रादुर्भवति भूतले ॥ ६२ ॥
अवतारा भगवतो भूताभाव्याश्च सन्ति ये ।
कर्त्तुं नशक्यते तेषां सङ्ख्यां सङ्ख्याविशारदैः ॥ ६३ ॥

सद्धर्मदेवसाधूनां गुप्त्यै तद्द्रोहिमृत्यवे। श्रेयसेसर्वभूतानामाविर्भावोऽस्तिसत्पतेः

स वासुदेवः प्रकृतौ पुंसि कार्येषु चैतयोः।
अन्वितश्च पृथक् चाऽऽस्ते सर्वाधीशः स्वधामनि ॥ ६५ ॥
व्याप्य स्वांशैरिमाँल्लोकान्यथाग्निवरुणादयः।
स्वस्त्यासते स्वस्वलोके तथैष भगवान्मुने !॥ ६६ ॥
सर्गात्प्राक्सच्चिदानन्दः शुद्ध एकश्च निर्गुणः।
यथाऽऽसीत्तादृगेवासावन्वितोऽप्यस्ति निर्मलः ॥ ६७ ॥

वायुतेजोजलक्ष्मासु तत्तत्कार्येषु खं यथा। अन्वीयाऽप्यस्तिनिर्लेपंतथा पूर्वंतथैषहि सर्वोपास्यो नियन्ता च व्यापकश्चैषकीर्तितः। आत्यन्तिकेलयेऽथैषाभवत्येवयथापुरा वैराजः पुरुषो योऽत्र प्रोक्तोऽसावीश्वराभिधः। ज्ञेयःस्वतन्त्रःसर्वज्ञोवश्यमायश्चनारद एतस्यैव स्वरूपाणिब्रह्मविष्णुशिवास्त्रयः। रजआदिगुणोपेताःस्वगुणानुगुणक्रियाः ब्रह्मणो ये समुत्पन्ना देवासुरनरादयः। ते जीवसञ्ज्ञा ह्यल्पज्ञाः परतन्त्रा भवन्ति च जीवानामीश्वराणां च तनवःक्षेत्रसञ्ज्ञकाः। महदादितत्त्वमय्यःक्षेत्रज्ञाख्यास्तुतद्विदः क्षेत्राणां च क्षेत्रविदां प्रधानपुरुषस्य च। मायायाः कालशक्तेश्चाऽक्षरस्यचपरात्मनः

पृथक्पृथग्लक्षणैर्यज्ज्ञानं तज्ज्ञानमुच्यते ॥ ७४ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये ज्ञानस्वरूपनिरूपणं नाम चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

पञ्चविंशोऽध्यायः

वैराग्यभक्तिनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

वैराग्यस्याऽथतेवच्मिलक्षणंमुनिसत्तम !। क्षयिष्णुवस्तुष्वरुचिःसर्वथेतितदीरितम् आरभ्य मायापुरुषात्सर्वा ह्याकृतयस्तु याः। कालशक्त्याभगवतोनाश्यन्तेताश्चतद्दशाः प्रत्यक्षेणाऽनुमानेनशाब्देनचविवेकिभिः। असत्यताकृतीनांचनिश्चितासत्यतात्मनाम् नित्येन प्रलयेनैष कालो नैमित्तिकेन च। प्राकृतिकेन रूपेण चरत्यात्यन्तिकेन च ॥ देहिदेहा इमे नित्यं क्षीयन्ते परिणामिनः। क्रमेण दृश्यते यत्र बाल्यतारुण्यवार्द्धकम् सूक्ष्मत्वान्नेक्ष्यते तत्तु गतिर्दीपार्चिषो यथा। फलवृद्धिर्वाऽनुपदं जायमाना द्रुमेयथा तस्यांतस्यामवस्थायां दुःखं चमहदीक्ष्यते। जाग्रदादिष्ववस्थासुदुःखंचैवपुनःपुनः

दुःखमाध्यात्मिकं भूरि दृश्यते चाऽऽधिभौतिकम्।
आधिदैविकमप्यत्र दुःखमेवाऽस्ति देहिनाम् ॥ ८ ॥

हाहा ममार मत्पुत्रो हा पत्नी म्रियते मम। तातं मेऽभक्षयद्व्याघ्रो दष्टा सर्पेणमेवधूः

महासौधोऽग्निना दग्धो हाहा सोपस्करोऽद्य मे।
स्वकुटुम्बं कथं पोक्ष्ये नाऽवर्षत्पाकशासनः ॥ १० ॥

सस्यैःसमृद्धंमत्क्षेत्रंहाहा दग्धंहिमाग्निना। ह्रियन्तेतस्करैर्गावःसर्वस्वंममलुण्ठितम्

नृपेण दण्डितोऽत्यर्थं शत्रुणा हाऽतिताडितः।
किं करोमि च कं ब्रूयां माता मे व्यभिचारिणी ॥ १२ ॥
विषं पास्यामि हाहाऽद्य मत्पत्नीं शत्रुराकृषत्।
हा स्वसा मे हृता म्लेच्छैर्हाहाऽरिः प्राप मर्मभित् ॥ १३ ॥

म्रिये ज्वरातिव्यथया यमदूता इमे हहा। इत्थं रोरूयमाणा हि दृश्यन्ते सर्वतो जनाः अवस्थानां शरीरस्यजन्ममृत्यू प्रतिक्षणम्। कालेनप्राप्नुवद्भिःस्वंप्रारब्धंदुःखमश्यते

प्रारब्धान्ते मृत्युदुःखंभवत्यप्रतिमं हि तत् । मृत्वाऽपि चमहद्दुखंप्राप्यतेयमयातना
ततो जरायुजोद्भिज्जस्वेदजाण्डजयोनिषु । भूत्वाभूत्वा यथाकर्मम्रियतेदुःखितैःपुनः

नित्यः प्रलय एवं ते कीर्त्तितः सूक्ष्मया दृशा ।

स ज्ञेयोऽथ मुने! वच्मि लयं नैमित्तिकाभिधम् ॥ १८ ॥

निमित्तीकृत्य रजनीं भवेद्विश्वसृजस्तु यः । नैमित्तिकःसकथितोलयोदैनंदिनश्चसः
चतुर्युगाणां साहस्रं दिनंविश्वसृजो मुने !। निशा चतावतीतस्यतद्द्वयंकल्पउच्यते
एकैकस्मिन्दिने तस्य चतुर्दश चतुर्दश । भवन्ति मनवो ब्रह्मन्धर्मसेत्वभिरक्षकाः ॥
आद्यःस्वायम्भुवस्तत्रमनुःस्वारोचिषस्ततः । उत्तमस्तामसश्चाऽथरैवतश्चाक्षुषस्ततः
श्राद्धदेवश्च सार्वाणभौत्यो रौच्यस्ततः परम् । ब्रह्मसावर्णिनामाच रुद्रसावाणरेवच
मेरुसावर्णिसञ्ज्ञोऽथदक्षसावर्णिरन्तिमः । चतुर्दशैते मनवः प्रोक्ता ब्रह्मैकवासरे ॥
एकैकस्य मनोः कालो युगानांचैकसप्ततिः । दिव्यैर्द्वादशसाहस्रैर्युगकालश्चवत्सरैः
चतुर्दशस्यैव मनोरन्तरेऽन्तमुपेयुषि । सायंसन्ध्या विश्वसृजो जायते मुनिसत्तम !
दिनावसाने वैराजः शक्तीराकर्षति स्थितेः । वैराजात्मा तदा रुद्रस्त्रिलोकींहर्तुमीहते
आदौभवत्यनावृष्टिरत्युग्राशतवार्षिकी । तदाऽल्पसारसत्त्वानि क्षीयन्ते सर्वशोभुवि

साम्वर्त्तकस्य चाऽर्कस्य रश्मयोऽत्युल्बणा रसम् ।

आपातालात्पिबन्त्याशु धरण्यां सर्वमेव हि ॥ २९॥

सारसं चैव नादेयं सामुद्रं चाऽम्बु सर्वशः ।

शोषयित्वाऽखिलाँल्लोकान्सोऽर्को नयति सङ्क्षयम् ॥ ३० ॥

ततो भवतिनिःस्नेहा नष्टस्थावरजङ्गमा । कूर्मपृष्ठोपमा भूमिःशुष्कासङ्कुचिताभृशम्
कालाग्निरुद्रः शेषस्य मुखादुत्पद्यते ततः । अधोलोकान्सप्तभूमिभुवःस्वश्चदहत्यसौ
निर्दग्धलोकदशको ज्वालावर्त्तभयङ्करः । उद्भासितमहर्लोकः कालाग्निः परिवर्त्तते ॥
गताधिकारास्त्रिदशाभुवःस्वर्गनिवासिनः । महर्लोकाज्जनंयान्तिवह्निज्वालाभृशार्दिताः
निवृत्तिधर्मा ऋषयः प्राप्ताः सिद्धदशां तु ये । भूतलात्तेपितर्ह्येवऋषिलोकंप्रयान्तिच

उत्तिष्ठन्ति ततो घोरा व्योम्नि साम्वर्त्तका घनाः ।

महागजकुलप्रख्यास्तडित्वन्तोऽतिनादिनः ॥ ३६ ॥

धूम्रवर्णाःपीतवर्णाःकेचित्कुमुदसन्निभाः । लाक्षारसनिभाःकेचिच्चाषपत्रनिभास्तथा
शमयित्वा महावह्निंशतंवर्षाण्यहर्निशम् । वर्षमाणाःस्थूलधाराःस्तनन्तस्ते घनाघनाः

ब्रह्माण्डस्यान्तरालञ्च पूरयन्ति ध्रुवावधि ॥ ३८ ॥

एकार्णवजले तस्मिन्वैराजपुरुषः स तु । अनिरुद्धात्मकः शेते नागेन्द्रशयने प्रभुः ॥
तदा देवाश्च ऋषयो रजःसत्त्वतमोवशाः । ये ते सह विरिञ्चेनस्वकीयगुणकर्षिताः

प्रविश्य तस्य जठरे शेरते दीर्घनिद्रया ॥ ४० ॥

ये तु ब्रह्मात्मैक्यभावा वशीकृतगुणत्रयाः । निवृत्तेनैव धर्मेण वासुदेवमुपासते ॥ ४१
महरादिषु लोकेषु ते चतुर्षु कृतालयाः । तं वैराजंसंस्तुवन्तोनिवसन्तियथासुखम्
नारायणः स भगवान्स्वरूपं परमात्मनः । चिन्तयन्वासुदेवाख्यं शेते वै योगनिद्रया
निशान्ते ब्रह्मणा साकं सर्वे तेतस्य जाठराः । उत्पद्यन्तेयथापूर्वंयथाकर्माधिकारिणः
एवं नैमित्तिको नाम त्रिलोकीक्षयलक्षणः । प्रलयः कथितस्तुभ्यंप्राकृतंकीर्त्तयाम्यथ
य एष कल्पः कथितस्तादृशानांशतत्रयम् । षष्ट्याधिकञ्चयःकालोवैधसःसतुवत्सरः
पञ्चाशता तैः परार्द्धा ब्रह्मायुस्तद्द्वयंमतम् । पराख्यकाले सम्पूर्णे महान्भवतिसङ्क्षयः
संहाररुद्ररूपेण संहृत्य स्वं विराड्वपुः । स्वपरं निर्गुणंरूपंवैराजोयातुमिच्छति

तदा भवत्यनावृष्टिः पूर्ववच्छतवार्षिकी ।

साङ्कर्षणश्च कालाग्निर्दहत्यण्डमशेषतः ॥ ४६ ॥

साम्वर्त्तकास्ततो मेघा वर्षन्त्यतिभयानकाः । शतंवर्षाणिधाराभिर्मुसलाकृतिभिर्मुने
महदादेर्विकारस्य विशेषान्तस्य सङ्क्षयः । सर्वस्यापि भवत्येव वासुदेवेच्छयाततः

आपो ग्रसन्ति वै पूर्वं भूमेर्गन्धात्मकं गुणम् ।

आत्तगन्धाततोभूमिः प्रलयत्वाय प्रकल्पते ॥ ५२ ॥

ग्रसतेऽम्बु गुणं तेजो रसंतल्लीयते ततः । रूपं तेजो गुणं वायुर्ग्रसतेलीयतेऽथ तत्
वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशो ग्रसते ततः । प्रशाम्यतितदावायुःखन्तुतिष्ठत्यनावृतम्
भूतादिस्तद्गुणं शब्दंग्रसतेलीयतेचखम् । इन्द्रियाणिविलीयन्तेतेजसाहङ्कृतौततः

अहङ्कारे विलीयन्तेसात्त्विके देवता मनः । यद्यद्यस्मात्समुत्पन्नंतत्तत्तस्मिन्हिलीयते
अहङ्कारो महत्तत्त्वे त्रिविधोऽपि प्रलीयते ।
तत्प्रधाने च तत्पुंसि स मूलप्रकृतौ ततः ॥ ५७ ॥
एष प्राकृतिको नाम प्रलयः परिगीयते । तिरोभवन्ति जीवेशायत्राऽव्यक्तेहरीच्छया
यदा च मायापुरुषौ कालोऽत्यक्षरतेजसि ।
तदिच्छया तिरोयान्ति स त्वेको वर्तते प्रभुः
तदा स प्रलयो ज्ञेयो नारदात्यन्तिकाभिधः ॥ ५९ ॥
इत्थंप्रभोःकालशक्त्यालयैरेतैश्चतुर्विधैः । असद्वद्बुद्ध्वाऽखिलंतत्राऽरुचिर्वैराग्यमुच्यते
वासुदेवेतरान्देवान्कालमायावशीकृतान् ।
विदित्वा तेषु च प्रीतिं हित्वा तस्यैव नित्यदा ।
गाढस्नेहेन या सेवा सा भक्तिरिति गीयते ॥ ६१ ॥
श्रवणं कीर्तनं तस्यस्मृतिश्चरणसेवनम् । पूजाप्रणामोदास्यश्च सख्यंचात्मनिवेदनम्
इत्येतैर्नवभिर्भावैर्यः सेवेत तमादरात् ।
अनन्यया धिषणया स हि भक्त इतीर्यते ॥ ६३ ॥
त्रिभिः स्वधर्मप्रमुखैर्युक्ताभक्तिरियंमुने !। धर्म एकान्तिकइति प्रोक्तोभागवतश्चसः
साक्षाद्भगवतः सङ्गात्तद्भक्तानाञ्च वेद्रशाम् ।
धर्मो ह्येकान्तिकः पुम्भिः प्राप्यते नाऽन्यथा क्वचित् ॥ ६५ ॥
नैतादृशं परं किञ्चित्साधनंहिमुमुक्षताम् । निःश्रेयसकरं पुंसां सर्वाभद्रविनाशनम्
एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थंक्रियायोगपरोभवेत् । पुमान्स्याद्येननैष्कर्म्यंकर्मणांमुनिसत्तम!
एतन्मया वेदपुराणगुह्यं तत्त्वं परं प्रोक्तमघौघनाशम् ।
एकाग्रया शुद्धधियावधार्यं सच्छ्रद्धया चेतसि ते महर्षे ! ॥ ६८ ॥
न वासुदेवात्परमस्ति पावनं न वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलम् ।
न वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवात्परमस्ति वाञ्छितम् ॥ ६९ ॥
यन्नामधेयं सकृदप्यबुद्ध्या देहावसानेऽपि गृणाति योऽत्र ।

स पुष्कसोऽप्याशु भवप्रवाहाद्विमुच्यते तं भज वासुदेवम् ॥ ७० ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराणे एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायांद्वितीयेवैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये वैराग्यभक्तिनिरूपणं नाम पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

षड्विंशोऽध्यायः

क्रियायोगाधिकारादिवर्णनम्

स्कन्द उवाच

एकान्तधर्मविवृतिं श्रुत्वा भगवतोदिताम् । प्रहृष्टमानसो भूयस्तं पप्रच्छ स नारदः ॥

नारद उवाच

धर्म एकान्तिकः स्वामिंस्त्वया सम्यगुदीरितः ।
तमाश्रुत्य महान्हर्षो जातोऽस्ति मम मानसे ॥ २ ॥
सिद्धयेतस्यभवताक्रियायोगोयउच्यते । तमहंबोद्धुमिच्छामि भगवंस्तवसम्मतम्

श्रीनारायण उवाच

पूजाविधिः क्रियायोगोवासुदेवस्यकीर्त्यते । स तु वेदेषुतन्त्रेषुबहुधैवास्तिवर्णितः
भक्तानां रुचिवैचित्र्यात्तथा बहुविधत्वतः ।
वासुदेवस्य मूर्त्तीनां बहुधा सोऽस्ति विस्तृतः ॥ ५ ॥
साकल्येनोच्यमानस्य पारो नाऽऽयाति तस्य वै ।
अतः सङ्क्षेपतस्तुभ्यं वच्मि भक्तिविवर्द्धनम् ॥ ६ ॥
प्राप्तायैवैष्णवींदीक्षांवर्णाश्चत्वारआश्रमाः । चातुर्वर्ण्यस्त्रियश्चैतेप्रोक्ताअत्राधिकारिणः
वेदतन्त्रपुराणोक्तैर्मन्त्रैर्मूलेन च द्विजाः । पूजेयुर्दीक्षितायोषाः सच्छूद्रा मूलमन्त्रतः
मूलमन्त्रस्तु विज्ञेयः श्रीकृष्णस्य षडक्षरः ॥ ८ ॥
स्वस्वधर्मं पालयद्भिः सवरैतैर्यथाविधि । पूजनीयोवासुदेवोभक्त्यानिष्कपटान्तरैः

आदौ तु वैष्णवीं दीक्षां गृह्णीयात्सद्गुरोः पुमान् ।
सदैकान्तिकधर्मस्थाद् ब्रह्मजातेर्दयानिधेः ॥ १० ॥
सम्पन्नोज्ञानभक्तिभ्यांस्वधर्मरहितस्तु यः । सगुरुर्नैवकर्त्तव्यःस्त्रीहृतात्माचकर्हिचित्
प्राप्ता स्त्रैणाद् गुरोर्दीक्षा ज्ञानं भक्तिश्च कर्हिचित् ।
फलेन्नैव यथाऽपत्यं युवतिः षण्ढसङ्गिनी ॥ १२ ॥
प्राप्याऽतः सद्गुरोर्दीक्षां तुलसीमालिकां गले ।
ललाटादौ चोद्र्ध्वपुण्ड्रं गोपीचन्दनतो धरेत् ॥ १३ ॥
विष्णुपूजारुचिर्भक्तो गुरोरेवागमोदितम् । पूजाविधिं सुविज्ञाय ततः पूजनमारभेत्
रात्र्यन्तयामउत्थायभक्तोब्राह्मेक्षणेऽथवा । मुहूर्त्तार्द्धं हृदि ध्यायेत्केशवंक्लेशनाशनम्
कीर्त्तयित्वाऽभिधानस्य तदीयानाञ्च नाडिकाम् ।
ततः शौचविधिं कृत्वा दन्तधावनमाचरेत् ॥ १६ ॥
अङ्गशुद्धिस्नानमादौ कृत्वा स्नायात्समन्त्रकम् ।
गृहीत्वाशुचिमृत्स्नादीन्कुर्यात्स्नानाङ्गतर्पणम् ॥ १७ ॥
परिधायांऽशुकेधौतेउपविश्यासनेशुचौ । कृत्वोद्र्ध्वपुण्ड्रंकुर्वीतसन्ध्यांहोमंजपादिच
वस्त्रचन्दनपुष्पादीनुपहारांस्ततोऽखिलान् । आहरेन्मांसमदिराद्यशुचिस्पर्शवर्जितान्
देवेभ्यो वा पितृभ्यश्चाऽप्यन्येभ्यो न निवेदितान् ।
अनाघ्रातांश्च मनुजैः केशकीटादिवर्जितान् ॥ २० ॥
संस्थाप्यतान्दक्षपार्श्वे पूजोपकरणानिच । उद्धर्त्य दीपमाज्येनकुर्यात्तैलेन वा ततः
कौशेवौर्णे च वस्त्रादौ विकाष्ठे शुद्ध आसने । उपाविशेद्वासुदेवप्रतिमासन्निधौ ततः
शैली धातुमया दार्वी लेख्या मणिमयी च वा ।
प्रतिमा स्यात्सिता रक्ता पीता कृष्णाऽथ वा मुने !॥ २३ ॥
कृष्णस्य सा तु कर्तव्या द्विभुजावाचतुर्भुजा । मुरलीं धारयेत्तत्र द्विभुजायाःकरद्वये
अथवा दक्षहस्तेऽस्याश्चक्रं शङ्खं तथेतरे । पद्मं वा धारयेद्दक्षे पाणावभयमुत्तरे ॥२५
द्वितीयायास्तु हस्तेषु दक्षिणाधः करक्रमात् । गदाब्जदरचक्राणिधारयेन्मुनिसत्तम॥

द्विविधाया अपि हरेर्मूर्तेर्वामेश्रियं न्यसेत् । मुरलीधरवामे तु राधांरासेश्वरींन्यसेत्
अप्येषा द्विविधा मूर्त्तिरखण्डा शुभलक्षणा । सर्वावयवसम्पन्ना भवेदर्च्चकसिद्धिदा
लक्ष्मीस्तु द्विभुजाकार्यावासुदेवस्यसन्निधौ । दधतीपङ्कजंहस्ते वस्त्रालङ्कारशोभना
लक्ष्मीवद्राधिकाऽपि स्याद् द्विभुजा चारुहासिनी ।
पङ्कजं पुष्पमालां वा दधती पाणिपङ्कजे ॥ ३० ॥
अचलाचचलाचेति द्विविधाप्रतिमाहरेः । तत्राऽऽद्यायां न कर्तव्यमावाहनविसर्जनम्
तदङ्गदेवतानाञ्चकार्यंनावाहनाद्यपि । नच दिङ्नियमोऽर्चायांतस्याः स्थैर्यंतु सम्मुखे
शालग्रामेऽप्येवमेव कार्यं नावाहनादि च । अन्यत्र चलमूर्तौ तु कर्तव्यं तत्तदर्चकैः ॥
तत्रापि दार्व्यां लेख्यायांजलस्पर्शोऽनुलेपनम् । नैव कार्यम्पूजकेनकर्तव्यंपरिमार्जनम्
उदङ्मुखःप्राङ्मुखोवाचलायांसम्मुखोऽथवा । यथाशक्तियथालब्धैरुपहारैर्यजेद्धरिम्
श्रद्धानिश्छद्मभक्तिभ्यामर्पितेनाऽम्बुनाऽपि सः ।
प्रीतस्तुष्यति विश्वात्मा किमुताऽखिलपूजया ॥ ३६ ॥
पुंसा श्रद्धादिहीनेन रत्नहेमाद्यलङ्क्रियाः । चतुर्विधं चाप्यन्नाद्यं दत्तं गृह्णातिनोमुदा
तस्माद्भक्तिमता कार्यं पुंसा स्वश्रेयसे भुवे ।
श्रीकृष्णस्यार्च्चनं नित्यं सर्वाभीष्टाशुदायिनः ॥ ३८ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगाधिकारादिनिरूपणं नाम
षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

———

सप्तविंशोऽध्यायः

क्रियायोगे पूजामण्डलरचनाविधिनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

खननोक्षणलेपाद्यैः शोधिते धरणीतले । चतुष्पादं न्यसेत्पीठं नानारङ्गसुशोभिते ॥
अर्चकः प्राङ्मुखःपीठपादान्कोणेषुकारयेत् । चतुर्षु तेषुधर्मादीन्स्थापयेत्सिंहरूपिणः
अग्नौ धर्मं न्यसेच्छ्वेतं ज्ञानंशोणञ्च नैर्ऋते । वायौ तु पीतंवैराग्यंश्याममैश्वर्यमैशके

मनोधीचित्ताहङ्कारान्क्रमात्पूर्वादिदिक्ष्वथ ।
विन्यसेत्पीठगात्रेषु हरिद्रक्तसितासितान् ॥ ४ ॥

स्थाप्यारक्तसितश्यामारजःसत्त्वतमोगुणाः । पीठस्यपट्टिकायांतुत्रयोपिमुनिसत्तम!
अन्तःकरणरूपेषु गात्रेष्वथ चतुर्ष्वपि । विमलाद्या न्यसेच्छक्तीर्द्वेद्वे एकैकगात्रके ॥

विमलोत्कर्षिणीति द्वे गौराङ्ग्यौ पूर्वतो न्यसेत् ।
वादयन्त्यौ शुभां वीणां हरिद्वस्त्रे स्वलङ्कृते ॥ ७ ॥

ज्ञानाक्रिये न्यसेद्याम्ये पीतवस्त्रेऽरुणद्युती । एका तालं वादयन्ती मृदङ्गमपरा तथा

योगाप्रह्व्यौ न्यसेत्पश्चाच्छ्यामे अरुणवाससौ ।
सहैव मुरलीं चोभे वादयन्त्यौ पृथक्पृथक् ॥ ६ ॥
सत्येशाने हेमवर्णे उत्तरस्यां ततो न्यसेत् ।
श्यामांशुके वादयन्त्यावुभे ते परिवादिनीम् ॥ १० ॥
अनुग्रहाख्या पट्टिकायां स्थाप्यैका च कृताञ्जलिः ।
सर्वा एतास्तु कर्तव्या द्विभुजाः सुविभूषणाः ॥ ११ ॥

पीठोपरि सितद्वीपं कुर्वीतश्वेतवाससा । तन्मध्येऽष्टदलंपद्मंकुर्वीतोज्ज्वलकर्णिकम्
द्वादशांशं परित्यज्य पद्मक्षेत्रस्य बाह्यतः । वृत्तैस्त्रिभिस्तस्यमध्यंविभजेत्समभागतः
तत्राऽऽद्यंकर्णिकास्थानंकेसराणांतुमध्यमम् ।पत्राणांतुतृतीयंस्याद्दलाग्राणितुबाह्यतः

परितस्तस्य च पुरं चतुर्द्वारं प्रकल्पयेत् । रङ्गद्रव्यैर्बहुविधैर्हरिद्राकुङ्कुमादिभिः ॥
कुर्वीत तण्डुलैर्वापि तत्र पद्मादि शोभनम् । पद्मस्यकर्णिकांमध्येहेमवर्णांसुशोभयेत्
शोणवर्णानि पत्राणिपरितस्तस्यचार्चकः । कुर्यादष्टाप्यप्यष्टदिक्षुस्वर्णवर्णानिवामुने
पूर्वं तु गोपुरं शोणंश्यामंकुर्याच्चदक्षिणम् । पीतवर्णंपश्चिमञ्चस्फटिकाभंतथोत्तरम्

अन्तराले च पुष्पाणि चित्राणि पुरपद्मयोः ।
कृत्वा मध्येऽथ श्रीकृष्णं तद्वामे राधिकां न्यसेत् ॥ १६ ॥

राधाकृष्णस्यास्य ततःपृष्ठेसङ्कर्षणं न्यसेत् । चतुर्बाहुं धृतच्छत्रंगौराङ्गंनीलवाससम्
दक्षे न्यसेद्भगवतः प्रद्युम्नं पीतवाससम् । चतुर्भुजंघनश्यामं धृत्वाचामरमास्थितम्
वामेऽनिरुद्धं च हरेर्न्यसेदरुणवाससम् । इन्द्रनीलमणिश्यामं संस्थितं धृतचामरम् ॥
त्रयोऽप्येते तु कर्तव्या नानालङ्कारशोभिताः । अनर्घ्यरत्नमुकुटास्तारुण्येनमनोहराः
ततोऽवतारांस्तु हरेः केसरेष्वष्टसुक्रमात् । एकैकस्मिन्न्यसेद्द्वौद्वावष्टस्वेवंहिषोडश
स्थापयेद्वामनं बुद्धं पूर्वस्मिन्केसरेऽग्रतः । घनश्यामावुभौह्येतौ करुणौ ब्रह्मचारिणौ
सितांशुकौ करे दक्षे बिभ्रतौ फुल्लपङ्कजम् । अभयं वामहस्तेचशान्तौयज्ञोपवीतिनौ

कल्किनं पर्शुरामं च वह्निकोणेऽथ विन्यसेत् ।
खड्गपाणिस्तत्र कल्की पर्शुपाणिस्तथाऽपरः ॥ २७ ॥

उभौ गौरौचताम्राक्षौजटिलौसितवाससौ । यज्ञोपवीतिनौकार्यौत्यक्तक्रोधमहार्यौ
हयग्रीववराहौ च स्थापयेद्याम्यकेसरे । हयग्रीवो हयास्यः स्यान्नराङ्गश्चचतुर्भुजः ॥
शङ्खादिभृत्स्वर्णवर्णोधृतदिव्यसिताम्बरः । वराहस्तुवराहास्यो नराङ्गःस्याच्चतुर्भुजः
शङ्खचक्रगदाब्जानि दधत्पीताम्बरं तथा । मधुपिङ्गलवर्णश्च कर्त्तव्योद्विभुजोऽथ वा
मत्स्यकूर्म्मौ नैर्ऋते च स्थापयेत्केसरे ततः । कटेरधस्तादाकारावूर्ध्वंतौतुनराकृती
वामे शङ्खं गदां दक्षे पाणौच दधतावुभौ ।श्यामसुन्दरदेहौ च कर्त्तव्यौधृतभूषणौ
धन्वन्तरिंनृसिंहञ्चपश्चिमेकेसरेन्यसेत् । धन्वन्तरिः शुक्लवासोगौराङ्गोऽमृतकुम्भधृत्
सिंहवक्त्रोनृसिंहस्तु नृदेहःकेसरान्वितः । नीलोत्पलाभोद्विभुजोगदाचक्रधरो भवेत्
वायौ न्यसेदुभौ हंसदत्तात्रेयौ जटाधरौ । योगिवेषौसितौदण्डकमण्डलुकरौतथा

उत्तरे केसरे व्यासं न्यसेद्गणपतिं ततः। तत्रव्यासोविशालाक्षःकृष्णवर्णःसिताम्बरः
द्विभुजो धृतवेदश्च सुपिशङ्गजटाधरः। सितयज्ञोपवीतश्च कर्त्तव्यः सपवित्रकः॥
गजास्य एकदन्तश्चरक्तो गणपतिर्भवेत्। रक्ताम्वरधरश्चैव नागयज्ञोपवीतवान् ॥३६॥
तुन्दिलश्च चतुर्बाहुः पाशाङ्कुशवरान्दधत्। करेणैकेन चदधद्रस्यांपुस्तकलेखिनीम्

न्यसेत्केसर ईशाने कपिलं पूजकस्ततः।
सनत्कुमारं च मुनिं नैष्ठिकब्रह्मचारिणम् ॥ ४१ ॥

शुक्लाङ्गः कपिलःकार्यो धृतचारुसिताम्बरः। दधत्कराभ्यामम्भोजमभयंशान्तविग्रहम्
पञ्चवार्षिकबालाभो दिग्वस्त्रोऽल्पजटाधरः। सनत्कुमारश्च मुनिः कर्त्तव्यः पूजकेन तु
संस्थाप्य केसरेष्वित्थं देवताः पङ्कजस्य तु। न्यसेच्च दलमध्येषुपार्षदानर्च्चकोऽष्टसु
विष्वक्सेनश्च गरुडं तत्रादौ पूर्वतो न्यसेत्। ततो दक्षक्रमेणैव प्रबलश्च बलं न्यसेत्
कुमुदं कुमुदाक्षश्च सुनन्दं नन्दमेव च। श्रुतदेवं जयन्तश्च विन्यसेद्विजयं जयम् ॥४६
ततः प्रचण्डं चण्डश्चपुष्पदन्तश्चसात्वतम्। द्वौद्वावेवंक्रमेणैवस्थानेष्वष्टसुविन्यसेत्

चतुर्भुजाः सर्व एते शङ्खार्यब्जगदाधराः।
कार्याः किरीटिनः श्यामाः पीतवस्त्राः सुभूषणाः ॥ ४८ ॥

दलमध्यान्तरालेषु सिद्धीरष्टसुविन्यसेत्। नानामङ्गलवाद्यानांवादनेनिपुणाःक्रमात्

अणिमा लघिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं महिमा तथा।
ईशिता वशिता चैवाऽष्टमी कामावसायिता ॥ ५० ॥

एताः सुवर्णवर्णाभाः सर्वाभरणभूषिताः। वेणुवीणादिहस्ताश्चकर्त्तव्याश्चित्रवाससः

दलाग्रेष्वष्टसु ततो वेदाञ्छास्त्राणि च न्यसेत्।
तत्र वेदान्न्यसेद् दिक्षु शास्त्राणि तु विदिक्षु सः ॥ ५२ ॥

पूर्वे न्यसेत्तु ऋग्वेदमक्षमालाधरं सितम्। खर्वं लम्वोदरं सौम्यं पद्मनेत्रंसिताम्वरम्
याम्ये न्यसेद्यजुर्वेदंमध्यमाङ्गं कृशोदरम्। पिङ्गाक्षं स्थूलकण्ठञ्चपीतंचारुणवाससम्
अक्षस्रजं करे वामे दक्षे वज्रञ्च बिभ्रतम्। पश्चिमे सामवेदञ्च प्रांशुमादित्यवर्चसम्
दक्षेऽक्षमालां वामे च धृतवन्तं करेदरम्। स्वर्णवस्त्रंविशालाक्षंविन्यसेद्गायनोद्यतम्

अथर्वाणं न्यसेत्सौम्ये सिताङ्गं नीलवाससम्।
वामेऽक्षसूत्रं दक्षे च खट्वाङ्गं बिभ्रतं करे
वह्वयोजसञ्च ताम्राक्षं वयसा स्थविरं तथा ॥ ५७ ॥

अग्निकोणे धर्मशास्त्रंन्यसेच्चकमलासनम्। श्वेतंचबिभ्रतंसौम्यंमुक्तामालांतथातुलाम्
दीर्घकेशनखंसाङ्ख्यंनैर्ऋते तुन्दिलंन्यसेत्। जपमालाञ्च दण्डञ्च कराभ्यां बिभ्रतंसितम्
न्यसेद्वायौ ततो योगं स्वर्णवर्णंकृशोदरम्। ऊरुन्यस्तकरद्वन्द्वंस्वनासाग्रकृतेक्षणम्
पञ्चरात्रं तथेशाने धवलं वनमालिनम्। न्यसेत्कराभ्यां दधतमक्षमालाञ्च लाङ्गलम्

एषां चतुर्णां वासांसि श्वेतसूक्ष्मघनानि च।
कर्त्तव्यानि तथाक्षीणि पद्मपत्रायतानि च ॥ ६२ ॥

अग्राणामन्तरालेषुमहर्षींश्च समोषितः। विन्यसेत्पठतो वेदान्पूर्वाग्नेयाद्यनुक्रमात्
मरीचिं कश्यपयुक्तमत्रिं चाप्यनसूयया। श्रद्धयाऽङ्गिरसं साकं पुलस्त्यञ्च हविर्भुवा
गत्यायुक्तञ्च पुलहं क्रियायाञ्च सहक्रतुम्। ख्यात्या भृगुमरुन्धत्यावशिष्ठंसहविन्यसेत्
द्विभुजाःसर्व एवैतेजटाश्मश्रुधराःकृशाः। कार्यास्तपस्विनोदण्डान्दधतश्च कमण्डलून्

पद्माद्बहिर्न्यसेच्चाऽष्टौ दिशासु विदिशासु च।
दिक्पालानिन्द्रप्रमुखान्सह यानान्यथादिशम् ॥ ६७ ॥

प्राच्यामैरावतारूढं न्यसेदिन्द्रं चतुर्भुजम्। वज्राङ्कुशाम्बुजवरान्दधतंस्वर्णसन्निभम्
कौसुम्भरम्यवसनं नानालङ्कारशोभितम्। शोणापाङ्गंविशालाक्षंसर्वलक्षणलक्षितम्
अग्निकोणे न्यसेदग्निं ताम्रवर्णं चतुर्भुजम्। दधानं पाणिभिश्चैव शूलंशक्तिस्रुचंस्रुवम्
चतुः शुके हैमरथे निरणं वायुसारथिम्। त्रिनेत्रं धूम्रवसनं पिङ्गश्मश्रुजटेक्षणम् ॥
यमं न्यसेद्दक्षिणगतः श्यामं चामीकराम्बरम्। चतुर्भुजं दण्डखड्गपरशुपाशधारिणम्

उन्मत्तमहिषारूढं नानाभूषणभूषितम् ॥ ७२ ॥

ऊर्द्ध्वकेशं विरूपाक्षं नैर्ऋतं नैर्ऋते न्यसेत्। खड्गं पाशञ्च दधतंद्विभुजं नरवाहनम्
हरिश्मश्रुं धूम्रवर्णं परिधीतासिताम्बरम्। हाटकानेकभूषाढ्यमवैष्णवभयङ्करम् ॥
ततः प्रतीच्यां वरुणमिन्द्रनीलमणिप्रभम्। श्वेताम्बरं चतुर्बाहुंमुक्ताहारविभूषितम्

सप्तहंसरथारूढं दोर्भ्यां पाशञ्च बिभ्रतम् । अन्याभ्यां रत्नपात्रञ्च शङ्खञ्च दधन्तं न्यसेत्
वायौ वायुं हरिद्वर्णं द्विभुजं कृष्णवाससम् ।
पृषत्स्थं मुक्तकेशञ्च व्यात्तास्यं ध्वजिनं न्यसेत् ॥ ७७ ॥
सौम्ये न्यसेत्कुबेरञ्च स्वर्णवर्णञ्चतुर्भुजम् । गदाशक्तित्रिशूलानि रत्नपात्रञ्च बिभ्रतम्
नीलाम्बरं श्मश्रुलं च शिबिकायां समास्थितम् । पिशङ्गवामनयनं नैकभूषञ्च वर्मिणम्
ईशानेऽथ महारुद्रमर्द्धनारीश्वरं न्यसेत् । वामार्द्धे पार्वती कार्या दक्षार्द्धे तत्र शङ्करः ॥
ईश्वरार्द्धे जटाजूटं कर्तव्यं चन्द्रभूषितम् । उमार्द्धे तिलकं कार्यं सीमन्तमलिके तथा
भस्मनोद्धूलितं चार्द्धमर्द्धं कुङ्कुमभूषितम् । नागोपवीतं चाऽप्यर्द्धमर्द्धं हारविभूषितम्
वामार्द्धे च स्तनः पीनः कर्त्तव्यः कञ्चुकीवृतः । कट्याञ्च रशना हैमी पादे काञ्चननूपुरम्
कौसुम्भं वसनञ्चैव करौ कङ्कणभूषितौ । त्रिशूलमक्षसूत्रञ्च दधतौ रत्नमुद्रिकौ ॥
दक्षार्द्धे रशना सार्पी कार्या वस्त्रं गजाजिनम् ।
करौ च नागवलयौ दर्पणोत्पलधारिणौ ॥ ८५ ॥
एवंविधं महादेवं न्यसेद्वृषभवाहनम् । इत्थमष्टदिगीशानां कुर्यात्स्थापनमर्चकः ॥
पुराद्बहिस्ततश्चाऽष्टौ स्थापयेदर्चको ग्रहान् ।
स्वस्वदिक्षु स्थितान्स्वस्वान्यारूढान्स्यन्दनानि च ॥ ८७ ॥
प्राच्यां दिशि न्यसेत्तत्र भास्करं पीतवाससम् ।
सिन्दूरवर्णं द्विभुजं पद्महस्तं रथे स्थितम् ॥ ८८ ॥
एकं चक्रं द्वादशारं रथस्यास्यातितेजसः । सप्ताश्वाश्च हरिद्वर्णा वामे सन्ति नियोजिताः
अग्निकोणे ततः स्थाप्यो भृगुः श्वेतः सिताम्बरः ।
दण्डं कमण्डलुं बिभ्रद्द्विबाहुः सौम्यदर्शनः ॥ ९० ॥
चित्रवर्णाश्वदशके स्थितो हेममये रथे । दक्षिणे च न्यसेद्भौमं रक्तं रक्ताम्बरं तथा ॥
चतुर्भुजं गदाशक्तित्रिशूलवरधारिणम् । तस्य हैमं रथं कुर्यादरुणाष्टहयान्वितम्
राहुश्च नैर्ऋते कोणे नीलवासाश्चतुर्भुजः ।
करालास्यस्तमोरूपश्चर्मासिशक्तिशूलधृत् ॥ ९३ ॥

भृङ्गवर्णाष्टतुरगे स्थितः कार्यस्त्वयोरथे । सौरिश्च पश्चिमे स्थाप्य इन्द्रनीलसमद्युतिः
धन्वी त्रिशूली द्विभुजो मन्दाक्षश्चाऽसिताम्बरः ।
शबलाष्टाश्वसंयुक्ते स्थितः कार्ष्णायसे रथे ॥ ९५ ॥
वायुकोणे ततश्चन्द्रं स्थापयेच्च सिताम्बरम् । श्वेतवर्णं गदाहस्तं द्विभुजञ्च रथे स्थितम्
शतारचक्रत्रितये स्यन्दने तस्य चाम्मये । कुन्दाभाः सन्त्युभयतो योजितास्तुरगा दश
उत्तरे द्विभुजः सौम्यो वराभयकरोऽरुणः । हरिद्रासाष्टपिङ्गाश्वे कार्यो हैमरथे स्थितः
ईशाने च गुरुः स्थाप्यो हेमवर्णः सिताम्बरः । द्विभुजः पद्मनयनो धृतदण्डकमण्डलुः
पाण्डुराष्टहये हैमे निषण्णः स्यन्दनोत्तमे ॥ ९९ ॥
अङ्गदेवान्भगवतः स्थापयेदित्थमर्चकः ।
कर्णिकाद्रिपुरान्तान्तस्थानेषु क्रमशोऽखिलान् ॥ १०० ॥
वासुदेवाङ्गदेवानां न्यसेन्मूर्त्तीस्तु वैभवी । पूगफलानीतरस्तु न्यसेत्पुष्पाक्षतादि वा
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे पूजामण्डलरचनाविधिनिरूपणं नाम
सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

अष्टाविंशोऽध्यायः

श्रीराधाकृष्णस्वरूपध्याननिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

आचम्य प्राणानायम्य ततोऽसौ स्वस्थमानसः । नमस्कृत्येष्टदेवादीन्देशकालौ च कीर्त्तयेत्
एकान्तधर्मसिद्ध्यर्थं वासुदेवस्य पूजनम् ।
करिष्य इति सङ्कल्प्य कुर्यान्न्यासविधिं ततः ॥ २ ॥
न्यासे मन्त्रा द्वादशार्णो गायत्री वैष्णवी तथा । नारायणाष्टाक्षरश्च ज्ञेया विष्णुषडक्षरः

एते द्विजानां विहितास्तदन्येषां त्विह त्रयः । वासुदेवाष्टाक्षरश्च हरिपञ्चाक्षरस्तथा
षडर्णः केशवस्येति न्यासे होमे च सम्मताः ॥ ४ ॥
श्रीविष्णुप्रतिमाङ्गेषु स्वाङ्गेष्विव ततोऽखिलान् ।
कुर्यान्न्यासांश्च तैर्मन्त्रैस्ततोऽर्चां वाससाऽऽमृजेत् ॥ ५ ॥
कलशं वामभागे स्वे संस्थाप्यावाह्य तत्रच । तीर्थानिगन्धपुष्पाद्यैरुपचारैस्तमर्चयेत्
पूजाद्रव्याणि चाऽऽत्मानं प्रोक्षयित्वा तदम्बुना ।
शङ्खं घण्टाञ्च सम्पूज्य भूतशुद्धिं समाचरेत् ॥ ७ ॥
आभ्यन्तराग्निवायुभ्यां दग्ध्वा पापात्मकं वपुः ।
शुद्धस्य स्वात्मनस्त्वैक्यं भावयेद् ब्रह्मणा स्थिरः ॥ ८ ॥
ततोऽक्षरब्रह्मरूपो राधाकृष्णं हृदि प्रभुम् । ध्यायेदव्यग्रमनसा प्राणायामं समाचरन्
अधोमुखं नाभिपद्मं कदलीपुष्पवत्स्थितम् । विभाव्यापानपवनं प्राणेनैक्यमुपानयेत्
पद्मनाले तमानीय सह तेन तदम्बुजम् । आकर्षेदूर्ध्वमथ तन्नदत्तीव्रमुपैति हृत् ॥
प्रफुल्लति च तत्रैतद्धृदयाकाश उल्लसत् ॥ ११ ॥
तेजोराशिमये तत्रततोऽप्यधिकतेजसा । दर्शनीयतमं शान्तं ध्यायेच्छ्रीराधिकापतिम्
उपविष्टं स्थितंवा तंदिव्यचिन्मयविग्रहम् । ध्यायेत्किशोरवयसंकोटिकन्दर्पसुन्दरम्
रूपानुरूपसम्पूर्णदिव्यावयवलक्षितम् । शरच्चन्द्रावदाताङ्गं दीर्घचारुभुजद्वयम् ॥१४
आरक्तकोमलतलरम्याङ्गुलिपदाम्बुजम् । तुङ्गारुणस्निग्धनखद्युतिलज्जायितोडुपम् ॥
शिञ्जत्किङ्किणिमञ्जीरहंसकाङ्घ्रियुगश्रियम् । सुवृत्तजङ्घायुगलं समजानूरुशोभनम्
सद्रत्नरशनाबद्धपीताम्बरकटिश्रियम् । उत्तुङ्गकुक्षिनाभ्यन्तर्निम्ननाभिवलित्रयम् ॥१७
विततोत्तुङ्गहृदयं श्रीवत्सावर्त्तशोभितम् ।
ललन्तीगुच्छगुच्छार्द्धदेवच्छान्दादिभूषितम् ॥ १८ ॥
नानासुगन्धिपुष्पस्रक्स्वर्णयज्ञोपवीतिनम् । उन्निद्रशोणपद्माभकरकङ्कणभूषणम् ॥
सूक्ष्मपर्वाङ्गुलिद्योतन्नैकसद्रत्नमुद्रिकम् । निनादयन्तं मधुरं वेणुं सर्वमनोहरम् ॥ २०
विपुलांसं गूढजत्रुं महाबाह्वङ्गदद्युतिम् । भ्रमत्सुगन्धलुब्धालिझङ्कारितवनस्रजम् ॥

कम्बूपमगलभ्राजत्सद्ग्रैवेयककौस्तुभम् । शोभमानहनुं बिम्बीफलशोणाधरद्युतिम्
सितस्मितकलाराजत्पूर्णचन्द्रनिभाननम् । तिलपुष्पसमाकारदर्शनीयसुनासिकम् ॥
समानकर्णविभ्राजन्मकराकृतिकुण्डलम् । कर्णोपरिलसच्चित्रपुष्पगुच्छावतंसकम् ॥
समसूक्ष्मरदज्योत्स्नोल्लसद्गण्डस्थलश्रियम् । पद्मपत्रायतारक्तप्रान्तरम्यविलोचनम्
पृथुतुङ्गललाटं च कामचापायितभ्रुवम् । वक्रसूक्ष्मासितस्निग्धमनोहरशिरोरुहम् ॥
नानासद्रत्नखचितकिरीटधृतशेखरम् । प्रेम्णा निजं वीक्षमाणं प्रसन्नं स्निग्धया दृशा
ध्यात्वेत्थं कृष्णमथ तद्वामे राधां विचिन्तयेत् ।
द्विभुजां स्वर्णगौराङ्गीं कौसुम्भामलवाससम् ॥ २८ ॥
समकर्णोल्लसद्रत्नभूषणांशुकनासिकाम् । किशोरीं मृगशावाक्षीं पीतोन्नतघनस्तनीम्
कृशमध्यां पृथुश्रोणिं रत्नकाञ्चीविभूषिताम् ।
अनेकदिव्याभरणां विकचाब्जाननस्मिताम् ॥ ३० ॥
रत्नाङ्गुलीयकेयूरकङ्कणादिलसत्कराम् । शिञ्जद्धंसकमञ्जीरशोभमानाङ्घ्रिपङ्कजाम् ॥
विशालभालविलसत्सत्काश्मीरललाटिकाम् ।
बिम्बोष्ठीं सुकपोलां च वेणीग्रथितमालतीम् ॥ ३२ ॥
प्रेक्षमाणां प्रभुं प्रेम्णा दधानामम्बुजं करे । ध्यात्वैवं राधिकां तत्र प्रभुमर्चेत्तया सह

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीराधाकृष्णस्वरूपध्याननिरूपणं
नामाऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

ऊनत्रिंशोऽध्यायः

श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणम्

श्रीनारायण उवाच

उपचारैर्बहुविधैर्मानसैस्तं प्रपूज्य सः । आवाह्य स्थापयेद्भक्तो मूर्तौ स्थापनमुद्रया ॥
ततस्तदङ्गदेवांश्च तत्तन्मन्त्रैः पृथक्पृथक् । आवाह्य नाममन्त्रैर्वा सुप्रतिष्ठापयेच्च सः
घण्टादि वादयेद्वाद्यं कुर्याद्वा तालिकाध्वनिम् ।
सुप्तोत्थितमिवाऽथैनं कारयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥
श्यामाकविष्णुक्रान्ताभ्यां दूर्वाब्जाभ्यां सहोदकम् ।
पाद्यमेतत्प्रभोर्दद्यात्ततोऽर्घ्याचमनीयके ॥ ४ ॥
चन्दनाक्षतपुष्पाणि दर्भाग्रतिलसर्षपान् । यवान्दूर्वाञ्चाऽर्घ्यपात्रेनिक्षिपेदम्बुना भृते
जातीफललवङ्गैलाकङ्कोलोशीरवासितम् । दद्यादाचमनीयाम्बु ततः संस्नापयेद्धरिम्
सुगन्धिपुष्पतैलेन कुर्यादभ्यङ्गमादितः । सुरभिद्रव्यकल्केन कुर्याच्चोद्वर्तनं ततः ॥ ७॥
क्षीरेण दध्ना चाज्येन मधुना सितयातथा । स्नपयेद्धरिमव्यग्रस्तत्तन्मन्त्रैःपृथक्पृथक्
सुगन्धिना च शुद्धेन स्नानमुष्णेन चाम्बुना । तंकारयित्वागन्धाद्यैःस्नानपीठेऽर्चयेल्लघु
निर्माल्यपुष्पादि ततो विसृज्योत्तरतो द्विजः । राजनाद्यैःसामभिर्वामहापुरुषविद्यया
श्रीसूक्तविष्णुसूक्ताभ्यामभिषेकं समाचरेत् ॥ १० ॥
नाम्नां सहस्रेण हरेरष्टोत्तरशतेन वा । अभिषेकं तु कुर्वीरन्स्त्रियः शूद्राश्च दीक्षिताः
ततः प्रमार्ज्य वस्त्रेण तमनर्घ्यांशुकानि च ।
परिधापयेदतिप्रेम्णा राधां चान्यांश्च शक्तितः ॥ १२ ॥
उपवीतं भगवतेदद्यात्सूक्ष्मं सितं शुभम् । रत्नहेमाद्यलङ्कारान्साङ्गायाऽस्मै च धारयेत्
यथार्तु यथास्थानं चन्दनेनयथोचितम् । तिलकाऽनुलेपनं कुर्यात्सकेशरघनादिना
यथोचितमलङ्कारान्धारयित्वा च राधिकाम् ।

पत्रलेखाश्च तिलकं विदध्यात्कुङ्कुमाक्षतैः ॥ १५ ॥
आदर्शं दर्शयित्वाऽथ पुष्पस्रक्छेखरादिभिः । पूजयेत्तं सहस्रेण तुलसीमञ्जरीदलैः
तुलस्या वाऽथ पुष्पेणप्रत्येकंनामवैष्णवम् । नमःप्रान्तचतुर्थ्यन्तंकीर्त्तयन्नर्चयेत्प्रभुम्
सुगन्धिद्रव्यचूर्णानि ततः सौभाग्यवन्ति च ।
समर्प्य धूपं कुर्वीत दशाङ्गं वाऽमृतादिकम् ॥ १८ ॥
दीपं घृतेनकुर्वीत वर्त्तिकाद्वयदीपितम् । कृतं स्वशक्तितः शुद्धं महानैवेद्यमर्पयेत् ॥
संयावपायसापूपशष्कुलीखण्डलड्डुकान् । पूरिकाःपोलिकामौद्गमोदनंव्यञ्जनानिच
दधिदुग्धघृतादीनि चतुष्पद्यां निधारयेत् ॥ २० ॥
भोजयेत्तं ततः प्रेम्णा मध्येपानीयमर्पयन् । मुहूर्त्तोर्द्ध्वे गतेदद्याद्धस्तप्रक्षालनाम्बु च ॥
उच्छेषणं भगवतो विष्वक्सेनादिदेवताः ।
उपकल्प्याऽन्यतः स्थाप्य स्वार्थं तद्भुवमामृजेत् ॥ २२ ॥
मुखवासं ततोदद्यात्कृतांताम्बूलवीटिकाम् । पूगचूर्णलवङ्गैलाजातीजादिसमन्विताम्
फलञ्चनारिकेलादि दत्त्वाशक्त्या चदक्षिणाम् । महानीराजनंकुर्याद्गीतवादित्रपूर्वकम्
स्तुयात्पुष्पाञ्जलीन्दत्त्वा तत्स्तोत्रेणैव तं ततः ।
नामसङ्कीर्त्तनं कुर्याद्गायन्नृत्यंश्च तत्पुरः ॥ २५ ॥
मुहूर्तं स विधायेत्थंकृत्वाचत्रप्रदक्षिणाम् । प्रणामंदण्डवत्कुर्यात्तिर्यक्तद्दक्षिणेभुवि
अष्टाङ्गं वाऽपि पञ्चाङ्गं प्रणामं पुरुषश्चरेत् । पञ्चाङ्गमेव नारी तु नान्यथा मुनिसत्तम
पद्भ्यां कराभ्यां जानुभ्यामुरसा शिरसा दृशा ।
वचसा मनसा चेति प्रणामोऽष्टाङ्ग ईरितः ॥ २८ ॥
[बाहुभ्यां चैव मनसाशिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोऽयंप्रणामःस्यात्पूजासुप्रवराविमौ
भीतं मां संसृतेः पाहि प्रपन्नं त्वां प्रभो! इति ।
ततः सम्प्रार्थ्य स्वाध्यायं शक्त्या कुर्वीत नैत्यकम् ॥ ३० ॥
ध्यात्वा शेषाश्च तद्दत्तांगृहीत्वाशिरसादरात् । आवाहितंयथापूर्वंराधाकृष्णांहृदम्बुजे
संस्थापयेच्चाङ्गदेवान्स्वस्वस्थानंविसर्जयेत् । करण्डकेवाशय्यायांमन्दिरेप्रतिमांहरेः

शाययित्वा पिधाय द्वावैश्वदेवं समाचरेत् ॥ ३२ ॥
प्रासादिकंहरेरन्नं स्वपोष्येभ्योविभज्यसः । स्वयंभुक्त्वातत्कथाद्यैर्दिनशेषमतिक्रमेत्
महापूजाविधानेनप्रोक्तेनाऽनेनयोऽन्वहम् । भक्त्या समर्चयेद्विष्णुं स भवेत्तस्यपार्षदः
दिव्यं विमानमारुह्य भास्वरं देवतेप्सितम् ।
गोलोकाख्यं हरेर्द्धाम दिव्याङ्गो याति पूजकः ॥ ३५ ॥
फलाभिसन्धिना वाऽपि यस्तमर्चेद् दिने दिने ।
सोऽपि धर्मं काममर्थं मोक्षं चाऽप्नोत्यभीप्सितम् ॥ ३६ ॥
इत्थं पूजाविधिंकर्त्तुमशक्तो राधया सह । हरिमेकं यथा लब्धैरर्चेद्भक्त्योपचारकैः ॥
द्वादशाक्षरमन्त्रेणद्विजोऽन्योनाममन्त्रतः । श्रीराधाकृष्णमभ्यर्चेद्भक्तिरेवाऽत्रसिद्धिदा
एकादश्यां हरेर्जन्मोत्सवादौ तु विशेषतः ।
महापूजैव कर्त्तव्या स्वशक्त्याऽखिलवैष्णवैः ॥ ३६ ॥
प्रतिष्ठामात्रमपि यः कुर्यादन्यकृतालये । स सार्वभौमराज्यं वै प्राप्नुयान्नष्टकिल्बिषः
कारयेन्मन्दिरं रम्यं धनाढ्यश्च हरेर्दृढम् ।
यः स तु प्राप्नुयाद्राज्यंत्रैलोक्यस्याप्यकण्टकम् ॥ ४१ ॥
वृत्तिदानेन पूजायाः प्रवाहं वर्द्धयेत्तु यः । सपुमान्प्राप्नुयान्नूनंविष्णुलोकेमहत्सुखम्
प्रतिष्ठां मन्दिरं पूजां कारयेत्त्रीण्यपीह यः ।
समानैश्वर्यमाप्नोति वासुदेवस्य स ध्रुवम् ॥ ४३ ॥
हरेर्वृत्तिंहरेद्यस्तु कृतां स्वेन परेण वा । कल्पमेकं सर्वं भुङ्क्ते नरके यमयातनाः ॥
कर्त्ता कारयिता यश्च सहायश्चानुमोदकः । चतुर्णां हि फलेभागःसुकृतस्यैतरस्य च
इति क्रियायोगविधिर्मया नारद! कीर्त्तितः ।
येनैकान्तिकधर्मोऽत्र सिद्ध्येत्तत्प्रवणात्मनाम् ॥ ४६ ॥
विषयांश्चिन्तयंश्चित्तो बहिःपूजां हरेश्चरन् । सम्भारेणापिमहतानयथोक्तंफलंलभेत्
इतस्ततो ग्राम्यसुखेभ्रमत्स्वीयं मनस्ततः । नियम्यविष्णुपूजायांमुमुक्षुःप्रयतोभवेत्
महाव्रता भूरितपस्विनोऽपि स्वधीतवेदा अपि बुद्धिमन्तः ।

साङ्ख्यं च योगं परिशीलयन्तः सिद्धिं न यान्त्येव विनाऽर्चनं हरेः ॥ ४६ ॥
इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये क्रियायोगे श्रीवासुदेवपूजाविधिनिरूपणं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

त्रिंशोऽध्यायः

अष्टाङ्गयोगनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

वासुदेवार्चनविधिं निशम्येत्थं स नारदः । प्रसन्नःपुनराप्राक्षीत्तं मुनीनां परं गुरुम् ॥

नारद उवाच

सम्यगुक्तो भगवता क्रियायोगो महाफलः ।
एकेन मनसा योऽसौ कार्यः सिद्धिमभीप्सुभिः ॥ २ ॥
मनसो निग्रहस्तत्रज्ञानिनामपि सद्गुरो!। दुष्करः किंपुनस्तर्हिनॄणांकर्मात्मनांभुवि
तमृते तु हरेरर्चा नाभीष्टफलदायिनी । अतस्तन्निग्रहोपायमपि मे वक्तुमर्हसि ॥

स्कन्द उवाच

इत्यापृष्टः स मुनिना मुनीन्द्रः सर्वदर्शनः । नारायणो नरसखो नारदं तमभाषत ॥

श्रीनारायण उवाच

सत्यमेव मुने! वक्षि मनसोऽस्ति बलं महत् ।
जितेऽपि यस्मिन्विश्वासः शत्रुवन्न विवेकिनाम् ॥ ६ ॥
मनसा सदृशोऽन्यस्तु शत्रुर्नास्त्येव देहिनाम् ।
विष्णुध्यानाभ्यासयोगान्निर्दार्वं तद्धि शाम्यति ॥ ७ ॥
अदान्ताश्ववदेवैतद्यतोऽस्ति दुरवग्रहम् । अतो वैराग्ययुक्पुम्भिः सदुपायैर्निगृह्यते

उपायास्तत्र बहवःसन्तितेष्वपिसन्मते । अष्टाङ्गयोगस्याभ्यासःश्रेष्ठःस्त्वयः फलप्रदः
यमाश्च नियमा ब्रह्मन्नासनान्यसुसंयमः । प्रत्याहारोधारणा च ध्यानमङ्गं तु सप्तमम्

समाधिश्चाष्टमं प्रोक्तं योगस्याऽनुक्रमेण वै ॥ १० ॥
तत्राऽहिंसाब्रह्मचर्यं सत्याऽस्तेयापरिग्रहाः ।
एते पञ्च यमाः प्रोक्ताः साधनीयाः प्रयत्नतः ॥ ११ ॥

शौचंतपश्चसन्तोषःस्वाध्यायोविष्णुपूजनम् । एतेच नियमापञ्चद्वितीयाङ्गतयामताः

परिहायाऽङ्गचाञ्चल्यं यथा सुखतया स्थितिः ।
तदासनं स्वस्तिकादिप्रोक्तं द्वन्द्वार्त्तिजिन्मुने !॥ १३ ॥

चरतां सर्वतोऽसूनामेकदेशेतु धारणम् । गुरूपदिष्टरीत्यैव प्राणायामः स उच्यते ॥
चले वायौचलंचित्तंस्थिरेतस्मिंस्थिरं ततः । सुदेशेऽयंसदाऽभ्यस्यः पूरकुम्भकरेचकैः
मनसेन्द्रियवृत्तीनां तत्तद्विषयतश्च यत् । आकर्षणं प्रतीचीनं प्रत्याहारः स ईरितः ॥
नाभ्याद्यन्यतमे स्थाने प्राणेन सह चेतसः । वासुदेवस्वरूपे यद्धारणं धारणोदिता ॥
एकैकावयवस्यैवचिन्तनंयत्पृथक्पृथक् । पदाब्जादेर्भगवतस्तद्ध्यानमितिकीर्तितम्
निरोधःप्राणमनसोरतिप्रेम्णाहरौतुयः । ससमाधिरितिप्रोक्तोयोगिनामभिवाञ्छितः

अङ्गैरष्टभिरेतैर्हि शिक्षितैः सिद्धसद्गुरोः ।
योगः सिद्ध्यति वै पुंसां समाधेः पक्वतात्मकः ॥ २० ॥

नैतादृशं परं सम्यङ्मनोनिग्रहसाधनम् । पुरुषाणां मुमुक्षूणामिति जानीहि नारद ॥

तपस्विनां महाशत्रोर्ब्रह्माण्डक्षोभकादपि ।
मदनान्न भयं किञ्चिद्योगिनस्त्वस्ति कर्हिचित् ॥ २२ ॥
आयास्यन्तं विहित्वैव सोऽन्तकालञ्च योगवित् ।
स्वातन्त्र्येणैव देहं स्वं त्यजतीत्थं समाधिना ॥ २३ ॥

पार्ष्णिभ्यांगुदमापीड्यवायुंपादद्वयस्थितम् । शनैःशनैःसमाकृष्यमृत्युस्थानंनयत्यमुम्
मनसा केशवं ध्यायंस्तन्मनुञ्चषडक्षरम् । जपंस्ततोऽमुंनयति वायुं स्थानं प्रजापतेः
ततो नाभिञ्च हृदयमुरः कण्ठञ्चयोगवित् । नयति भ्रूकुटिंवायुं वासुदेवपरायणः ॥

एतेषु षट्सु स्थानेषु त्वेकैकस्मिन्पृथक्पृथक् ।
योगी प्राणमनोक्षाणं निरोधञ्च विसर्जनम् ॥
तावदभ्यसति स्वस्य यावत्स्यात्तत्स्वतन्त्रता ॥ २७ ॥

जितंजितं विहायैव स्थानं याति परम्परम् । प्राप्तस्यस्थानकंषष्ठंतदभ्यासेश्रमोनहि
सप्तच्छिद्राणि रुद्ध्वाऽथप्राणमक्षमनोयुतम् । प्रापय्यतालुव्रजतिब्रह्मरन्ध्रंसयोगवित्
मायामयपदार्थानां ततो हित्वैव वासनाः । स वासुदेवैकमनास्त्यजति स्वकलेवरम्
ततो भगवतोधाम श्रीकृष्णस्य तमपरम् । उपेत्य सेवमानस्तं नन्दते दिव्यविग्रहः
इति ते कथितो ब्रह्मन्योगशास्त्रस्यसंग्रहः । जित्वातेन मनः स्वीयं तमाराधयसर्वदा

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे
श्रीवासुदेवमाहात्म्येऽष्टाङ्गयोगनिरूपणं नाम
त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

एकत्रिंशोऽध्यायः

श्रीनरनारायणस्तुतिनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

श्रुत्वैतत्सकलं धर्म्यं यथावद्भगवद्वचः । निःसंशयो मुनिः प्राह तं प्रणम्य कृताञ्जलिः

नारद उवाच

नष्टा मे संशयाः सर्वे प्रसादाद्भगवंस्तव । वासुदेवस्य माहात्म्यंमयाऽधिगतमञ्जसा
कञ्चित्कालमिहैवाऽयंतपःकुर्वंस्त्वयासह । शृण्वंश्चनित्यंज्ञानादिकारिष्येपक्वमात्मनः

स्कन्द उवाच

इत्युक्त्वा नारदस्तत्र तेनचाप्यनुमोदितः । उवास दिव्यवर्षाणां सहस्रं स तपश्चरन्
शुश्राव चाऽनुदिवसं यथाकलं हरेर्मुखात् । धर्मज्ञानाद्यथ प्राप पक्वतां तत्र योगिराट्

स्नेहश्च परमम्प्राप स श्रीकृष्णेऽखिलात्मनि । गुणगानपरोनित्यमासभागवताग्रणीः
भक्तिनिष्ठांपरांप्राप्तमथ तं सिद्धयोगिनम् । उवाचभगवान्प्रीतः श्रेयस्कृत्सर्वदेहिनाम्

श्रीनारायण उवाच

सिद्धोऽसि त्वं महर्षेऽद्य गच्छलोकहितं कुरु । एकान्तधर्मं सर्वत्र प्रवर्त्तयितुमर्हसि

स्कन्द उवाच

इत्याज्ञां शिरसा तस्य स आदाय जगद्गुरोः ।
गच्छंस्ततस्तमस्तौषीत्प्रणम्य प्राञ्जलिः स्थितः ॥ ६ ॥

नारद उवाच

नमो नमस्ते भगवञ्जगद्गुरो! नारायणाऽप्राकृतदिव्यमूर्त्ते !।
अनन्तकल्याणगुणाकरस्त्वं दासे मयि प्रीततरः सदा स्याः ॥ १० ॥
त्वं वासुदेवोऽसि जगन्निवासः क्षेमाय लोकस्य तपः करोषि ।
योगेश्वरेशोपशमस्थ आत्मारामाधिपस्त्वं परहंससद्गुरुः ॥ ११ ॥
विभुर्महर्षीणामृषभोऽक्षरात्मा जीवेश्वराणाञ्च नियामकोऽसि ।
साक्षी महापूरुष आत्मतन्त्रः कालोऽभवद्यद्भ्रुकुटेर्महांश्च ॥ १२ ॥
सर्गादिलीलां जगतां त्वमीश करोषि मायापुरुषात्मनैव ।
तथाप्यकर्त्ता ननु निर्गुणोऽसि भूमा परब्रह्म परात्परश्च ॥ १३ ॥
सत्यः स्वयंज्योतिरतर्क्यशक्तिस्त्वं ब्रह्मभूतात्मविचिन्त्यमूर्त्तिः ।
बृहद्व्रताचार्य! महामुनीन्द्र! कन्दर्पदर्पापहरप्रताप ॥ १४ ॥
तपस्विनां ये रिपवः प्रसिद्धाः क्रोधो रसो मत्सरलोभमुख्याः ।
अप्याश्रमं तेऽपि कदाऽपि वेष्टुं नेमं क्षमा ह्येष तव प्रतापः ॥ १५ ॥
छन्दोमयो ज्ञानमयोऽमृताध्वा धर्मात्मको धर्मसर्गाभिपोष्टा ।
उन्मूलिताधर्मसर्गो महात्मा त्वमव्ययश्चाक्षयोऽव्यक्तबन्धुः ॥ १६ ॥
निर्दोषरूपस्य तवाऽखिलाः क्रिया भवन्ति वै निर्गुणा निर्गुणस्य ।
धर्मार्थकामेप्सुभिरर्चनायस्त्वमीश्वरो नाथ! मुमुक्षुभिश्च ॥ १७ ॥

त्वं कालमायायमसंसृतिभ्यो महाभयात्पातुमेकः समर्थः ।
भक्तापराधाननवेक्षमाणो महादयालुः किल भक्तवत्सलः ॥ १८ ॥
धृतावतारस्य हि नाममात्रं रूपञ्च वा यः स्मरेदन्तकाले ।
सोऽपि प्रभो! घोरमहाघसंघात्सद्यो विमुक्तो दिवमाशु याति ॥ १६ ॥
तं त्वां विहायाऽत्र तु यो मनुष्यो देहे त्रिधातावपि दैहिकेषु ।
जायाऽऽत्मजज्ञातिधनेषु सज्जते स मायया वञ्चित एव मूढः ॥ २० ॥
त्वद्भक्तियोग्यो नरदेह एव यं कामयन्तेऽपि च नाकसंस्थाः ।
त्वद्भक्तिहीनं हि दिवोऽपि सौख्यमहं तु जाने नरकेण तुल्यम् ॥ २१ ॥
तपस्त्रिलोक्याः कुरुषे सुखाय तत्रापि ते भारतवासिपुंसु ।
अनुग्रहो भूरितरो यदत्र कृतावतारो विचरन्विराजसे ॥ २२ ॥
तस्याऽऽश्रयं ये तव नाऽत्र कुर्वते त एव शास्त्रेषु मताः कृतघ्नाः ।
अतस्तवैकाश्रयमेव बाढं कुर्वत्यजस्रं मयि तेऽस्तु तुष्टिः ॥ २३ ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे श्रीवासुदेवमाहात्म्ये श्रीनरनारायणस्तुतिनिरूपणं नामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

द्वात्रिंशोऽध्यायः

ग्रन्थसम्प्रदायप्रवृत्तिनिरूपणम्

स्कन्द उवाच

इति स्तुत्वातमीशानंनारदःसययौततः । शम्याप्रासाभिधंब्रह्मन्व्यासस्याश्रममादितः
सादरं मानितस्तेन प्रत्युत्थानासनादिभिः । तस्माएकान्तिकंधर्मं प्राहजिज्ञासवेसच

ततो ब्रह्मसभां गत्वा ब्रह्मणः शृण्वतो मुनिः।
देवान्पितॄन्महर्षींश्च तत्रस्थांस्तमुपादिशत् ॥ ३ ॥

तत्र स्थितो भास्करश्च धर्ममेतं पुनर्मुने। शुश्राव नारदात्सर्वं श्रुतं नारायणात्पुरा ॥

स प्राहाऽऽत्माग्रयायिभ्यो वालखिल्येभ्य आदरात्।
मेरौ ते सङ्गतान्देवानिन्द्रादींश्च न्यशामयन् ॥ ५ ॥
तेभ्योऽसितो मुनिः श्रुत्वा धर्ममेतं द्विजोत्तम !।
पितृभ्यः कथयामास पितृलोकं गतः क्वचित् ॥ ६ ॥

पितरस्ते त्वर्यमाद्या ऊचिरे शन्तुनं नृतम्। स भीष्मायस्वपुत्रायकथयामासतत्त्वतः सोऽपि भारतयुद्धान्ते धर्मराजाय पृच्छते। शयानः शरशय्यायां प्राह संसदि भूयसि तत्र श्रुत्वा नारदोऽपि स्थितः सदसि सादरम्। कैलासेशङ्करंप्राहसत्वमांमुनिसत्तम मया ते कथितंब्रह्मन्पृच्छतेधर्मवर्त्तिने। पात्रायैतत्प्रदातव्यमिति मां हिपिताऽब्रवीत येनयेन श्रुतं ह्येतन्माहात्म्यं सात्वताम्पतेः। ससतस्मिन्परां भक्तिंचकारस्वविमुक्तये

युधिष्ठिरोऽपि राजर्षिः श्रुत्वा भीष्मेण कीर्त्तितम्।
माहात्म्यं देवकीसूनोर्मुमुदे भ्रातृभिः सह ॥ १२ ॥

तमात्मनो मातुलेयं सर्वकारणकारणम्। निशम्याऽऽश्चर्य्यजलधौनिममज्जमहामतिः वासुदेवादिकं व्यूहं वाराहादींश्च सर्व्वशः। अवतारानपि नृपो मेनेऽस्यैव रमापतेः ॥ ततः सहानुजो राजा दिव्यमानुषविग्रहे। अत्यन्तं भक्तिमान्कृष्णे बभूव द्विजसत्तम! श्रुत्वेमां च कथांसर्व्वेब्रह्मराजसुरर्षयः। सभायां तत्रयेचासंस्तेऽप्यभूवन्सविस्मयाः कृष्णमेव परं ब्रह्म विदित्वा ते नराकृति। भक्तिं प्रपेदिरे तस्मिन्प्रणमन्तस्तमादरात् इत्थंतस्याऽस्ति माहात्म्यमतस्त्वमपिसन्मते !। सर्वात्मनावासुदेवंतमेवभजभक्तितः श्रीवासुदेवमाहात्म्यमेतत्ते कथितं मया। दुर्वासनोपशमनं भगवद्भक्तिवर्द्धनम् ॥ १६॥ कथितानि पुराणेऽत्र मयाख्यानानि यानि ते। तेषां सारइदंब्रह्मन्निर्म्मथ्यैवसमुद्धृतः वेदोपनिषदां चैतद्रसो वै सांख्ययोगयोः। पञ्चरात्रस्यकृत्स्नस्यधर्म्मशास्त्रस्यचानव धन्यं यशस्यं चाऽऽयुष्यमेतत्परममङ्गलम्। साक्षाद्भगवता गीतं सर्वाभद्रविनाशनम्

य एतच्छृणुयात्पुण्यं कीर्तयेदथ यः पठेत्। वासुदेवे भवेत्तेषामचला निर्मला मतिः॥ भक्ता एकान्तिकास्ते च भवेयुस्तस्य मानवाः। ब्रह्मरूपाव्रजन्त्यन्तेब्रह्मधामतमःपरम्

धर्मार्थी लभतेऽनेन धर्मं कामं च कामुकः।
धनार्थी धनमाप्नोति मोक्षार्थी मोक्षमुत्तमम् ॥ २५ ॥

लभेत विद्यां विद्यार्थी मुच्येद्रुग्णश्चरोगतः। एतच्छ्रवणमात्रेणसर्वपापक्षयो भवेत् ब्राह्मं तेजो लभेद्विप्रः क्षत्रियश्चपरेशताम्। धनं वैश्यःसुखंशूद्रःश्रवणादस्यचाप्नुयात्

एतच्छ्रुत्वा रणं गच्छन्विजयं चाऽऽप्नुयान्नृपः।
प्राप्नुयात्स्त्री च सौभाग्यं कन्या च स्वेप्सितं वरम् ॥ २८ ॥

एतस्य श्रुतिकीर्त्तिभ्यां शास्त्रजातशिरोमणेः। यं यं कामयेत्कामंतंतंप्राप्नोतिमानवः

तस्मात्त्वं सर्वदा भक्त्या पठन्नेतद् द्विजोत्तम !।
कायवाणीमनोभिस्तं भजेथा भक्तवत्सलम् ॥ ३० ॥

सौतिरुवाच

एतन्महासेनमुखाब्जनिःसृतं सावर्णिरापीय वचोऽमृतं सः।
चकार भक्तिं वसुदेवनन्दने नराकृतिब्रह्मणि सर्वमङ्गले ॥ ३१ ॥
यूयं च सर्वे निगमागमज्ञा ब्रह्मण्यदेवं भजनीयमीशम्।
भजध्वमेकं तमुदारकीर्त्तिं श्रीवासुदेवं निजधर्मसंस्थाः ॥ ३२ ॥

गोलोकधामपतये प्रकाशचयमूर्त्तये। नमोऽस्तु वासुदेवाय भक्त्याऽऽनन्दविवृद्धये ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराण एकाशीतिसाहस्र्यां संहितायां द्वितीये वैष्णवखण्डे वासुदेवमाहात्म्ये ग्रन्थसम्प्रदायप्रवृत्तिनिरूपणं नाम द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२॥

समाप्तमिदं वासुदेवमाहात्म्यम् ॥

इति श्रीस्कान्दे महापुराणे द्वितीयं वैष्णवखण्डं सम्पूर्णम् ॥ २ ॥

———:०:———